

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta humanitních studií

Pracoviště Orální historie – Soudobé dějiny

Adéla Skálová

**A život šel dál: Osudy československých
přeživších židů po druhé světové válce**

Diplomová práce

Praha 2011

Autor práce: **Adéla Skálová**

Vedoucí práce: **Mgr. Hana Pelikánová**

Bibliografický záznam

SKÁLOVÁ, Adéla: *A život šel dál: Osudy československých přeživších židů po druhé světové válce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, Pracoviště Orální historie – Soudobé dějiny, 2011. Vedoucí diplomové práce Mgr. Hana Pelikánová.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu a že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v depozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Zároveň prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 14.9. 2011

Adéla Skálová

Poděkování:

Ráda bych poděkovala mé vedoucí práce magistře Haně Pelikánové za rady a připomínky, pracovníkům Oddělení pro dějiny šoa, v Židovském muzeu v Praze za ochotu, všem respondentům, kteří mi laskavě poskytli rozhovor a taky mým prarodičům a praprarodičům, kteří to v životě neměli vždy snadné.

OBSAH

I.

1. ÚVOD	10
----------------	-----------

2. METODOLOGICKÁ ČÁST

2.1. Metody a techniky výzkumu	11
2.2. Reflexe výzkumu	14
2.3. Charakteristika zkoumané skupiny	14
2.4. Spolupráce s Židovským muzeem v Praze	15

II.

3. POVÁLEČNÉ OBDOBÍ

3.1. Druhá světová válka	16
3.2. Konec války	19
3.3. Ne/shledání se s příbuznými a přáteli a jejich podpora	20
3.4. Návrat a ne/shledání se s majetkem	22
3.5. Poválečná pomoc	24
3.6. Poválečné pocity, socializace	26
3.7. Poválečná emigrace	27
3.8. Vzdělání	29

4. NA POZADÍ POLITICKÝCH UDÁLOSTÍ

4.1. Počátky komunismu	
4.1.1. Levicové smýšlení v poválečné době a nástup komunismu	31
4.1.2. Členství v komunistické straně	33

4.2. 50. léta

4.2.1. Čistky v 50. letech	35
----------------------------	----

4.3. 60.léta

4.3.1. Reformy Pražského jara	37
4.3.2. Srpnová okupace 1968	41
4.3.3. Emigrace po srpnové invazi 1968	43

4.4. Normalizace

4.4.1. Čistky a postihy v době normalizace	45
4.4.2. Disent	46
4.5. Revoluce a počátky demokracie	48

5. ŽIDOVSTVÍ

5.1. Židovská výchova v dětství	50
5.2. Vztah k židovství ve vlastní rodině	53
5.3. Vztah k židovství v současnosti	55
5.4. Židovské organizace a spolky	57
5.5. Svědectví o holocaustu	59
5.6. Vztah k Izraeli	61
5.7. Antisemitismus	63
5.8. Vztah k Němcům a německé kultuře	65

6. KAŽDODENNÍ ŽIVOT

6.1. Přátelé	67
6.2. Povolání	69
6.3. Volný čas	72

III.

7. ZÁVĚR	73
Použité zdroje	75
Přílohy	80

I.

1. ÚVOD

Československých židovských pamětníků, kteří zažili druhou světovou válku stále ubývá, a v současnosti se naskýtá jedna z posledních šancí dozvědět se přímo od nich o jejich specifickém osudu. Mnozí z nich sice podali o svých válečných zkušenostech svědectví, byly s nimi nahrány rozhovory, natočeny filmy a napsány vzpomínky, ale o tom, jak se jim žilo po válce, se již příliš nezmiňují, což je „což je skutečnost, o které se dozvíme i z odborné literatury: „Zatímco samotný prožitek holocaustu bývá v memoárech zaznamenán velmi důkladně, k období „před“ i „po“ se autoři vracejí spíše útržkovitě.“¹

Přítom období po druhé světové válce do současnosti je plné politických zvratů. Jde o dobu vystřídání se jednoho totalitního systému druhým. Pamětníci v tomto časovém rozmezí často znovu zažili léta nesvobody a hořkého zklamání. Nakonec byli svědky i konce vlády komunistické strany a nastolení nového demokratického systému.

Roku 2010 jsem byla oslovena Židovským muzeem v Praze a začala nahrávat převážně tzv. druhé, „poválečné“ rozhovory s židovskými pamětníky. Navazuji na „válečná“ interview, která byla pro Židovské muzeum nahrávána od 90. let. (Viz kap. 2.4. Spolupráce s Židovským muzeem v Praze.) Téma židů po druhé světové válce mě zajímá i z osobních důvodů, neboť oba moji rodiče pochází ze smíšených rodin. Moji židovští prarodiče a praprarodiče sami prožili druhou světovou válku ve velmi nelehkých podmínkách, v koncentračních táborech nebo v exilu v Palestině. Ti, kteří přežili, pak měli po válce velké problémy s adaptací do každodenního života. Na jejich život „po válce“ si pamatují i moji rodiče, kteří se v té době narodili a kteří mi o něm vyprávěli.

Z výše uvedených důvodů se budu ve své práci věnovat skupině osmnácti židovských respondentů, kteří přežili druhou světovou válku. Zajímalo mě, jak prožili a jak zpětně hodnotí období těsně po válce, dobu nástupu komunismu, 50., 60. a 70. léta a období během Sametové revoluce a po ní. Jak se měnil jejich politický postoj a jejich vztah k židovství, k holocaustu, k antisemitismu, k německému národu a kultuře. Jak trávili svůj volný čas, jaký byl jejich každodenní život, kdo byli jejich přátelé apod.

¹ NOVOTNÁ, H.: Židé vzpomínají na druhou republiku. Obraz druhé republiky v memoárech židovských autorů z českých zemí. In: *Židovská menšina za druhé republiky. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v lednu až červnu 2007*. Str. 155-156.

V práci používám metody orálně historického výzkumu. Vycházím z biografických rozhovorů, které jsem s respondenty vedla.

První část mé práce se týká metod a technik výzkumu. Druhou část jsem rozdělila do čtyř hlavních kapitol, které vyplynuly po analýze a interpretaci dat. První kapitola zkoumá profilovou skupinu v poválečném období. Pro lepší ilustraci obsahuje i podkapitulu popisující osud respondentů za války. Druhá se věnuje jejich životu na pozadí oficiálních politických událostí. Jednotlivé podkapitoly jsou chronologicky řazeny a končí obdobím přechodu k demokracii. Třetí kapitola vypovídá o vývoji ve vztahu respondentů k židovství, k holocaustu, k německému národu a kultuře napříč časem. Poslední kapitola se pak věnuje jejich každodennímu životu, práci, koníčkům a přátelům během jejich životem. Třetí část mé práce obsahuje závěr, seznam literatury, resumé a přílohy.

2. METODOLOGICKÁ ČÁST

2.1. Metody a techniky výzkumu

Zpracování této práce proběhlo jako kvalitativní výzkum. Základní byla metoda orální historie, která byla doplněna prací s relevantní literaturou pro vytvoření celkovějšího obrazu výzkumného problému. Orálně historická data pro výzkum jsem sbírala od června 2010 do dubna 2011. Kontakty na respondenty mi dalo Židovské muzeum v Praze, pro které pracuji. S pamětníky jsem nahrávala biografické rozhovory. Ve většině případů „válečné“ rozhovory poskytli narátoři Židovskému muzeu v Praze už dříve. Já jsem s nimi nahrávala až druhý, „poválečný“ rozhovor. „Válečná“ interview popisovala život narátorů v dětství a za války. „Poválečná“ interview se týkala jejich života po válce, v dospělosti a ve stáří. V několika případech jsem nahrála s respondenty celý biografický rozhovor. (Viz kap. 2.3. Spolupráce s Židovským muzeem v Praze.)

Snažila jsem se, aby rozhovory, které jsem vedla, proběhly ve dvou až třech sezeních, což nebylo vždy možné². Pracovníci Židovského muzea v 90. letech 20. století a na začátku 21. století nahráli s respondenty rozhovor pouze během jednoho sezení. Při prvním sezení jsem nechala pamětníky samostatně hovořit, čímž sami navrhli pro ně relevantní konstrukci vyprávění, popř. jsem je navedla na první otázku: „Vyprávějte mi o Vašem životě!“ V případech, kdy jsem navazovala na „válečná“ vyprávění, jsem rozhovor započala větou: „Vyprávějte mi, jak to bylo po válce.“

² S L.T. a M.O. jsem absolvovala jen jedno sezení. Jsou emigranti a v ČR nežijí. Byli zde jen na návštěvě a pro rozhovor si vyhradili pouze jeden den, jen několik hodin. G.S. druhý rozhovor neposkytl.

Při prvním sezení narátoři většinou nezmínili všechny životní etapy. Při druhém sezení jsem je proto nechala, aby navázali na první rozhovor a hovořili o dalších etapách svého života. Výhodou byla i skutečnost, že při druhé návštěvě si na mě pamětníci většinou zvykli a byli otevřenější. Snažila jsem se, aby se druhé sezení uskutečnilo v nepřilíh dlouhém časovém intervalu od toho prvního, aby se nenarušil vztah důvěry, který mezi námi vznikl, a aby si narátoři pamatovali, které věci už zmiňovali.³ V případech, kdy jsem navazovala na válečný rozhovor, který se uskutečnil ještě v 90. letech, případně na začátku 21. století, se narátoři na rozhovor se mnou většinou připravili. Mnozí si přeepsaný rozhovor, který Židovskému muzeu dříve poskytli, přečetli. Dva narátoři mě požádali, abych jim připomněla, o kterých věcech v dřívějším rozhovoru hovořili, aby se neopakovali.

Při druhé, případně třetí návštěvě jsem se snažila, aby respondenti určité životní etapy, o kterých se jen letmo zmínili, detailněji popsali. Tím, že jsem je zpočátku nechala samostatně hovořit, se otevřela nová témata, na která jsem se v tzv. druhé fázi rozhovoru také zaměřila. Snažila jsem se tedy interview prohloubit a nevynechat životní události, které zmínili prozatím jen letmo. Zároveň jsem se snažila objevit i nové skutečnosti. Ty často vyvstaly během mé první nebo druhé návštěvy, když respondenti vzpomínali nad fotografiemi. Snímky jsem si během první návštěvy zapůjčila pro archivaci v muzeu.

Během druhé návštěvy jsem respondenty poprosila, aby je popsali. Někteří měli potřebu se k nim vyjádřit už při první návštěvě, když jsem vybírala, které fotografie si zapůjčit. Pamětníci tak dostali nový obrazový podnět, čímž se jim často vrátily vzpomínky a detaily na různé etapy jejich života. Při druhém, někdy až třetím sezení jsem se zaměřila na předem navrhnoutou strukturu témat. Pro psaní mé práce jsem se zaměřila hlavně na okruhy témat týkající se poválečných oficiálních politických událostí a životních etap jedinců. (Viz Příloha.)

Rozhovory jsem nahrávala u narátorů doma,⁴ a tak jsem měla možnost poznat, v jakém prostředí žijí. Tyto vizuální vjemy mě inspirovaly k mnoha otázkám. Např: *Já tady vidím,*

³ V jednom případě respondentka onemocněla, a tak druhé sezení proběhlo až po 4 měsících. Rozhovor ale proběhl bez obtíží.

⁴ M.O. a L.T. žijí v zahraničí, rozhovory s nimi jsem nahrála v tiché kavárně a v bytě známých. R.S. mi poskytla rozhovor v bytě své dcery.

že tady máte chanukiot (sedmiramenný svícen), takže jste začala dodržovat židovské zvyky?
(Rozhovor s J.U.)

Mé postřehy z rozhovorů a další podměty, které nebylo možno zachytit nahrávacím přístrojem, jsem zaznamenávala do protokolů, které jsem si vedla o každém interview. Do nich jsem mimo jiné zapisovala náladu respondenta a jeho vztah ke mně, prostředí, ve kterém žije, jeho vzezření apod. Během návštěv jsem si u většiny pamětníků zapůjčila fotografie a jiné dobové archiválie. Někdy jsem se musela probrat velkým množstvím materiálu. Snažila jsem se vše vybírat tak, aby byly pokryty všechny etapy narátorova života. Respondenti, kteří Židovskému muzeu v Praze dobové archiválie a snímky zapůjčili, podepsali Výpůjční protokol se seznamem věcí, které poskytli. V několika případech se respondenti rozhodli, že dobový materiál (například fotografie, dopisy z Terezína aj.) Židovskému muzeu v Praze darují. Ti pak podepsali Darovací protokol.

Nahrané rozhovory pracovníci Židovského muzea přepisovali, já jsem je poté kontrolovala. Do přepisů se snažili příliš nezasahovat, tím zdůraznili jazyková a stylistická specifika narátorů. V přepisu byla opravena parazitní slova a defekty výslovnosti. Přepisy rozhovorů se pak posílaly respondentům, kteří do nich mohli zasahovat. Většinou je příliš nekorigovali. Někteří měli potřebu opravit nespisovný jazyk na spisovný. Při psaní diplomové práce jsem vycházela z již zredigovaných rozhovorů.

Analýzu výzkumu jsem prováděla ještě před zahájením rozhovoru: vytyčila jsem si tématické problémy, které jsem chtěla, aby v rozhovorech zazněly. Přepsané rozhovory jsem analyzovala. Přepisy jsem si rozčlenila na tématické úseky, které se vztahovaly k mému zadání. Během interpretace dat jsem odlišovala mezi sdělením, které při rozhovoru zaznělo výslovně, a smyslem, který vyvstal samovolně.

Při rozhovorech jsem se snažila zachovat etický přístup k narátorům. Jejich jména jsem ponechala v anonymitě, neboť někteří z nich si to přáli. Uvedla jsem jen jejich iniciály a roky narození. (Viz Příloha: Stručné medailonky narátorů.) Záměrně jsem nezminila ani názvy pracovišť, ve kterých působili. Každý narátor podepsal Autorizační protokol, ve kterém určil, k jakým účelům může být jeho audio rozhovor a jeho přepis využit. (Viz Příloha.)

2.2. Reflexe výzkumu

Narátoři během svého života již většinou rozhovor poskytli. O specifickém osudu za druhé světové války napsali vzpomínky, hovořili o něm ve školách a mnozí z nich poskytli rozhovor různým orálně historickým institucím, které se zabývají oběťmi holocaustu nebo druhé světové války. To bylo v několika případech i nevýhodou, neboť někteří respondenti měli už naučený způsob, jak o svém osudu za války vyprávět. Hovořili o něm vcelku bez emocí a otázky, na které neměli rozmyšlenou odpověď, zpočátku ignorovali.

Rozhovor o období po druhé světové válce ale mnozí z nich poskytli poprvé. Někteří uvedli, že se mnou hovořil o tématech, které ještě nikomu nesvěřili, nebo že jim rozhovor přivodil vzpomínky, na které už skoro zapomněli. Někteří doznali, že si mysleli, že jejich (poválečný) život nebude nikoho zajímat. Díky rozhovoru jakoby nabyl na důležitosti. Pro některé je období holocaustu nebo komunismu nadále silně emoční téma. Někteří během rozhovoru plakali nebo byli velmi smutní. V jednom případě jsem dokonce s jednou paní rozhovor neuskutečnila, neboť mě její zdravotní sestra upozornila, že není duševně zcela zdravá a že by jí rozhovor o šoa mohl uškodit.

Respondenti ke mně postupně získali důvěru. Výhodou byla i skutečnost, že jsem sama židovka. Poté co jsem se jim o svém původu svěřila ke mně cítili větší náklonnost, sympatie a souznění. Někteří uvedli, že s mladými lidmi příliš nepříjdou do styku, a proto jsou rádi, že si se mnou mohou popovídat. U jedné respondenty moje mládí naopak budilo nedůvěru. Při interview hrál v mnoha případech významnou roli i generové hledisko. Někteří muži jako by byli mým zájmem potěšeni, dlouze o svém životě vyprávěli a snažili se odpovědět na vše, co mě zajímá. U žen jsem tak silný zájem nepocítila.

2.3. Charakteristika zkoumané skupiny

Tato práce je založena na specifických rozhovorech, které jsem vedla s 18 respondenty, s deseti ženami a osmi muži. Všichni se narodili před druhou světovou válkou nebo během ní. Nejstarší z nich se je ročník 1921 a nejmladší 1940. Pamětníci pochází z území patřící před druhou světovou válkou k Československu⁵ nebo z oblastí obydlých Čechy⁶. Podle

⁵ R. Ž. byla narozena v Palestině, když jí bylo 9 měsíců, tak se s rodiči vrátila do Československa.

⁶ J. V. se narodila ve městě Luck, v Západní Volyni, která spadala pod Polsko. Šlo o území hojně obydlené českým obyvatelstvem.

norimberských zákonů byli označeni za židy nebo míšence prvního stupně⁷, kvůli čemuž byli různým způsobem za druhé světové války postiženi: byli internováni do koncentračních táborů, museli se skrývat, žili ve strachu v protektorátu nebo emigrovali. V době války byli ještě děti nebo mladí lidé.

Po válce si většina z nich doplnila vzdělání. Polovina z nich studovala vysokou školu. Všichni vstoupili do manželství a dva zůstali bezdětní. Sedm z nich má osobní zkušenost s emigrací. Většina pamětníků žije v současnosti v České republice. Dva pamětníci žijí v Austrálii a v Anglii a do České republiky občas jezdí.

Někteří respondenti se navzájem znají. Poznali se v dětství, za války nebo po válce nebo až ve stáří v židovských organizacích a sdruženích. Kontakt na ně jsem získala v Židovském muzeu. Třináct z nich už poskytlo Židovskému muzeu rozhovor o svém osudu za války v 90. letech. Ostatní poskytli rozhovor až nyní, neboť žijí v zahraničí a do České republiky jezdí jen občas nebo na ně neměli pracovníci muzea dříve kontakt. K práci přikládám stručné medailonky respondentů. Slouží nejen k nástinu životního příběhu pamětníků, ale i k jejich zasazení do kontextu výzkumného problému. (Viz Příloha.)

⁷ Podle vládního nařízení ze dne 7. března 1942, kterým se vydávají další předpisy o židech a židovských míšencích:(1) Žid ve smyslu tohoto nařízení jest, kdo pochází od nejméně tří podle rasy úplně židovských prarodičů.

(2) Za žida se též považuje židovský míšeneček protektorátní příslušnosti pocházející od dvou úplně židovských prarodičů, který

1.dne 16. září 1935 náležel k židovské náboženské společnosti nebo po tomto dni do ní jest přijat,

2.dne 16. září 1935 byl v manželství se židem nebo s ním po tomto dni do manželství vstoupí,

3.pochází z manželství se židem ve smyslu odstavce 1, uzavřeného po dni 17. září 1935,

4.pochází z nemanželského styku se židem ve smyslu odstavce 1 a byl narozen jako nemanželský po dni 31. července 1936

(3) Židovským míšencem ve smyslu tohoto nařízení jest, kdo pochází od jednoho nebo od dvou podle rasy úplně židovských prarodičů, jestliže se nepovažuje za žida podle odstavce 2.

(4) Za úplně židovského se považuje prarodič bez dalších předpokladů, jestliže příslušel k židovské náboženské společnosti. http://www.holocaust.cz/cz2/resources/documents/laws/narizeni_19420307.

Poslední přístup 27. srpna 2011.

2.4. Spolupráce s Židovským muzeem v Praze

Rozhovory s českými a slovenskými židovskými pamětníky, kteří přežili druhou světovou válku, začaly nahrávat roku 1990 Anna Lorencová a Anna Hyndráková, pracovnice Židovského muzea v Praze. K výběru respondentů využily metodu „sněhové koule“. Nejdříve oslovily respondenty, které už znaly, a ti jim pak dali kontakty na další pamětníky. Rozhory se především týkaly období před druhou světovou válkou a za války. V roce 2010 mě oslovil Michal Frankl, vedoucí Oddělení pro dějiny šoa, Židovského muzea v Praze, abych na tyto rozhovory navázala. S těmi samými pamětníky nahrávám rozhovory týkající se jejich života po válce. Kromě toho vedu rozhovory s českými a slovenskými židovskými pamětníky druhé světové války, kteří ještě nikdy Židovskému muzeu v Praze rozhovor neposkytli.

Pro mou diplomovou práci jsem využila rozhovory s osmnácti respondenty, z toho jedenáct z nich poskytlo „válečný“ rozhovor paní Hyndrákové nebo Lorencové. Já jsem s nimi poté nahrála druhý „poválečný“ rozhovor. Pět z nich Židovskému muzeu v Praze ještě rozhovor do té doby neposkytlo, s nimi jsem nahrála „válečný“ i „poválečný“ rozhovor. Dvě respondentky pak poskytly „válečný“ rozhovor Pavle Neuner, s nimi jsem poté nahrála druhý, „poválečný“ rozhovor. V práci vycházím z rozhovorů, které tedy nahrály paní Anna Lorencová, Anna Hyndráková, Pavla Neuner a já.

II.

3. POVÁLEČNÉ OBDOBÍ

3.1. Druhá světová válka

V následujících kapitolách se budu zabývat poválečným osudem 18 respondentů. Nejprve stručně představím jejich specifický válečný osud, který ale není ústředním tématem mé práce. Slouží jako nástin výzkumného problému, ale zároveň i k jeho zasazení do kontextu.

Za druhé světové války „celkem přišlo o život jako oběti nacionálně socialistického pronásledování Židů - 260 000 lidí z území Československa v hranicích z r. 1937.⁸ Desetitisíce zmizely beze stopy⁹.“ Druhá světová válka poznamenala všechny židy žijící na

⁸ Československo bylo roku 1918 ustavené z historických zemí koruny české, ze Slovenska a Podkarpatské Rusi. Karpatorusínské území bylo po roce 1945 přičleněno k Sovětskému svazu.

⁹ SCHMIDTOVÁ-HARTMANOVÁ, E.: Ztráty československého židovského obyvatelstva 1938-1945. In: Rothkirchenová, L., Schmidtová-Hartmannová E., Dagan A., Šimečka M., *Osud židů v protektorátu 1939-1945*. Str. 104.

území Československa. Respondenti byli označeni za židy nebo míšence, byli internováni do koncentračních táborů, totálně nasazeni, museli se skrývat, žili v atmosféře strachu.

Mnohým židům začalo být po uzavření mnichovské dohody jasné, že pro ně nebude v Československu bezpečno a snažili se získat povolení k emigraci. O tom, jak to bylo obtížné, se zmínila A.L.: „...tatínek už v Praze nehledal zaměstnání, ale jenom zkoušel nějakým způsobem zařídit to vystěhovalectví, ale nedařilo se mu to. Jednak to bylo nesmírně obtížný, vyžadovalo to strašnejch peněz, tatínek jednak na to neměl povahu, byl poměrně plachý člověk. Nebyli jsme z Prahy, nikoho tu neznal, poměry tady neznal, na obci nikoho neznal, prostě bylo to opravdu velmi složité a nepodařilo se to. Nakonec se podařilo najít nějaké známé, kteří odjížděli do Ameriky, a protože Amerika vyžadovala ten „efidevit“, což znamenalo jakési ručení. Buď se musely někde složit nějaké peníze, nebo to za vás někdo musel, to ručení, převzít. To jsme nemohli, tam jsme nikoho neměli, takže jim dali veškeré úspory, které měli, aby za nás ten „efidevit“ složili, za naši rodinu, a ta rodina... jestli to byla pravda nebo ne, to už se nikdy nedozvíme, ale fakt je, že poslali zprávu, že o ty peníze přišli.“ (A.L.) Jen jednomu respondentovi se podařilo před válkou emigrovat: „Otec měl sestřenicí v New Yorku, tak jsme požádali, jestli by pro mě mohla opatřit studentské vízum. Na ni převedl nějaké peníze, aby mohla vystavit affidavit, na základě kterého jsem mohl emigrovat, studovat, nebo podobně. Tak já jsem chtěl studentské vízum. Ona když viděla, co se tady děje v Evropě, tak mi poslala emigrantské, normální emigrantské vízum. Takže já jsem tam zůstal přes celou válku“ (E.H.)

Polovina z narátorů byla internována v koncentračním táboře Terezín. Čtyři pak byli deportováni do vyhlazovacích táborů v Osvětimi. Odtud se dostali do pracovních táborů. L.T. byla převezena do „Oederanu, což je odbočka od Flossenburgu...“, O.S. do Schwarzheide, A.H. do Christianstadtu a J.F. do Gleiwitz. „A tak jsme šli do lágru Gleiwitz III., Glivice III...“ „...patřil pod správu Osvětimi, čili to nebezpečí nepominulo, když tam někdo něco proved, tak ho odvezli těch pár kilometrů zpátky, nicméně, tam to bylo už o hodně lepší, tam nám už přilepšili na jídle. V Osvětimi se dalo chcípnout hladu, tam to bylo příšerné to jídlo. A tam, díky tomu, že jsem byl vyučený instalatér, dělal jsem tam topenáře, tak se mi jakž takž podařilo přežít.“ (J.F.) Respondenti prošli i dalšími nacistickými lágry: O.S. byl ještě před transportem do Osvětimi roku 1941 internován v lágru Lípa u

Havlíčkova Brodu¹⁰, M.B. ze Slovenska byl transportován do pracovního tábora Nováky, který byl roku 1944 rozpuštěn¹¹, a on poté přešel k partyzánské jednotce.¹² J.U. z Volyně prošla volyňskými ghetty v Lucku a v Rodžišči, poté se skrývala v české rodině a nakonec se přidala k Československé armádě Ludvíka Svobody, kde potakal velké množství židů, neboť účast židů v československých zahraničních jednotkách byla vysoká. Během války i dalším pamětníkům zachránilo život skrývání: ve skladu, v katolických kláštorech, v sirotčinci. „*Jedna firma mě vzala pod ochranná křídla, šoupla mě do svého skladu a tam mě zavřeli, a tam jsem v podstatě nějak ty dva roky byl.*” (P.P.) Míšenci M.O. a jeho bratr se po většinu času skrývali v katolických kláštorech: „*...skoro tři roky jsme vlastně žili tak, že jsme šli z místa na místo. Je pravda, že přes zimu jsme našli útulek v katolických kláštorech, ne všude nás přijali, ale byli jsme vděční, že jsme zůstali naživu.*“ (M.O.)

Seďm respondentů mělo jen jednoho rodiče žida. Jako míšenci měli větší šanci přežít. Zpočátku byly míšenci z odsunů do vyňaty, do Terezína se dostali až v posledních transpotech. z odsunu vyňaty¹³. Míšenska B.H. tak odjela do Terezína, i když později než její židovští přátelé. „*Předvolání do transportu jsme dostaly začátkem března roku 1943...*” „*...bych se bývala asi nejraději přihlásila dobrovolně do toho Terezína, protože těch kamarádů a těch přátel tolik ubývalo, každý měsíc jich bylo míň a míň, a ačkoliv to zní asi dost paradoxně, tak jsem se do toho Terezína docela už potom těšila, když už jsem věděla, že stejně pojedeme.*” (B.H.)

Šest míšenců se pracovním a koncentračním táborům vyhnulo. Museli se skrývat, byli totálně nasazení nebo válku přežili v sirotčinci. Velkou výhodou pro ně bylo, když byli pokřtěni nebo ještě velmi mladí. „*Ale já jsem byla, to vám musím říct, moje židovská babička trvala na tom, že mě musí pokřtít. Jako když to tušila, chudinka. A když mi bylo deset dní, tak mě v té Čáslavi pokřtili. A to byla moje záchrana taky, můžu říct, protože po*

¹⁰ Šlo o první tábor pro židy v protektorátu Čechy a Morava. Mezi 15. červencem 1940 a 6. květnem 1945 jím prošlo 1353 mužů, ve většině případech židů, mezi 18 a 25 roky. STRÁNSKÝ, O.: *Není spravedlnosti na zemi*. Str. 39.

¹¹ 20.srpna 1944 byl podzemním židovským hnutím rozpuštěn tábor v Novákách. Odbojářům se podařilo bez násilí převzít vedení tábora a osvobodit všechny vězně. SCHMIDTOVÁ-HARTMANOVÁ, E.: Ztráty československého židovského obyvatelstva 1938-1945. In: Rothkirchenová L., Schmidtová-Hartmannová E., Dagan A., Šimečka M., *Osud židů v protektorátu 1939-1945*. Str. 99.

¹² „Na Slovensku 10% z celkového počtu slovenských partyzánů byli Židé.“ Ibid. Str. 99.

¹³ ŠIMEČKA, M.: Původ nejistoty, In: Rothkirchenová L., Schmidtová-Hartmannová E., Dagan A., Šimečka M., *Osud židů v protektorátu 1939-1945*. Str. 42, 46.

mamince se počítalo, že jsou ty děti židovské. Já jsem měla křestní list.“(E.V.) „Je taky pravda, že díky matce, která byla árijského původu, jsem byl teoreticky do svých dvanácti let chráněn před nějakým transportem do koncentračního tábora, takže kdybych byl býval dejme tomu o rok starší, tak jsem jistě v Terezíně skončil také.“ (G.S.)

Respondenti, hlavně ti, kteří prošli Osvětimí, to považují za osud, že přežili.. „ *Já jsem měl vždycky trošku štěstí. Já když vyprávím žákům ve školách o tom koncentráku, tak oni samozřejmě většinou tomu opravdu naslouchají velice pozorně, a tak jim vždycky zdůrazňuji: „Víte, to není jenom, že jsem unikl Mengelemu, nebo že jsem prošel Birkenau, to není moje příčina, ale já jsem se narodil s tím, že teda mám určitý druh štěstí při každé věci. A za to nemůžu, tak jsem se narodil.“ (O.S.)*

3.2. Konec války

Lidé internovaní v koncentračních táborech umírali i ve dnech po osvobození, často z toho důvodu, že se k nim nedostala včas zdravotní péče. Podmínky ve sběrných táborech, kam je po válce svázeli, nebyly dostačující. Mnohdy zde vypukly epidemie, které vysláblí vězni nebyli schopni přežít. „*To osvobození pro nás znamenalo sice, že jsme naživu, že jsme to přežili, že jsme se dočkali konce, ale nikdo se o nás nestaral. My jsme se museli postarat sami o sebe...“ (O.S.)*

Terezín se stal také jedním ze sběrných táborů, kam od dubna roku 1945 evakuovali vězně z jiných táborů. „*Pamatuju návrat těch transportů, že jsme tam chodily pomáhat, když přijížděly a že jsme z toho byly velmi zděšené, když jsme viděly ty lidi, jak vypadali.“ (R.Ž.)* 5.května 1945 opustili Terezín příslušníci SS a vedení tábora převzal Červený kříž. 8. května 1945 večer byl tábor po krátkých bojích v okolí definitivně osvobozen. Vězně čekala ještě karanténa, avšak do konce srpna pak byli všichni přeživší repatriováni.¹⁴ „*Takže nakonec jsme teda ven vyběhli, no a skutečně tam po té silnici kolem Terezína, nevím, jestli jste tam byla někdy, tak tam jely ty ruské tanky. My jsme byli samozřejmě úplně u vytržení a letěli jsme tam k té silnici a oni nám házeli čokoládu a zdravili nás.... Ale vůbec nezastavili. Jenom ty dva tanky vjely dovnitř a dokončily tam dílo. Ale jinak všichni pokračovali na Prahu, to byl ten hlavní cíl. No takže my úplně šleli...“ (R.Ž.)*

¹⁴SCHMIDTOVÁ-HARTMANOVÁ, E.: Ztráty československého židovského obyvatelstva 1938-1945. In: Rothkirchenová L., Schmidtová-Hartmannová E., Dagan A., Šimečka M., *Osud židů v protektorátu 1939-1945*. Str. 95.

Některé židovské děti pak byly převezeny do ozdravoven. Dvě respondenty se dostaly do ozdravovny, které na konci války zřídil Přemysl Pitter¹⁵ na zámku Štířín. „...to zase zařídil, říká Vám něco jméno Přemysl Pitter?“ „Každopádně on udělal nějakou akci, že děti z Terezína vzal do těch domovů, a hlavně ty sirotky, ty menší. Jak já jsem se tam dostala už nevím, ale já jsem byla jedna z těch větších děvčat, tak jsem je tam hlídala...“ (L.T.)

Po osvobození narátoři většinou zamířili domů, neboť doufali, že se setkají se svou rodinou. Z osvobození a ze skutečnosti, že je konec války, měli velikou radost, na druhou stranu ale mnozí už věděli, že přišli o příbuzné a přátele, a tak se často ani nedokázali pořádně radovat. Osvobození podle Petera Salnera pro Židy neznamenal konec šoa, neboť se stále museli potýkat s akutními problémy a léčit psychické i fyzické trauma z minulosti.¹⁶

3.3. Ne/shledání se s příbuznými a přáteli a jejich podpora

O svých příbuzných za války měli přeživší většinou jen kusé zprávy a nevěděli, co se s nimi stalo. Někteří se dozvěděli o jejich smrti během války. „...Oni tam taky byli na těch odklízecích pracích Čechové, takže když se tam s nimi nějak tajně domluvila, tak oni potom přišli a dala jim tetinu adresu pražskou, tak to přišli tetě říct. Měli cedulku, kdo tam přišel o život.“ (E.V.)

Někdy se ale stalo, že šlo jen o falešnou zprávu: „Maminka mi to tajila, ale měla takovou nějakou falešnou zprávu, že tatínek nějak v roce 1943 nebo 1944 umřel, ale jak se ta zpráva sem dostala, to nevím. Naštěstí ale nebyla pravdivá.“ (P.P.)

Jiní měli o svých příbuzných informace i během války. Ti pak měli větší naději, že se s nimi znovu setkají. „Moje matka sdílela takový podobný osud, jako bratr a já, ale my jsme informace o ní měli velmi sporadické. Vybudovali jsme si jistý systém signálů, abychom si dali vědět, že jsme naživu...“ (M.O.)

¹⁵ „Přemysl Pitter, hluboce věřící křesťan, nechal převést židovské děti z Terezína do ozdravoven, které pro ně nechal vybudovat na zámcích Olešovice, Kamenice, Lojovice a Štířín, kde se o ně společně s personálem staral a vychovával je. Později pečoval o německé děti rodičů odsunutých po válce. Od května 1945 do května 1947 bylo na zámcích pečováno o 810 dětí. <http://www.holocaust.cz/cz2/history/people/pitter>. Poslední přístup 24. srpna 2011.

¹⁶ SALNER, P.: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Str.149.

Další se o tom, že jejich nejbližší žijí, dozvěděli až po válce, když se s nimi osobně setkali. Byl to pro ně obrovský pocit radosti a štěstí. „*A profesorka řekla: „Žáku P., jděte domů, máte tam tatínka.“ My jsme nevěděli, kdy přijede, poněvadž ta komunikace tehdy nebyla. On přijel nějak v červnu. Tak kdyby se mě někdo zeptal na dva vrcholné pocity štěstí, tak to byl konec války, a potom příjezd táty sem po těch šesti nebo pěti letech.*“ (P.P.) Podobný pocit zažil i další narátor: „*...před vilou zastavilo auto, které mělo na střeše veliký červený kříž, a vystoupil můj otec se svou sestrou a mou tetou, která pro něj jela. Všichni byli oblečení v něčem bílém. Přišel k nám, my jsme vyběhli, objali jsme se, to byl pro mě strašně silný zážitek. A vím, že matka v té chvíli řekla: „Tak teď skončila válka, teď tomu věřím, když ses vrátil.*“ (M.P.)

Lidé, kteří se vraceli z koncentračních táborů, byli často pověřeni spoluvězni informovat jejich příbuzné, přátele, ale i například domovnici o tom, že se vrací. Nebo naopak podávali informace rodinám o tom, jak zahynuli. „*Přišel za námi jeden jeho spoluvězeň po nějaké době a vyprávěl nám... my jsme nic nevěděly, že jo. Věděly jsme jenom, že z Terezína odjel do Osvětimi, a co bylo dál, to jsme už nevěděly, no a pak že se nevrátil, to jsme taky věděly. A ten spoluvězeň, já nevím, jak nás vypátral, to už nevím, ale ten nám vyprávěl, že s tátou z Osvětimi jeli do Dachau a že táta si vymyslel, že utečou. Že vytrhnou prkna z podlahy toho vlaku a vyskočí ven na ty koleje a zůstanou ležet. No tak ty prkna opravdu vytrhli, ten druhý pán vyskočil a zachránil se, a táta už nemohl, byl moc slabý, nebyl už schopen vyskočit z toho vlaku, takže tam zůstal vlastně.*“ (R.Ž)

Většina přeživších československých židů a míšenců ztratila za války příbuzné a přátele. Po válce byli respondenti ještě velmi mladí (nejstaršímu narátorovi bylo 24 let) a ti, kteří ztratili nejbližší rodinu, to velmi těžce nesli. „*...poněvadž mně bylo v té době čtyřiaadvacet let, a to jsem samozřejmě krutě nesl, když jsem poznal, že nikdo se z mé rodiny nevrátil...*“ (O.S.)

Osm respondentů přišlo o otce i matku. S oběma se po válce sešlo šest respondentů. Jejich židovští rodiče se zachránili tím, že emigrovali, ukryvali se, nebo zůstali v Terezíně, tatínek B.H. byl velmi nemocný „*...a prostě ho nějakým zázrakem do transportu nezařadili.*“ Stávalo se, že míšenci přišli i o své nežidovské rodiče. „*...tatínek byl bez vyznání.*“ „*...podle tehdejší nomenklatury byl árijec...*“ „*...pracoval v odboji, protože maminka - to mám potvrzené od manželky generála Bílého, od paní Hermíny Bílé, pracovala, byla přímá spojka generála Vojty Bílého a Eliáše, pracovala v odboji a vždycky říkala, že tatínek pracoval s ní...*“ „*a v r. 1943 ho bez soudu sebrali a okamžitě deportovali do Flossenbürgu, kde 15. února 1945 zahynul.*“ (J.U.)

Přeživší židé se snažili vyhledat své blízké i vzdálené příbuzné, kteří přežili. Navzájem si s nimi v těžkých poválečných počátcích pomáhali a podporovali se. Nezletilí, kteří zůstali sami, byli často svěřeni do péče svým příbuzným, pokud nějací přežili. E.S. vychovávala její teta, R.S. si vzal k sobě dědeček, M.B. žil se svým bratrem. Židé si vlivem holocaustu velmi vážili příbuzenských vztahů, a to i těch vzdálenějších.¹⁷ Se svými, ale i vzdálenými příbuznými, kteří přežili, se snažili spojit a často za nimi emigrovali.

3.4. Návrat a ne/shledání se s majetkem

Poválečná situace byla specifická tím, že všude bylo velké množství navrátilců, kteří potřebovali bydlení. Přeživší židé většinou nenašli svá obydlí v původním stavu. Byla obydlená cizími lidmi nebo už byla prázdná, ale nesla viditelné stopy toho, že v nich někdo dříve bydlel.

Výhodu měli váleční repatrianti, kteří dorazili domů dříve. Ti měli větší šanci, že najdou svůj byt neobsazený.¹⁸ „*A protože vím, že tam potom Němci v našem bytě bydleli, ale nakonec k našemu velkému štěstí utekli dřív, než my jsme se vrátili, takže my jsme ten byt zase dostali zpátky. Ten náš původní byt v té Heřmance.*“ (A.L.) Snadněji se mohli vrátit do svého původního místa bydliště hlavně ti, u nichž v bytě někdo z rodiny zůstal. Nežidovské matky M.P. i P.P. v bytě během války žily. Domů se mohla vrátit také I.R., neboť tam žila jejich služka, která byla rodinnou přítelkyní. V opačném případě byl byt během války většinou zabrán cizími lidmi nebo zdevastovaný. „... *ale když jsem se vrátil, tak už tam bydlení nebylo žádné a bylo z toho udělané skladiště obilovin a skladiště chemikálií pro zemědělství, a tak dále. Takže já jsem se nemohl vrátit do svého domu, poněvadž to prostě bylo zdevastované a zdemolované, začal sloužit k jiným účelům.*“ (O.S.) M.O. se s rodinou vrátil do jejich bytu v Brně, kde sice bydleli cizí lidé, kteří ho ale po jejich návratu hned opustili. „*Ten byt zůstal. Ne, že by tam nikdo nebydlel, ale když jsme se vrátili, ti lidé okamžitě odešli a ten byt jsme našli v podstatě takový, jaký byl.*“ Židé, kteří se vrátili, pak často získali náhradou nový byt. „*Maminka sehnala byt právě U Smaltovny 25. Byl to krásný byt s kachlovými kamny....*“ (J.U.)

¹⁷ HEITLINGEROVÁ, A.: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945.* Str.139.

¹⁸ ŠIMEČKA, M.: Původ nejistoty, In: Rothkirchenová L., Schmidtová-Hartmannová E., Dagan A., Šimečka M., *Osud židů v protektorátu 1939-1945.* Str. 9-10.

Do původního bytu, ve kterém žili před válkou, se vrátilo osm respondentů. Ostatní odešli do emigrace, dostali náhradní byt nebo bydleli u svých příbuzných.

Kromě navrácení bytů řešili židovští váleční navrátilci i problém získání nazpět osobního majetku. Ten si rodiny před válkou nechaly u známých a sousedů. Někteří z nich tuto skutečnost po válce popřeli nebo přeživším odevzdali jenom část věcí. „...že jsme si tam dali schovat, a ty lidi to většinou zapřeli. Bud' řekli: „Rusové nám to ukradli.“ Třeba dvanáctidílný servis, porcelán a takovýhle věci. „Rusové nám to ukradli.“ A nebo nám vrátili, jedna paní nám vrátila hedvábné šaty po mojí mamince. Ale rozpárané. Prý to rozpárala, aby to Rusové neukradli...(!) Takové nesmysly!“ (R.S) Podobnou zkušenost měla i rodina A.L.: „Od těch domovníků jsme nemohli čekat, že nám dají ten nábytek, když v něm bydleli. Nemohli bydlet ve dvojím nábytku. A to jsme ani nečekali, dali jsme jim taky kufry, několik s oblečením, ale to jsme taky nedostali zpátky, ale já myslím, že to oni částečně používali.“ (A.L.)

Přeživší židé, kteří byli před válkou ještě velmi mladí, se o majetkové záležitosti příliš nezajímali. Často byli ale jediní, kteří z rodiny přežili, a tak se snažili dopátrat, u koho jejich rodiče majetek schovali. Někteří dostali nazpět velké množství věcí, doteď si ale nejsou jisti, zda získali opravdu všechno.¹⁹

Někteří uvedli, že bylo velmi technicky náročné se movitého nebo nemovitého majetku domoci zpět. Snahy o navrácení nemovitého židovského majetku jednotlivcům se v mnoha případech táhly velmi dlouho a nebyly uzavřeny ani do roku 1948, tzn. do doby komunistického převratu.²⁰ Mnozí respondenti byli příliš mladí a traumatizovaní válkou a nevěděli, kde a jak o navrácení žádat.

O tom, jak bylo složité získat majetek nazpět, se zmínila I.R.: „Představte si, že mladá holka přišla na úřad a řekla: „Tohle je můj byt. Tohle je můj barák.“ Papíry neměla, nic neměla. Tak jak to pak dostat zpátky? Co já jsem mluvila tady s lidmi, dneska už nežijí, tak ti všichni měli majetky a oni za tím nešli, protože neměli peníze. My jsme něco dostali zpátky, protože moje sestra má rodinu advokátů, tak ti se o to starali, ale na to jste potřebovala peníze, abyste za tímhle šla.“ (I.R.)

¹⁹ „Otec s maminkou mi do Lípy nenapsali, komu co svěřili, a tak záleželo jen na nich, co mi kdo vrátí.“

STRÁNSKÝ, O.: *Není spravedlnosti na zemi*. Str.100.

²⁰ BROD, P. *Židé v poválečném Československu*, in Václav Veber (ed.), *Židé v novodobých dějinách*. Str. 154.

Respondenti často zmiňovali, že pro jejich rodiny nebyl majetek po válce tolik důležitý. Mnohem podstatnější pro ně bylo shledat se s příbuznými a blízkými, kteří přežili. „*Pokud si vzpomínám, matka o tom příliš nemluvila, té spíš záleželo na tom, aby se někdo z té rodiny vrátil, zvlášť ten o dva roky starší bratranec, tak ten majetek, který jsme dali na úschovu přátelům a dokonce i příbuzným mého otce, ten nikdo nevrátil. Ti tvrdili, že... Jednoduše měli mnoho výmluv a to v tom našem životě nebylo podstatné.*“ (M.O.)

3.5. Poválečná pomoc

Po válce fungovaly organizace, které se soustředily na pomoc navrátilcům.²¹ „...všude bylo plno uprchlíků a navrátilců, takže to nebylo nic zvláštního...“ (R.Ž.) Navrátilivší židé se nejdříve dostavili na repatriační úřad, kde jim byl přidělen repatriační průkaz, určitá částka peněz a také rady, kam jít a na koho se obrátit.²² „...*Pak nám někdo řekl, že máme jít na Repatriační úřad, tam nám dali repatriační legitimace a asi čtyři stovky a řekli nám, že někde Charita vaří jídlo pro repatrianty. Tak tam jsme chodili jednou denně jíst...*“ (R.Ž.)

Narátoři vzpomínali na služby organizace UNRRA²³, díky které získávali po válce potraviny a další zboží. Snazší bylo získávat UNRRA zásoby ve velkých městech. „...*nějaká UNRRA, se tomu říkalo. To spíš asi bylo v té Bratislavě, v takovém větším městě se to začalo organizovat. A tam myslím, že bylo, ale já si nepamatuju, že bych já dostal oblečení nebo tak...*“ (M.B.) Fasovali balíčky, ve kterých byli pro ně velmi vzácné potraviny. „...*to byla zas UNRRA vedle ve dvoře a my jsme si tam chodívali s těmi Američany hrát, tak oni nám dávali žvýkačky, čokoládu, to víte, to bylo něco tenkrát! A zvlášť pro nás!*“ (J.U.)

²¹ Poválečnou pomoc v Československu zajišťovaly i mezinárodní židovské organizace jako Američan Jewish Point Distribution Committee, Intergovernmental Committee on Refugees aj. HANKOVÁ, M.: *Změna postoje vládnoucích orgánů ČSR k židovské komunitě po roce 1948 na příkladu vystěhovalectví*. In: *Židé v Čechách*. Sborník ze semináře konaného 24. a 25. října 2006 v Liberci. Str. 97.

²² Viz například STRÁNSKÝ, O.: *Není spravedlnosti na zemi*. Str. 93.

²³ The United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) - mezinárodní organizace, která vznikla roku 1943 a fungovala do roku 1947. Jejím účelem bylo zajistit hospodářskou pomoc národům poškozeným ve 2. světové válce a pomoc válečným repatriantů a uprchlíkům. Polovina z rozpočtu UNNRA bylo z USA. UNRRA roku 1945 asistovala při repatriaci milionů uprchlíků a zajistila uprchlické tábory v Německu, Itálii a Rakousku. Z počátku administrovala práci 23 neziskových organizací jako Point Distribution Committee, Organization for Rehabilitation through Training (ORT) a Hebrew Immigrant Aid Society (HIAS).

<http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005685>. Poslední přístup 22. srpna 2011.

UNRRA dále pomáhala s vystěhovalectvím, které bylo jedním ze stěžejních problémů poválečné doby.²⁴ „...a tak jsme našli tatínka v Anglii, poněvadž my jsme nevěděly, kde on v Anglii bydlí. Spíš on nás našel. A jel transport do Anglie. To bylo něco přes UNRRU, myslím...“ (L.T.)

Pokud mohli, spolehli se přeživší židé na materiální pomoc svých blízkých a příbuzných. Zpočátku, než jim byl přidělen byt a než získali práci, u nich bydleli a jedli. Také jim často pomohli lidé, kteří sdíleli podobný válečný osud jako oni. „Šla jsem k jedné přítelkyni, protože lidi neměli samozřejmě byty, byty byly hrozně těžko k dostání. Ta měla jenom jednu postel, tak mě vždycky přivázali na žehlicí prkno, abych v noci nespadla, a tak jsem žila několik týdnů.“ (I.R.) Ti, kteří měli možnost, se většinou nastěhovali ke svým příbuzným. Sejit se a bydlet u rodiny pro ně byla nejen materiální, ale hlavně citová podpora. „A vrátila se moje sestřenice, která emigrovala a byla celou válku v Londýně a byla zaměstnancem české vlády tamější. Ta se vrátila do Prahy v té stejné době, jako já, přibližně, ale poněvadž byla zaměstnancem vlády, tak jakož taková dostala v Praze taky celkem slušný byt. Tak mě samozřejmě pozvala, abych u ní bydlel, takže to byly vlastně takové první kroky, když jsem se pak dostával do normálního života.“ (O.S.)

Narátoři zmiňovali, že jim lidé nebo instituce po válce pomohli, když zmínili svou holokaustovou minulost. Rodina J.U. začala dostávat velké balíky zásob, poté když američtí pracovníci organizace UNRRA zjistili, že její maminka byla v koncentračním táboře. J.F. se zmínil před divadelním režisérem, že byl v koncentračním táboře, a on mu nabídl spolupráci. „...a řekl jsem: „Pane režisére, já jsem ten a ten, a já bych hrozně rád s vámi spolupracoval.“ No, a teď jsem mu samozřejmě řekl tu mojí minulost, že jsem byl v koncentráku, že jsem hrál divadlo ochotnický a že bych chtěl být jeho žákem. No, dnes si uvědomuji, že když jsem mu říkal, že jsem byl v lágru, v koncentráku, a že jsem hrál divadlo, že bylo pro něho asi dost těžké říct: „Hele, jděte do háje, pane.“ Takže to neřekl, ba naopak řekl: „Já vám napíšu.“ A skutečně mi napsal...“ (J.F.) Jiné respondenty přijali kvůli holocaustové minulosti snáze na střední školu. „Pak jsme se dozvěděly, že existuje grafická škola, že má oddělení pro fotografy, tak jsme tam šly dělat přijímací zkoušku. Oni nás kupodivu přijali, asi proto, že jsme se vrátily z Terezína, to byl asi ten hlavní důvod, protože nic jsme celkem neuměly, nikdy jsme v tom oboru nepracovaly.“ (B.H.)

²⁴ HANKOVÁ, M.: Změna postoje vládnoucích orgánů ČSR k židovské komunitě po roce 1948 na příkladu vystěhovalectví. In: Židé v Čechách. Sborník ze semináře konaného 24. a 25. října 2006 v Liberci. Str. 97.

Respondenti po válce většinou pomoc od druhých lidí nebo od organizací uvítali. Pro mnohé bylo určitým zadostiučiněním, že pomoc byla v některých případech nabídnuta prioritně jim, obětem holocaustu.

3.6. Poválečné pocity, socializace

Židé, kteří se vrátili, sice pocívali radost nad tím, že je konec války, ale na druhou stranu se nedokázali radovat, neboť často zůstali úplně sami, bez rodiny, bez přátel, bez majetku a cítili se jako vydědenci. To, že přežili cítili jako „...*šťěstí v uvozovkách*“ (O.S.). M.P., který koncentračním táborem sám neprošel, reflektoval, že žil v atmosféře neustálého vzpomínání na mrtvé příbuzné a přátele rodičů. „...*Ale co jako doma bylo, stále se mluvilo o tom osudu té židovské rodiny, těch příbuzných, kteří zahynuli, a hlavně těch všech přátel, kteří zahynuli. Takže na to ty rodiče pořád vzpomínali...*“ (M.P.)

Válka poznamenala všechny československé židy a jejich rodiny. Před válkou mnozí z nich patřili k dobře situovaným rodinám, během války pak o veškerý majetek přišli. Některé rodiny se znovu pokusily podnikat, což jim ale zanedlouho překazily události roku 1948.

Těsně po válce pamětníci hledali útěchu většinou u židovských přátel, kteří sdíleli podobný osud jako oni. Jiní se ale po čase snažili z této společnosti vymanit, a tím se rychleji zapojit do normálního života. „*Dokonce spíš, vypadá to velice blbě, ale já si ex post uvědomuji, že jsme se příliš nevyhledávali. To, že jsme se tehdy setkali, to bylo těsně po válce, kdy každý z nás hledal zapojení do lidské společnosti, poněvadž my jsme byli de facto vydědenci. Když válka začala, bylo mi osmnáct, a když skončila, asi jsem chtěl žít vlastní život a nemyslet na minulost.*“ (J.F.)

Respondenti mnohé ze svých přátel ve válce ztratili, na druhou stranu ale v koncentračních táborech vznikla nová přátelství, která jim pak vydržela celý život. Někteří se těsně po válce snažili obnovit vztahy i se svými českými přáteli. Pro O.S. bylo velmi důležité, aby se spojil se skauty, se kterými vyrůstal a kteří mu pomohli se znovu zapojit do společnosti. „*Byli mezi nimi samozřejmě i skauti. Já jsem se tam zase pustil do toho skautingu, poněvadž to všechno na mě velice krutě zapůsobilo, ten stav, ve kterém jsem přijel. Takže jsem se věnoval tomu skautingu. A taky, dá se říct, že už v červnu nebo červenci toho roku návratu jsem už vedl skautský tábor na Šumavě.*“ (O.S.)

Logickým počinem proti samotě byl sňatek. Starší narátoři, kteří přišli o rodinu a příbuzné, si chtěli co nejdříve založit vlastní rodinu. Vdávaly/ ženili se ke konci války nebo brzy po osvobození. O.S. uvedl, že se oženil hned po válce neboť „... *neměl rodinu, a*

toužil po rodinném krbu“ (O.S.) Stejnou zkušenost měla i E.V. „Pak byl konec a já jsem se v srpnu vdávala. Říkalo se tomu revoluční sňatek.“ (E.V.) J.V. se vdávala ještě za války, v armádě. „My jsme stáli v lesích, samozřejmě, a chtěli jsme do těch Černovic, ale musel nám to odepsat náš velitel, byl to generál Svoboda, že nemá námitek, že se můžeme vzít. Jeli jsme tam, to byl takový ruský, zaks se to jmenovalo. Byli tam dva svědci, dva Židé, dva plukovníci...“ (J.V.)

Trauma z války poznamenalo všechny na celý život, některé více a některé méně. Respondenti zmiňovali, že v poválečné majoritní společnosti si zpočátku připadali „jiní“. Lidé, kteří holocaust nezažili, často nevěděli, jak se k nim mají chovat. „Ale když jsem přijela do Anglie, lidé taky nevěděli, co se mě můžou ptát, co se mě mají ptát, co se mě nemají ptát. My jsme byli z nějakého jiného života. A hlavně co bylo těžké, bylo, věřit nám, že se nám to stalo. I když tenkrát už přece byly ty filmy, jak se našly ty lágry. A já si pamatuji, jak jsem tam chodila, taky jsem si tam hned našla školu, a tak se mě děvčata vždycky ptaly: „A bylo to skutečně tak hrozné?“ Až potom, když jsem studovala tu psychoanalýzu a psychologii, tak jsem si to mohla vysvětlit, že lidi vlastně mají takové zábrany, že jsou takové mechanismy, které prostě nemůžou dovolit, že něco takového se mohlo stát. To prostě nebylo, to se nedalo věřit.“ (L.T.) Podobnou zkušenost zažila i R.S.: „...a pak jsme jeli přímo do Vyškova. Tam jsem byla jako zlatý tele, byla jsem jediná židovka v celém Vyškově. Ti čtyři muži se vrátili ke svým rodinám a já byla jediná židovka. Na to se dodneška pamatuju.,, (R.S.)

Některé pak pocit odlišnosti následkem zkušeností z války provázel celý život. M.B. to vedlo k tomu, aby napsal vzpomínky, ve kterých se dcerám svou „jinakost“ snažil vysvětlit. „Dejme tomu měli lidi, kteří byli chataři, velkorysé, a byli v partaji. Nebyli Židé. A ona viděla, že já jsem takový přiklepnutý nebo co. Tak jsem si řekl: „Já to napíšu, ať si to přečtou a spíš pochopí, proč já se takhle chovám anebo proč mám takovou povahu. Určitě jsem poznamenaný tím, co jsem zažil.“ (M.B.) Další respondenti uváděli, že oni nebo jejich příbuzní a přátelé vlivem událostí šoa trpěli depresemi úzkostmi a někteří z toho duševně onemocněli na celý život.

3.7. Poválečná emigrace

Vystěhovalectví představovalo jeden ze stěžejních problémů poválečné doby. Židovské vystěhovalectví se realizovalo mimo jiné ve spolupráci s UNRRA a s pomocí židovských

organizací a bylo ve velké míře ovlivněno vznikem státu Izrael²⁵. Do roku 1950 se do Izraele vystěhovala, polovina všech, kteří přežili holocaust, několik tisíc odešlo jinam. Přesný počet židů, kteří přežili holocaust a zůstali nebo se vystěhovali, není ale známý.²⁶ Československá vláda v rámci zachování národnostní jednoty země zpočátku vystěhovalctví židů do Izraele podporovala.

Mnozí židé se snažili vyřešit svoji situaci emigrací, neboť v Československu už skoro nikoho neměli, kdežto v zahraničí žili jejich příbuzní, kteří tam utekli ještě před válkou. Většinou chtěli udělat tlustou čáru za minulostí a začít nanovo, na příznivějším místě. L. T. odjela ještě v srpnu 1945 do Anglie, kde žil její otec. „...a tak jsme našli tatínka v Anglii, poněvadž my jsme nevěděly, kde on v Anglii bydlí. Spíš on nás našel.“ I. R. emigrovala do Anglie, kde měla sestru. Odtamtud poději odjela i se sestrou do Izraele.

M.B. už nemohl dále snášet antisemitskou atmosféru na Slovensku, těsně po válce byl svědkem dvou antisemitských pogromů v Topolčanech a v Bratislavě.²⁷ „No, tak další byl ten bratislavský pogrom, pak byl ten topolčanský pogrom, a v Bratislavě jsem chodil do školy, na tu průmyslovku. No a ten antisemitismus se tam taky projevoval....“ „Ano, takže to byly takovéhle různé věci, které mě dovedly k tomu názoru, že to nemá žádnou budoucnost, že když jsem si to představoval, tak že to bude, já nevím, dvě, tři generace trvat, než se toho zbaví...“ Roku 1948 se dostal do Izraele²⁸ se sionistickou mládežnickou organizací Hashomer Hacair.²⁹

Při vystěhovalctví do Izraele hrála významnou roli sionistická hnutí mládeže³⁰. Mládež se na tvrdé podmínky v kibucu připravovala často ještě v Československu, kde absolvovali

²⁵ HANKOVÁ, M. : Změna postoje vládnoucích orgánů ČSR k židovské komunitě po roce 1948 na příkladu vystěhovalctví. In: *Židé v Čechách. Sborník ze semináře konaného 24. a 25. října 2006 v Liberci*. Str. 97.

²⁶ BROD, P.: *Židé v poválečném Československu*", in Václav Veber (ed.), *Židé v novodobých dějinách*. Str. 151.

²⁷ Na Slovensku, „...v prvních poválečných letech animozita vůči přeživším Židům dokonce vedla k násilnostem. V roce 1945 došlo k pogromům v Prešově a Topolčanech, v Bratislavě potom v lednu 1946 a 1948. BROD, P. *Židé v poválečném Československu*", in Václav Veber (ed.), *Židé v novodobých dějinách*. Str. 154-155.

²⁸ Stát Izrael byl formálně uznán 14. května 1948.

²⁹ Haschomer Hacair (Mladý strážce) - levicové, sionistické mládežnické hnutí. V Československu se formovala od 20. let a cílevědomě připravovalo mladé lidi na vystěhování se do Palestiny. HRADSKÁ, K.: *Slovník použitých historických a judaistických termínů*. In: Salner, P.: *Přežili holocaust*. Str. 182.

³⁰ HANKOVÁ, M. : Změna postoje vládnoucích orgánů ČSR k židovské komunitě po roce 1948 na příkladu vystěhovalctví. In: *Židé v Čechách. Sborník ze semináře konaného 24. a 25. října 2006 v Liberci*. Str. 98.

tzv. *hachšara*, praktický výcvik pro příští život pionýrů. M.B. absolvoval *hachšara* na Slovensku a poté v Izraeli, kde se připravoval společně s dalšími mladými slovenskými židy na založení vlastního kibucu. To se jim podařilo roku 1949, kdy založili kibuc Lahavot Chaviva³¹.

I.R. a L.T. emigrovali také v organizované skupině. I.R. se dostala r. 1947 do Anglie se skupinou prominentních dětí, kterým dělala vychovatelku. „*Jednou byl nějaký inzerát, že se hledá doprovod pro padesát dětí, které berou Angličani do ozdravovny. Samozřejmě to byly jenom protekční děti a dostal se tam taky jenom protekční doprovod....*” Později pak emigrovala do Izraele. L. T. odjela do Anglie už v srpnu 1945 s židovským dětským transportem. „*... že jsme přijeli do té Anglie, a sice to bylo 14. srpna.*“ „*A tak jsem se dostala právě do toho transportu a letěli jsme, byly to Wellington Bombers, tak jsme seděli na zemi vlastně.*“ (L.T.)

I.R. a L.T. zůstaly v Izraeli a v Anglii. M.B. se v 50. letech vrátil do Československa kvůli rodičům manželky, kteří zde žili. Vrátili se, aby udrželi rodinné svazky pohromadě, tedy ze stejných důvodů, kvůli kterým mnoho židů emigrovalo.

3.8. Vzdělání

Jedna z prvních věcí, o kterou mnozí mladí přeživší po válce usilovali, bylo doplnit si vzdělání. Většina z nich neměla dokončenou základní nebo střední školu, neboť za války do ní nesměli chodit. I přes tyto zákazy fungovala na počátku války tajně organizovaná výuka pro židovské děti.³² „*Potom se už nesmělo chodit do školy, tak se dělaly takové kurzy po bytech. Vždycky v každém bytě v té rodině byl takový kroužek, a tam docházeli profesori a ti nás učili.*“ (R.S.)

³⁰ BROD, P. Židé v poválečném Československu", in Václav Veber (ed.), *Židé v novodobých dějinách*. Str. 151.

³¹ Kibuc pojmenovaný po slovenské parašutistce Chavivě Reikové - židovské odbojářce, která byla za 2.světové války vysazena na Slovensku a zahynula během Slovenského národního povstání.

³² Židovské děti byly v protektorátu vyloučeny nejdříve z návštěvy německých a poté i z českých škol (od srpna roku 1940). Později nesměli navštěvovat ani přeškolovací kurzy, které pořádala židovská náboženská obec. Od července 1942 pak nesměli navštěvovat ani vyučování v židovských školách. Přesto ale pro ně tajně probíhala organizována školní výuka. <http://www.holocaust.cz/cz2/history/jew/czech/ghetto>. Poslední přístup 28. srpna 2011.

Pamětníci vzpomínají, že o ně bylo intelektuálně postaráno i v Terezíně.³³ Večer po celodenní úmorné práci se velmi těšili na vyučování, kde je učili významné kapacity ve svém oboru. „*To bylo na tom to nejzajímavější, že když byl člověk unavený po dvanáctihodinové práci, že večer nikdo nespál, ale všichni do sebe úplně vsávali to, co nám ti učitelé říkali...*” (R.Ž.)

Z vědomostí, které získali v Terezíně pak někteří těžili celý život. „*My jsme v Terezíně měli ruštinu. Sami jsme si platili učitele, chlebem jsme ho platili, a tak dále, ale musím říct, že jsme se dost naučili a že potom po válce, když jsme šli do školy, tak jsem měli povinnou ruštinu s Andulou Lorencovou. To jsme vždycky excelovaly...*” (B.H.) „*Byla tu otázka, co dělat protože jsem ničím nebyl. Nebyl jsem ani vyučený a maturita byla celá moje výzbroj. Po chvílce přemýšlení jsem si řekl: „Ale co!“, hrál jsem ochotnický v Terezíně divadlo, „tak budu dělat divadlo!”*” (J.F.)

Po válce se mnozí snažili rychle dohnat školní látku, kterou zameškali.³⁴ Zpočátku nebylo jasné, do jakých škol a tříd židovské děti a mládež, které se vrátily, zařadit. Někteří nastoupily do třídy ke stejným spolužákům, se kterými chodili do školy před válkou. „*Po válce jsme se vrátili do sexty, do té šesté třídy mezi ty stejné spolužáky, se kterými jsme chodili od primy do tercie, a museli jsme udělat nějaké zkoušky. Nám chyběly skoro tři roky. Ta kvarta a kvinta byly nebo jsou vždycky takové důležité roky, ale jednoduše jsme to zvládli.*” (M.O.)

Oproti svým spolužákům měli narátoři obrovský handicap, neboť tři, čtyři, pět let do školy nechodili. Většinou nebyli celý první rok klasifikováni a na konci museli podstoupit vyrovnávací zkoušky. Někteří se intenzivně po celý rok připravovali, což pro ně nebylo jednoduché, neboť se během války odvykli učit, na druhou stranu často velmi bažili po vzdělání, které pro ně bylo dlouhou dobu zakázané. M.B. uvedl, že výhodu měli ti, kteří měli rodiče nebo jiné autority, které je ke studiu vedli. „*Nikdo mi nevysvětlil: „Hele, musíš se učit, budeš to potřebovat, aby ses v životě prosadil, aby ses něco vyučil, abys byl nějakým odborníkem.“ Nic takového...*” (M.B.)

Jiní se přihlásili do rychlokurzů, které byly zakončené maturitou, nebo si střední školu dodělali dálkově, při zaměstnání. Jedna respondentka se pak již do střední školy nevrátila, a to hlavně z důvodu, že byla velmi traumatizována ze smrti svých nejbližších. Dva respondenti pak za války ještě nebyli školou povinni.

³³ Viz například KLÍMA ,I.: *Moje šílené století*. Str. 28.

³⁴ Viz například Ibid. Str. 53-54.

Kvůli nedostatečnému vzdělávání způsobené válečnými událostmi se někteří pamětníci rozhodli nepokračovat ve studiu na vysoké škole. „...že když jsem vynechal v tom gymnáziu, sice jsem maturoval, ale přeci jenom ty znalosti jsem měl dost chabé, protože tři roky z těch osmi let mně chyběly, tak jsme se rozhodli, že nepůjdu na vysokou...“ (P.P.)
Dalším důvodem byli existenciální problémy. „...chtěla jsem dělat školu, ale manžel byl zaměstnaný od rána do večera, dvě malé děti, neměla jsem, kdo by je hlídal, tak jsem to tak oddalovala, až jsem to prostě neudělala.“ (J.V.)

Polovina respondentů vysokou školu během svého života studovala. Všichni ale měli ztížené podmínky studia. Středoškolskou látku, kterou během války zameškali, se museli naučit za krátkou dobu. Někteří byli později donuceni zanechat vysokoškolského studia kvůli politickým důvodům, kvůli svému buržoaznímu původu nebo příbuzným na západě. Tři respondenti studovali vysokou školu až v pozdějším věku, což pro ně nebylo vůbec snadné, neboť už měli vlastní rodinu a museli při studiu pracovat. Ti, kteří studovali v zahraničí, se museli navíc naučit kromě studované látky i perfektně ovládat cizí jazyk. „Já jsem přece tři, čtyři roky nechodila do školy, to jsem měla co dohánět, a ještě anglicky...“ (L.T.)

Vystudovat střední nebo vysokou školu obnášelo spoustu překážek, přesto většina kladla na vzdělání velký důraz. Pozitivní vztah ke vzdělávání se podle některých v jejich rodině pěstoval po generace. Podle etnologa Petera Salnera „*důležitou součástí židovské identity zůstává pozitivní vztah ke vzdělání. Jde o důsledek náboženské tradice. Micva (příkaz) o učení zavazuje rodiče povinností vzdělávat své děti a odevzdat jim získané vzdělanosti.*“³⁵

4. NA POZADÍ POLITICKÝCH UDÁLOSTÍ

4.1. Počátky komunismu

4.1.1. Levicové smýšlení v poválečné době a nástup komunismu

Vlivem poválečných nálad a představ první poválečné a na dlouhou dobu poslední demokratické volby v květnu 1946 skončily komunistickým vítězstvím.³⁶ V únoru 1948 pak komunisté převzali v Československu absolutní moc.³⁷ Židům bylo poválečné levicové

³⁵SALNER, P.: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Str. 231.

³⁶ V českých zemích získali komunisté 40% a na Slovensku 30% hlasů.

³⁷CUHRA, J, ELLINGER, J., GJURIČOVÁ, A., SMETANA, V.: *České země v evropských dějinách, díl čtvrtý* od roku 1918. Str. 232. Str.172-173.

smýšlení většinou velmi blízké.³⁸ Doufali, že cesta komunismu je nejvhodnější, aby se už nikdy neopakovaly hrůzy nacismu a byla vymýcena židovská odlišnost. *My jsme si prostě mysleli, že tohle je cesta k tomu, aby se už nikdy neopakovaly ty hrůzy, které jsme prožili, a že to je jediné schopná zaručit tahle levicová společnost.*“ (B.H.)

Levicové smýšlení bylo někdy vlastní ještě před válkou. *„Ano, tohle zaměření (levicové) jsem měl ještě z Prahy ze studentských let. Tím jsme trpěli všichni, poněvadž jsme byli důvěřiví a mysleli jsme si, že to, co dělají naši rodičové, že to nedělají správně. My to uděláme líp. Až na to, že můj otec vždycky říkal, že to je všechno jenom velký podvod, a já nato přišel bohužel až moc pozdě, že to je podvod, a každému říkám docela otevřeně dneska, že to je podvod a velký podvod.*“ (E.H.) U některých se sympatie k levici utvrdily v koncentračních táborech, neboť se zde poznali s mnoha levicově smýšlejícími lidmi. *„...v Terezíně, to byli samí levicově smýšlející lidé. To vy jistě víte. A taky kdo byl v kultuře a tak, tak byli aspoň levicově smýšlející.*“ (B.H.)

V lágrech fungovala podzemní komunistické hnutí, se kterým se setkali i někteří respondenti. *„Já jsem do strany chtěl vstoupit v roce 1939. A to proto, že tady byli Němci a antisemitismus. A já jsem chtěl něco dělat proti fašismu. Říkal jsem si: „A proč furt držet hubu!“ Vstoupil jsem do strany, tedy vstoupil, oni mě nevzali. Vzkázali mi, že za války členy nepřijímají, takže jsem byl jenom takový jakoby spolu sympatizant. No a až po válce jsem to legalizoval. Ale to všechno nebylo z těch hledisek dnešních, ale z těch protifašistických. „...si vzpomínám, že v Osvětimi, když jsme tam přišli z Terezína, tak jednoho dne za mnou přišel nějaký chlap a říkal: „Ty jsi ten F.“ A já jsem říkal: „Jo.“ „Hele, zítra tam a tam přijď, sejdeme se.“ A já říkám: „Kdo?“ „No komunisti.“* (J.F.)

Levicově zaměření byli i mnozí vězni v Terezíně. *„...v Terezíně, to byli samí levicově smýšlející lidé. To vy jistě víte. A taky kdo byl v kultuře a tak, tak byli aspoň levicově smýšlející. Nikdo nám neřekl takové věci, jako co se dělá, že byly nějaké moskevské procesy a tak, to nám nikdo neřekl. My jsme si prostě mysleli, že tohle je cesta k tomu, aby se už nikdy neopakovaly ty hrůzy, které jsme prožili, a že to je jediné schopná zaručit tahle levicová společnost.*“ (B.H.)

V levicových komunistických idejích spatřovali někteří židé po válce naději na spravedlivější svět, ve kterém se už nikdy nebude opakovat holocaust. Částečně i

³⁸ Viz například: SALNER P., *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Str. 249, ŠIMEČKA M. Původ nejistoty, In: Rothkirchenová L., Schmidtová-Hartmannová E., Dagan A., Šimečka M., *Osud židů v protektorátu 1939-1945*. Str. 12

vlivem silné komunistické propagandy obdivovali hrdinství sovětských vojáků, kterým byli vděční za osvobození, a sympatizovali se Sovětským svazem. Se zápalením oslavovali 1. máj, jezdili na komunistické brigády nebo cvičili na spartakiádě.

Nové levicové ideály se někdy staly nadějí přeživších, kteří zůstali sami, bez rodiny. „*Vstoupila jsem do strany, ale ze všeho nejdřív do Svazu mládeže. Všichni moji přátelé byli taky ve straně a navíc Rusové nás osvobodili a já si myslela, že to je ta jediná síla, která by zabránila, aby se to, co se stalo, už nikdy neopakovalo!*“ *A oni chtěli abych vstoupila. Nikdo jinej mě nechtěl. Nikomu bych nechyběla, kdybych se večer nevrátila do sirotčince...*“ (A.H.)

Šest respondentů se v poválečném období stalo členy KS a jejím idejím silně věřilo. O poválečné víře a mladistvém zápalu pro KS se zmínila B.H.: „*Tam jsme chodili všichni. Tam jsme chodili každou neděli na brigády a mysleli jsme, že budujeme a že to je dobré pro lidi. A vždycky samozřejmě u toho byla vždycky tak i nějaká legrace...*“ „*...děly se takové ty propagandistické věci. Rozorávaly se meze, tehdy se zakládala JZD, a úderníky jsem fotila, a jak se zdobí na 1. Máje, a takovéhle z dnešního pohledu hrozné věci.*“ (B.H.)

Někteří narátoři se tedy po válce stali členy komunistické strany, vstoupili do Svazu mládeže nebo pouze podleli komunistické propagandě. O.S. byl členem sociální demokracie, do komunistické strany ale po únorovém puči odmítl vstoupit. „*Takže jsem se zúčastnil dokonce toho prosincového sjezdu, který byl těsně před pučem komunistů, kde teda se bojovalo o sloučení sociální demokracie s komunistickou stranou, poněvadž to byla podmínka těch komunistů. No a já jsem samozřejmě odmítl...*“ „*...když se mě někdo ptal, proč jsem nevstoupil do komunistické strany, tak jsem argumentoval vždycky tím, že jsem byl v koncentráku, a že jsem viděl tolik mrtvých, že nemůžu souhlasit s komunistickou stranou, která chce násilím získat moc, a já jsem proti jakémukoliv násilí...*“ (O.S.)

Další pamětníci byli ještě příliš mladí nebo měli jiné vážné starosti a politická situace je nezajímala a nebo emigrovali a od československé politické situace byli vzdáleni.

4.1.2. Členství v komunistické straně

V poválečné době velké množství československých židů vstoupilo do komunistické strany, a to hlavně proto, že se po tragických zkušenostech holocaustu upnuli na levicové ideály a věřili jim. Nadšení židů, kteří přežili druhou světovou válku a vstoupili do strany, ale postupně opadávalo.

O správnosti režimu začali někteří pochybovat během čistek v 50. letech. „*...první pochyby mě chytly, když byly ty procesy se Slánským. Ale potom jsem... už jsem tomu*

nevěřila, ale chtěla jsem tomu věřit, furt jsem si to neuměla vysvětlit, proč je tam najednou—, židovského původu.“ (A.H.) Z komunistické strany v tomto období většinou ještě nevystoupili, a to i v případě, že byli režimem sami postiženi.³⁹ To bylo pro mnohé velkým zklamáním: „Řekli mi, že jsem buržoazního původu a že mám příbuzné v zahraničí. To bylo v té době, kdy se začaly ty procesy se Slánským a všechno proti těm Židům. Tak mi řekli, že teda tam nemůžu být, což byla pro mě příšerná rána, protože to jsem poprvé vlastně začala pochybovat o tom, že to s tou stranou je všechno v pořádku.“ (B.H.)

Z partaje se pak nechali vyloučit nebo vyškrtnuti obvykle až po srpnové invazi roku 1968. Po této události už socialismu nadále nevěřili. „Ne, po roce 1968 už jsem vůbec ničemu nevěřil. Ono už předtím. Já jsem dozrál k tomu nevěření už někdy okolo roku 1965 a jenom jsem čekal, kdy to skončí s Novotným, kdy to Pražské jaro začne, kdy dojde k té nějaké změně.“ (E.H.)

Někteří vstoupili do partaje až na přelomu 50. a 60. let. Jednalo se hlavně o ty, kteří byli po válce ještě příliš mladí. Hlavním důvodem jejich vstupu byla víra, že pouze členstvím ve straně se dá situace měnit k lepšímu. Navíc se mohli snáze angažovat v politickém i kariérním životě nebo byli snáze přijati na vysokou školu. „...že když to chce změnit a nějakým způsobem přispět pozitivně k těm změnám v tom smyslu, jak jsme si to představovali, tak že to nelze dělat jinak, než vstoupit do strany a pokusit se zevnitř tu stranu nějakým způsobem ovlivnit.“ (G.S.)

Po srpnové invazi roku 1968 tedy stranu opustili všichni, kteří odmítli souhlasit se sovětskou okupací. P.P. vysvětlil, proč z partaje po srpnu 1968 nevystoupil: „Zůstal jsem v partaji až do roku 1989. V tom zahraničním obchodě se to předpokládalo, že budeme v té partaji. Stoprocentní důvěru jsem nikdy neměl, proto jsem nikdy nebyl poslaný jako delegát na Západ, ale jinak jsem žádné velké potíže neměl...“ (P.P.)

Jiní přeživší do komunistické strany během svého života nevstoupili. Levicovým socialistickým ideálům nevěřili. Po hrůzách šoa pak odmítli souhlasit s režimem, který používal násilné metody. V rozhodnutí nevstoupit do partaje hrály v některých případech roli obavy před antisemitismem. „Říkám, bylo to ve mně, že jsem se obával, že by se vytáhlo to židovství. Kdybych naléhal, já nevím, že musí na 1. Máje, že bych to já kontroloval, nic takového.“ (M.B)

³⁹ Viz například FISHER J. *Šest skoků do budoucnosti*. Str. 136, 127.

Jiní komunistickou stranu v poválečných volbách roku 1946 volili, ale nadále zůstali nestraniční. „*Já jsem nebyla, on mi to ani neřekl. Já jsem nebyla nikde, v žádné straně. Jenže jsem tenkrát taky volila komunisty, po válce, protože to volili všichni. Židé byli pro komunismus, a kór po těch Němcích, co tady Němci nadělali, to bylo samozřejmé.*“ (J.V.)

Další přeživší byli roku 1948 pro vstup do strany ještě příliš mladí a později pochopili nebo osobně pocítili, že se jedná o systém, který používá velmi tvrdé metody, a rozhodli se ho nepodporovat.

4.2. 50. léta

4.2.1. Čistky v 50. letech

Nástup Klementa Gottwalda do prezidentské funkce v červnu 1948 završil komunistické přebírání moci v Československu. Revoluční fáze, v níž se účtovalo se skutečnými i údajnými odpůrci režimu nakonec vyústila v sociální čistku. Antisemitismus se stal nedílnou součástí komunistické agendy. Nejznámější se stal vykonstruovaný proces s Rudolfem Slánským, který byl spolu s dalšími deseti obžalovanými roku 1952 popraven. Obžalovaní byli nařčeni ze židovského spiknutí a sklonů ke zradě socialismu a československého státu a národa. To souviselo se skutečností, že postoj československé vlády k Izraeli se postupně měnil. Ukázalo se, že Izrael zůstane demokracií západního typu v úzkém vztahu s USA. Sovětská a tedy i československá politika začala směřovat k podpoře arabského světa.

Někteří respondenti nebo jejich příbuzní/ partneři byli souzeni za spiknutí proti republice, byli popsáni jako nepřátelé československého lidu a sionističtí, buržoazně nacionalističtí zrádci. Důvodem postihů nemusel být jen jejich židovský původ, ale například skutečnost, že mají příbuzné v zahraničí nebo že za války bojovali v západní zahraniční armádě a jiné „kádrové skvrny.“⁴⁰

Někteří byli v 50. letech uvězněni. Židovská matka J.U. byla ve vězení, neboť „*za války dělala pro Západ zpravodajskou službu.*“ „... *když přišli Němci, tak maminka dělala spojku generálům Vojtovi, Bílému a Eliášovi, a taky si mezi nimi dělala občasnou spojku se skupinou Morávek, Balvan, Mašín.*“ „*No a potom v roce 1948 dopadla jak ti naši západní letci....*“ (J.U.)

⁴⁰ BROD, P. Židé v poválečném Československu", in Václav Veber (ed.), *Židé v novodobých dějinách*.

Manžel J.V. pracoval ve vysoké funkci na Ministerstva národní obrany a v rámci antisemitských čistek byl uvězněn. „A v roce 1951, jak byla ta velká čistka židovská, to ví každý, procesy Slánský, ještě než to začalo se Slánským, tak začalo Ministerstvo národní obrany, a tam většinou vybrali ty Židy, aniž by na ně něco měli, ale prostě šli jsme k jednomu známým k večeru, uložili jsme děti, a že na hodinu půjdeme ke známým. A hned dole čekali a už ho sebrali (manžela)” „...znal manžela a věděl, že opravdu v životě nic neudělal proti republice, proti nikomu” (J.V.)

Komunistický represivní aparát držel politické vězně ve velkém množství věznic a pracovních táborů. Podmínky ve vězení byly velmi kruté. Byla tam zima, nedostatečné hygienické podmínky, málo potravy. Vězni byli psychicky i fyzicky týráni. „Jemu řekli, že mě zavřeli a že děti dali do dětského domova. Prostě potřebovali ho zlomit. A já jsem o něm nevěděla nic.“ „ To bylo asi 16 měsíců, co tam byl (v Domečku na Hradčanech), a pak ho dali do Ruzyně, ještě byl v Ruzyni. A oni, co mi vykládal, tak to bylo hrozné, protože celou noc musel chodit, a když si lehnul, tak už na něj křičeli a musel vstát. Tak chodili, a když přijel, tak měl celé nateklé nohy.” (J.V.) Velmi nepříznivým vězeňským podmínkám byla vystavena i matka J.U.: „Maminka byla v kriminále...” „...teda oni ji nejdřív odvezli do chaty Ministerstva vnitra do Velké Úpy, do Krkonoš. No a tam ji zavřeli do bedny, spoutali drátem a třikrát ji vytáhli...” (J.U.)

Kromě postihů vězněním existovaly i jiné formy nátlaku na židy. Respondenti a jejich příbuzní měli problémy vystudovat, přišli o práci, o byt a často žili v neustálém tlaku. M.O. a jeho bratr kvůli židovskému původu málem nedokončili vysokou školu. „A když jsme měli všechny zkoušky za sebou, když jsme byli po absolutoriu, ale ještě ten promoční akt, k tomu ještě nedošlo, tak nás ten takový jakýsi výbor Svazu mládeže předvolal na rektorát a tam nám řekl, že jsme sionisti a že ten výbor nemůže ospravedlnit dělnické třídy, abychom pracovali na socialistické vesnici. Tak zněl ten verdikt. Všechny zkoušky jsme měli za sebou, jenom jsme čekali, až nám předají tu troubu s diplomem a potřesou rukou.” (M.O.)

B.H. a další respondenti v 50. letech přišli o práci. „...a v té době mě z toho Rudého práva vyhodili. To už jsem měla tedy velké břicho. Řekli mi, že jsem buržoazního původu a že mám příbuzné v zahraničí.... To bylo v té době, kdy se začaly ty procesy se Slánským a všechno proti těm Židům.” (B.H.)

Někteří narátoři se dozvěděli o tom, že byl jejich židovský původ přítěžující okolností až po revoluci, když měli možnost nahlédnout do svých kádrových posudků. „Poslali mi kopii toho rozsudku a tam jsem se v tom rozsudku dozvěděl, že můj židovský původ byl přítěžující okolností.” (M.O.)

Mnoho československých židovských rodin bylo před válkou dobře finančně situováno. Za války ale o většinu majetku mnozí přišli a jen s velkými obtížemi se ho domáhali zpět.⁴¹ Znárodnění majetku a podniků roku 1948 se jich tedy příliš netýkalo. Paradoxně na ně ale byly velmi často vyvíjeny tlaky, neboť o židech se apriori předpokládalo, že mají buržoazní původ. „...při prvním výhozu jsem byla naprosto ještě kovaná, to bylo těsně po Únoru, myslím. Pracovala jsem v tom Svazu mládeže v úřadu, byla jsem tam v nějakém sekretariátu, dělala jsem tam kulturní záležitosti. Oni samozřejmě, že mi to řekli jinak, oni mně řekli, že buržoazní původ. Což byl nesmysl, tatínek byl lékař a takovejhle lidí bylo přece ve straně hodně. Ale to jsme všichni věděli, vyhodili mého bratra, vyhodili mé přátele, všechny v té době vyhodili ze zaměstnání. Takže to jistě bylo „z toho“ antisemitismu.“ (A.L.)

Kvůli nařčení, že jsou buržoazního původu, přišli o práci nebo jim byl zabaven jejich byt. Někteří byli nuceni jít osidlovat pohraničí. P.P. rodině byl odebrán pražský byt a jako alternativa jim byl nabídnut byt v pohraničí, kam odmítli odejít. Následkem této události se rodina rozpadla. „Ztratili jsme byt, takže jsme se rozpadli i jako rodina.“ „To byl v podstatě konec naší rodiny jako soudržného celku, poněvadž jsme šli do různých podnájmů.“ (P.P.)

Během čistek v 50. letech mnoho židů pocítilo tlaky ze strany režimu. V Československu byla komunistická propaganda tak účinná, že stále přesvědčovala o své správnosti i lidi, jejichž přátelé nebo příbuzní režim perzekvoval. Například spisovatel Ivan Klíma byl členem KS, a to i přesto, že mu v 50. letech v antisemitských procesech zavřeli otce. Až v 60. letech „začínal chápat, že nic není tak jednoduchého, jak se o tom píše v novinách a přednáší v hodinách marxismu...“ „...a že za vznešenými slovy se skrývají zločiny.“⁴²

4.3. 60. léta

4.3.1. Reformy Pražského jara

V 60. letech dochází v Československu k prohloubení krize oficiální ideologie a vytváří se prostor pro dílčí změny. Hlavně mezi intelektuály se utvořila naděje, že zkažená, zatížená

⁴¹ „Zatímco čeští vlastníci o svůj majetek za okupace nepřišli a zůstával jim tedy i v době poválečné, židovští se obdobného majetku, který byl arizován a jako německý tedy po válce automaticky konfiskován, museli složitě domáhat.“ NOVOTNÁ, H. 2006: Židé a česká společnost v letech 1945-1968 ve světle dobového tisku. In: Bittnerová D., Moravcová M., *Etnické komunity v české společnosti*. Str.37.

⁴² KLÍMA I., *Moje šílené století*. Str. 295.

minulost se vstřebává.⁴³ Dochází k uvolňování cest dosud zakazovaným ideovým směrům a k pocitu vytváření nového, lepšího, ale stále socialistického společenského systému. Klíčové se staly otázky nad minulostí 20. století.⁴⁴

Následkem reformy v 60. letech se staly židovské otázky legitimními veřejnými tématy. Otevřeněji se začalo hovořit mimo jiné o důležitosti odškodnění obětí nacismu, což se do té doby silně opomíjelo.⁴⁵ „*Já jsem byl aktivní se dá říct na tohleto odškodnění (obětem nacismu...)*“ „*...aby se to dalo nějak dohromady, ta organizace, ty zájmy o ty lidi....*“ „*Viděl jsem, jak celá léta, co my jsme tady nesměli ani.... to je třeba taková doba toho Slánského, nikde říct: „Já jsem byl v koncentráku“ (O.S.)*

Otevřenější prostor pro občanské sdružování v 60. letech se odrazil i na Židovských obcích v Praze, v Brně, v Bratislavě a v Košicích, kde se ustavily zájmové skupiny mládeže. V Praze se začaly v prostorách židovské obce scházet tzv. *Děti Maiselovky*. Jednalo se o setkávání mladých lidí židovského původu, kteří se scházeli v maiselově ulici, v budově židovské obce (odtud název). Společně jezdili na výlety, sportovali i se scházeli na přednášky, kde se dozvídali o židovské kultuře a tradicích.⁴⁶ Členy této skupiny se staly i děti několika respondentů. „*Tak stejně tak vlastně ty děti vyrůstaly s dětmi mých přátel, a tak vlastně taky stále byly spolu. Nakonec většinou se sešly, znáte to, říkalo se tomu –děti Maiselovky- určitý období 60. let se to trošku povolilo, že se tam mohli mladí lidé scházet a mít různé přednášky a večírky atd. na obci. A to bylo velmi silné, pak se to teda zakázalo nakonec, nebo respektive po osmašedesátém to úplně zaniklo, mnozí z těch lidí se vystěhovali. Ted' zrovna nedávno na jaře měly setkání děti Maiselovky po mnoha letech, už jsou to dospělí ženatí atd., a bylo jich tam dost a hodně ze zahraničí.*“ (A.L.)

Během 60. let začala být prosazována obnova přerušovaných vztahů s Evropou, zejména pozvolné sbližování se západem. To mělo vliv na změnu politické atmosféry a vědomí společnosti. Naskytla se možnost srovnání mezi vyspělou západní společností a socialistickou realitou. Pro tuto dobu byl v Československu charakteristický příliv

⁴³ ŠIMEČKA M. Původ nejistoty, In: Rothkirchenová L., Schmidtová-Hartmannová E., Dagan A., Šimečka M., *Osud židů v protektorátu 1939-1945*. Str.12.

⁴⁴ CUHRA, J., ELLINGER, J., GJURIČOVÁ, A., SMETANA, V.: *České země v evropských dějinách, díl čtvrtý* od roku 1918. Str. 232.

⁴⁵ Na západě získali oběti holocaustu finanční odškodnění již v 50. letech. Pro československé oběti se tento podařilo vyřešit až po sametové revoluci, což bylo pro mnohé oběti už příliš pozdě.

⁴⁶ Brod P., *Dvě emigrační vlny židů z Československa*. Dostupné na:

<http://www.zahranicnicesi.com/docs/brod-exil.pdf>. Poslední přístup 24. srpna 2011.

zahraničních turistů a usnadnění možnosti vycestovat. Pro židy bylo otevření hranic se západem lákavé i z toho důvodu že, bylo jen „...málo židovských rodin, které by neměly žádné příbuzné v cizině.“⁴⁷

Mnozí pamětníci možnosti vycestovat využili. Na západě měli příbuzné a přátele a navíc mluvili cizími jazyky. Do zahraničí posílali i své děti. „...*ta starší dcera potom se rozhodla, že bude studovat němčinu a angličtinu, což taky vystudovala. A poslali jsme ji také do Anglie. Měli jsme tam nějaké známé a ona tam dělala au pairku. To bylo někdy v roce 1967, to se ještě vůbec nedělalo, a ona se tam hodně naučila...*“ (B.H.)

Ze západu také přijížděli do Československa židé, kteří přijeli navštívit své přátele a příbuzné. „...*a pak jsme se seznámili přes Anku s jednou rodinou z Izraele, a ona ta paní Olachová pocházela z Prahy. Měla tři děti a strašně toužila po tom, protože to tady milovala všechno, uměla Jiráskova nazpaměť a tak, taková to byla vlastenka, jak se říká. Tak hrozně chtěla, aby její děti poznaly Prahu. Tak jsme to nějak dali dohromady. Oni sem poslali tu dceru, měli kluky a dceru, tak byla tak stará asi jako naše holky, a ta sem přijela v roce 1968. Oni ji poslali samotnou...*“ (B.H.)

Pamětníci se díky cestování a návštěvám mohli dozvědět o vyspělejších podmínkách na západě, kterými se inspirovali. „*Poněvadž já jsem se už předtím dostal taky několikrát do Kanady k těm mým příbuzným, tak jsem viděl, co tam všechno je. Byl jsem v Ottawě u té Hany, kde jsem viděl taky co tam je a tak dále. Viděl jsem, jak celá léta, co my jsme tady...*“ (O.S.)

Uvolněnou atmosféru Pražského jara na vysokoškolské půdě popsal M.P., nejmladší narátor, který v 60. letech studoval na Filosofické fakultě v Praze. „*Byly to vlastně léta nejen že člověk studoval, ale to už byl začátek 60. let, od konce roku 1962 jsem tam nastoupil, a ta filozofická fakulta se začala otvírat světu. Začal tam vát vítr, který se nedal srovnat ještě jak to bylo na jiných fakultách, a nebo jak to bylo před tím. Učitelé začali více méně, „více méně“ svobodně přednášet. Začali se přednášet západní filozofie, začal se přednášet Heidegger a Erich Fromm, a na co si vzpomenete, a začali se v dějinách přednášet moderní dějiny už ne tím dogmatickým způsobem, vál tam prostě úplně jiný vítr. Pak se stalo i to, že se začalo jezdit do ciziny. Když jste dostala nějaké pozvání, tak jste mohla jako student vyjet na západ, když vás pozval někdo z Německa, XY, a napsal vám, že vám hradí venku výdaje, tak vás pustili ven. Takže já jsem začal jezdit v roce 1964, a 1964, 1965, 1966, 1967 jsem sjezdil celou západní Evropu. Začlo to úplně oficiálně první*

⁴⁷ HEITLINGEROVÁ, A.: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945.* Str. 138.

návštěvou.... první výměnou mezi Heidelberskou univerzitou a Karlovou univerzitou, která se udála od války první oficiální kontakt dvou univerzit, německé a české, zase v jiných tedy poměrech. Takže jsem jel s oficiální delegací do Heidelbergu, protože studenty vybírali: „Kdo umí německy? Přihlaste se“ No a já jsem se přihlásil. Takže jsme tam byli dva studenti, dva nebo tři. Dva studenti germanistiky a já. Ale pak tam byli takoví lidé, kteří..... já nevím, co Vám ta jména ještě řeknou, ale tam byli profesor Löwi, profesor Goldštikel, profesor Ratinger, profesor Kafka, historik... celá řada lidí, kteří se pak proslavili v Pražském jaru. Doktor Sochor, docent Klokočka, to všechno pak byli budoucí revizionisti a oportunisti vyházený z komunistické strany a vyhozený ze škol a... a někteří šli do exilu, někteří se tady pak museli žít bůh ví jakým způsobem. Tak takováhle silná delegace na západ to byla. No ale nebyli jsme samozřejmě jediní, začlo se jezdit do západního Berlína na západoberlínskou univerzitu, na Freie Universität Berlin... Ti profesori navazovali kontakty se všemi dalšími západoněmeckými univerzitami. Pak samozřejmě někdo jezdil do Anglie, někdo začal jezdit do Francie, podle znalosti jazyků...“
„Nehledě k tomu, že tam byli zvaní představitelé západní vědy a filozofie a teologie, kteří tam měli veřejné přednášky, a tím samozřejmě ovlivňovali to studentstvo. Takže já už si nebudu umět na všechny ty lidi vzpomenout, ale na filozofické fakultě přednášel Sartre a Simon de Beauvoir, Erich Fromm, teď tam byl..... přijel tam Jevtušenko, přijel Steinbeck, přijel Albee.... všechny možný spisovatelé, filozofové, a pak spousta teologů...“ (M.P.)

Otevřená atmosféra panovala i v práci. V září 1968, ještě v rámci reformy Pražského jara, bylo zavedeno zkracování pracovní doby na pětidenní pracovní týden. Na proces zavádění reformy vzpomínal ekonom Miloš Pick, který se na něm podílel. „My jsme dokazovali, že je ekonomicky výhodnější, že to je pro lidi výhodnější, že to je zdravotně výhodnější a tak dále.“ „Devětadvacátého září se to celé poslední kolo zavádění pětidenního týdne mělo rozjet, včetně změny jízdních řádů, a my jsme byli odříznutí.“ „Všichni ale řekli: „Je to legální program naší vlády – spustit.“ Všichni. Od Plzně až po Košice, všechny kraje.“ V tehdejší situaci bylo veliké nadšení. Pro ty lidi to v té atmosféře, i když to byla samozřejmě dílčí věc proti celému tomu potlačení reformy, tak tohle byla řekněme pobočná větev reformy, ale pro ty lidi to byl takový protest song. „My si ty reformy vzít nedáme, tanky netanky.“⁴⁸

Mnozí využili možností pracovních stáží na západě, která se v této době naskytlá. M.O. vyjel legálně jako veterinář na tři roky na pracovní stáž do východní Afriky. „...a to bylo

⁴⁸ Židovské muzeum v Praze, Oddělení šoa, Sběrka rozhovorů s pamětníky, rozhovor č. 0042

v roce 1967, kdy, jestli víte, ta politická situace v té předdubčkovské a dubčkovské době se uvolňovala, tak mě do východní Afriky pustili. Tam jsem jel legálně na tři roky...“ (M.O.) J.F., divadelní režisér, dostával v 60. letech nabídky hrát na západě s divadelním souborem představení. „S Laternou jsme v šedesátých letech dost jezdili, byl jsem s ní v Japonsku nebo v Jižní Americe, dostal jsem také za jedinou přeživší tetou do Kanady.“

Většina respondentů v 60. letech vycestovala na západ soukromě nebo na pracovní nebo studijní stáž. Bylo to pro ně snadnější i z toho důvodu, že měli v zahraničí přátele a vzdálené i blízké příbuzné. Ti, kteří nevycestovali, pak uváděli, že na to neměli finanční prostředky, měli jiné starosti nebo žili skromně a nechtěli příliš vybočovat.

4.3.2. Srpnová okupace 1968

Reformy Pražského jara neměly dlouhé trvání. Sovětské vedení, které v počátcích demokratizující vývoj podcenilo, použilo v srpnu 1968 vojenskou sílu, aby zabránilo jejich dalšímu pokračování a případnému rozšíření do okolních států socialistického bloku. V noci z 20. na 21. srpna armády Varšavské smlouvy zahájily operaci, jež vyústila v úplnou okupaci země.

Pro mnohé přeživší židy byla invaze traumatickým zážitkem, neboť měli tendenci připodobňovat srpnovou invazi k nacistické okupaci Československa roku 1939. „Ale přeci jenom když přišla ta okupace, tak to byl hrozný šok, poněvadž jsem stál tady ve Veletržní ulici, když přijely ruské tanky v roce 1945, a pak jsem na tom samém místě v té Veletržní ulici stál, když přišly ty ruské nebo sovětské tanky v tom roce 1968. Tak to bylo takové dejà vu, ale takové nějaké úplně jiné. Takže to bylo takové zklamání.“ (P.P.)

21. srpen 1968 znamenal pro mnohé lidi konec všem nadějím na zlepšení politické a společenské situace. „Byl jsem v šoku, jako všichni. Byl to konec nadějí. Pro naši zemi a konec konců i pro celou naši rodinu i pro mě osobně...“ (J.F.) Mnozí byli ze situace zděšení a tvrdili, že by je dříve nenapadlo, že se sovětské vedení rozhodne pro tak násilné řešení. „... Ale bývala bych tomu vůbec nevěřila, že to dojde tak daleko, že sem opravdu napochodují. Tomu bych bývala nevěřila...“ (B.H.)

Narátoři k této události zdůrazňovali židovský původ Františka Kriegla, kterého si vážili, neboť jako jediný člen československé delegace nepodepsal Moskevský protokol.⁴⁹ „Ten

⁴⁹ Schválení Moskevský protokolu 26.srpna 1968 znamenalo formální oprávnění sovětské intervenci a zahájilo normalizaci poměrů v Československu. Podepsali ho všichni reformní komunisty, až na Františka Kriegela. CUHRA, J., ELLINGER, J., GJURIČOVÁ, A., SMETANA, V.: *České země v evropských*

jediný, který nepodepsal ten protokol Rusům, doktor, Kriegel. To byl jediný, který měl tu odvahu odmítnout, i když byl v Moskvě, odvezený, jediný, který odmítl podepsat protokol.“ (M.B.)

Srpnová invaze se stala mediálně známá i na západě. Ve velké míře se o ni zajímali ti, kteří měli v Československu příbuzné a přátele. Emigrantka L.T. se o srpnové invazi dozvěděla v Anglii 21. srpna ráno z rádia. Situace jí zajímala, neboť v Československu žila její sestra. „...já jsem vždycky brala ráno Guardian. A pamatuji si, že jsem seděla ve vaně, četla jsem Guardian a psal tam ten Victor právě, že Rusové to nedovolí, že to co nevidět trhne. A já jsem si ještě říkala: „Co on je takovej pesimista?!“ Vylezu z vany, otevřela jsem si rádio a už to bylo. Invaze už byla.“ (L.T.)

V mnoha případech byl problém se s přáteli a příbuznými spojit a zjistit, zda jsou v pořádku, neboť telefonní spojení často nefungovalo. R.Ž., která v době srpnové invaze pobývala s manželem a synem na pracovní stáži v Kanadě, se zmínila o tom, jak nastalou situaci vyřešila její přítelkyně, která jí důvtipně informovala o tom, že jsou její dcera a matka v pořádku. „Nešla pošta, nešel telefon, nešlo nic. Kontakt nebyl tady sem. No a zachránila mě před blázincem moje kamarádka, která měla fantastickéj nápad. Napsala osm dopisů, kde napsala: „Jsme v pořádku, babička s Katkou jsou- dcera se jmenuje Katka- na chalupě“ „Postaráme se o ně, nemějte obavy, všechno je v pořádku“. A teďka jelikož nešla pošta, tak si stoupla na silnici, a chytala auta s cizí značkou, která odjížděla odsud, a dávala jim ty dopisy a prosila je, aby nám je poslali, až dojedou domů. To byl úžasný nápad. A skutečně všem osm dopisů přišlo, ve stejném znění, osm dopisů. A já jsem si říkala, když přišel třetí stejný, říkám: „ta Jiřina se zbláznila nebo co...“. Ale pak jsem pochopila, co asi udělala, a nápad to byl úžasný, že jo.“ (R.Ž.)

Někteří respondenti zmínili, že jim tanky spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy způsobili majetkovou újmu. „Já mám chalupu v Českosaském Švýcarsku a měl jsem tam rodinu.“ „Tak jsem tam přijel a ti už to věděli, a tak dále, a říkali mi, že ti Němci (má na mysli Rusy) jeli přesně okolo nás a že nějaký tank na hodně strmé stráni to nezvládnul, takže nějaký jiný tank ho odtáhl o kus výš, a jak tam jel, tak my máme v louce takovouhle stráň, a pak je plot. Tak on uřízl tu stráň, ten tank. Tu hlinu prostě celou odstrčil. To je památka...“ (E.H.) Rodina J.V. se kvůli střelbě, ke které během okupace došlo u Českého

dějinách, díl čtvrtý od roku 1918. Str. 239. Kriegel byl za tento počín v roce 1969 vyloučen z Ústředního výboru i z Komunistické strany a přišel o poslanecké křeslo. Později se stal členem disentu a podepsal Chartu 77.

rozhlasu, musela stěhovat. „21. srpna v roce 1968 jsme bydleli u toho rozhlasu, vedle. Tam byla velká střelba. Ráno jsme se vzbudili, ve čtyři hodiny v noci přišli Rusové, že jo. Jeli tanky do Prahy. A teď stáli před naším barákem, u rozhlasu, všude.“ „A pak nám tam taky rozstříleli ten barák, okolo toho rozhlasu. Dali nám byty na sídlišti, to ještě byly nové byty, stavěli je u krčské nemocnice. Tak tam jsme se potom stěhovali.“ (J.V.)

Pro mnohé byla invaze vojsk Varšavské smlouvy impulsem zůstat v zahraničí, kam v rámci reformy Pražského jara vyjeli na pracovní stáž nebo na dovolenou. Mnozí se pak rozhodli z Československa emigrovat.

4.3.3. Emigrace po srpnové invazi 1968

Mnoho československých židů emigrovalo těsně po válce (Viz kapitola 3.7. Poválečná emigrace). Další silná emigrační vlna nastala po srpnové invazi roku 1968. Ta byla pro mnohé zklamáním a zmařením vyhlídek na „lepší socialismus.“ V letech 1968 a 1969 emigrovalo z Československa tisíce občanů. Podle Aleny Heitlingerové byla pro židy emigrace určitým způsobem snazší, neboť měli v zahraničí mnoho židovských přátel a příbuzných, kteří odešli před válkou i po ní a kteří jim v začátcích často ochotně pomohli.

Židé mluvili cizími jazyky, jejich výchova byla většinou kosmopolitnější a měli větší obeznámenost se západem.⁵⁰ Většina pamětníků uvedla, že emigraci po srpnové invazi zvažovala.

Důvodů, proč neodjeli, bylo více: cítili, že na to už nemají věk, v Československu měli rodinu, kterou nechtěli opustit. „No a taky jsem trošku koketovali s tím, že bychom eventuelně někam odjeli, ale jenom opravdu málo, protože už jsme taky nebyli nejmladší a můj manžel...“ „...je zasazený do těch Čech a měl tady ještě rodiče samozřejmě...“ (B.H.) Jiní se cítili s Československem kulturně, historicky i sociálně spjati nebo si jejich partneři, případně bývalí partneři nebo děti emigraci nepřáli. „...jsem uvažovala (o emigraci) v roce 1968, ale manžel mi nechtěl dát děti, takže jsem tady zůstala.“ (J.U.)

Pro mladé lidi pak byla emigrace snazší, neměli ještě vlastní rodinu, stálou práci a navíc je lákalo poznat nové kraje. Do zahraničí odešli děti tří respondentů. Někteří měli v Československu politické problémy, jiní prostě už jen nechtěli nadále snášet sovětskou diktaturu. Důležitou roli zde opět hrály rodinné vazby. Emigrantům zpočátku v zahraničí pomohli hlavně příbuzní nebo rodinní přátelé.

⁵⁰ HEITLINGEROVÁ, A.: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Str. 138-139.

Syn E.V. emigroval po srpnové invazi do Švédska, neboť v Československu měl politické problémy. Nemohl studovat a vykonával jen nekvalifikované práce. V těžkých počátcích na západě mu pomohli jeho příbuzní. „Syn šel hned. Oni přišli v srpnu a on hned na začátku září šel do Švédska, přes Rakousko. On nesměl tady do školy. Vyučil se zedníkem, a to byla práce, aby vůbec mohl na toho zedníka, protože ho chtěli do Kladna na Kovo, do hutí....“ „A přitom měl jedničky...“ „Můj syn se narodil tady a ten šel do Švédska v roce 1968. Ale já jsem tam měla synovce.“ (E.V.) Ostatní děti respondentů pomoc příbuzných a známých také využili.

Pro starší jedince byla emigrace složitější. Většinou už měli vlastní rodinu a potřebovali větší sociální jistoty. V emigraci se často rozhodli zůstat pouze pokud měli jistotu, že získají v zemi zaměstnání. „Takže někdo říká, že na exil už je 40 let pozdě, ale já si myslím, že v mém případě jednoduše to rozhodnutí, já jsem se rozhodl. A měl jsem, musím říct, oproti těm ostatním emigrantům, kteří po srpnu 1968 přicházeli třeba do Austrálie, jsem měl tu nemalou výhodu, že Austrálie mi nabídla zaměstnání...“ (M.O.)

Stejně tak švagr L.T., který se rozhodl za respondentkou s rodinou emigrovat se nejdříve snažil dohodnout pracovní místo. „Můj švagr byl rok předtím, nebo asi šest měsíců předtím byl „visiting professor“ na Queen Mary College. On tam dělal přednášky. To mu zařídil zase jeho přítel, který studoval v Praze, ale žil v Anglii. On mu to zařídil. A my jsme si telefonovali. On mě žádal, abych se zeptala, jestli by tam dostal místo. Oni totiž nechtěli přijet do prázdna, že by jenom utíkali. Oni chtěli vědět, že on by se tady uživil.“ (L.T.)

V rozhodnutí narátorů odjet opět hrály důležitou roli rodinné vazby. Přátelé a příbuzní jim často v začátcích pomohli nebo je k odjezdu podpořili. M.O. uvedl, že při rozhodování, zda odjet či ne, hrál důležitou roli názor jeho matky, která s emigrací souhlasila. „V srpnu 1968, když přišli Rusové do Československa nebo ty armády Varšavské smlouvy, můj otec už nebyl naživu a moje matka mi napsala, ať už se nikdy nevracím, což moje žena říká, že matka kdyby mi nedala ten příkaz, já jsem ji vždycky respektoval... Jistě jsem uvažoval z toho hlediska, že mám rodinu a jak se uchytím a jak se profesionálně uchytím, to jistě sehrálo svou roli, ale ten matčin pokyn pro mě sehrál důležitou úlohu...“ (M.O.)

I přes výhodné podmínky, dobré pracovní místo nebo vhodné zázemí ne všichni na západě zůstali. „Všechno bylo fajn, měla jsem tam dobré místo, ten šéf nám říkal..... Oni mi platili cestu, a on říkal: „Tak co, mám Vám zvýšit plat, nebo schovávat ty peníze na zpáteční cestu? Vždyť tady stejně zůstanete, ne?“ A já jsem říkala: „Nezůstanu. Takže plat mi nezvyšujte a peníze schovejte na zpáteční cestu.“ No on se strašně divil, ale prostě nevím, já... nechtěla jsem tam zůstat zkrátka.“ (R.Ž.)

Respondenti, i když emigrovali, volili často své životní kroky tak, aby neměli pocit vykořeněnosti, aby mohli žít poblíž svých nejbližších nebo se jimi ve svých rozhodnutích nechali ovlivnit.

4.4. Normalizace

4.4.1. Čistky a postihy v době normalizace

Po srpnové invazi došlo k „obnovení pořádku v zemi.“ Režim realizoval neúprosné čistky ve státním aparátu i v jednotlivých stranických organizacích. Odejít museli všichni zastánci liberálních názorů, ale i ti, kteří odmítli souhlasit se sovětskou okupací. Mnozí se nechali v tomto období z komunistické strany vyloučit nebo vyškrtnout. Vyškrtnutí byla mírnější forma opuštění strany. „...*když ta prověřková komise usoudila, že někdo má takové nějaké mírnější názory a není ještě pro tu stranu úplně ztracený, tak byl vyškrtnutý. Kdežto ti, kdo se tam v té chvíli projeví jako odpůrci a kritici toho, co tady začínalo, tak ti byli vyloučení.*“ (M.P.)

Ti, kteří se nechali z komunistické strany vyloučit, měli velké problémy: přišli o práci a vykonávali nekvalifikovaná zaměstnání, nesměli cestovat, jejich děti měli problémy studovat, měli se stát lidmi na okraji společnosti. „*Jako vyloučený ze strany jsem nesměl nic. Nesměl jsem publikovat, nesměl jsem překládat, nesměl jsem přednášet, nesměl jsem cestovat. Prostě byl jsem páriem společnosti. Ale všechno se dá obejít. Vždycky jsem našel někoho, který za mě podepsal smlouvu, takže jsem dělal korektury asi do třech časopisů, redigoval jsem tajně jeden časopis.*“ (M.P.)

Pět respondentů se nechalo z partaje vyloučit, což s sebou neslo existenční problémy. Směli vykonávat jen nekvalifikovaná zaměstnání a často měli potíže pracovní místo sehnat. „...*a hrozně těžko jsem sháněla zaměstnání, protože všude věděli, že jsem vyloučená ze strany...*“ (B.H.) Mnozí z nich nakonec vykonávali manuální, často pro ně nezajímavé profese. „*Ale po vstupu vojsk sprátelených armád nastala normalizace a já jsem byl ze strany vyloučen. Což mělo za následek můj vyhazov z místa šéfa Laterny Magiky a potom jsem se pokoušel přežít v maringotce, kde jsem měřil stav vody a potom také jako skladník...*“ (J.F.)

Důvodem politických postihů mohl být fakt, že mají příbuzné na západě. Komunistické vedení vyvíjelo tlak na respondenty, kterým po srpnu 1968 emigrovali jejich děti. Většinou byli předvoláni na výslechy. „*Tak jeden takový výslech probíhal. No nic se nedělo, já jsem jim ukázala dopis na rozloučenou od syna, že teda jsem o tom nevěděla a že on se rozhodl*

takhle. No, tak co.“ (R.Ž.) Emigranti pak byli v nepřítomnosti odsouzeni za nepovolené opuštění republiky. „*Tudíž můj syn byl zažalován pro opuštění země.*“ (E.H.)

Po krátkém uvolnění v 60. letech pokračoval v 70. a 80. letech komunistický režim v antisemitském diskurzu.⁵¹ (Viz kap. 5.7. Antisemitismus.) Mnoho židovských intelektuálů se nechalo z partaje vyloučit nebo vyškrtnout, na druhou stranu existovalo mnoho židů, kteří po roku 1968 komunistickou stranu neopustilo a nadále setrvalo ve svých funkcích. „*A celá řada dalších činitelů v nakladatelství na nejvyšších postech byli židé. Ekonomický náměstek, vedoucí zahraničního oddělení, vedoucí personálního oddělení, to všechno byli Židé. A ti se všichni nechali při čistkách té straně prověřit.*“ „*Dva jsme byli vyloučení – ředitel a já. Všichni ostatní buď v té straně zůstali, a bylo tam asi čtyřicet lidí ve straně, a nebo se nechali vyškrtnout.*“ (M.P.)

Mezi respondenti byli ale i mnozí, které politika nezajímala. Po traumatických holocaustových událostech a někdy i po antisemitských čistkách v 50. letech se snažili žít spíše v ústraní a nevybočovat.

4.4.2. Disent

Ti, kteří se nechali vyloučit po srpnové invazi 1968 z komunistické strany, odmítli souhlasit se sovětskou okupací a s potlačením liberálních hodnot v zemi. Někteří z nich se stali členi disentu, nově vzniklé opozice, která se v druhé polovině 70. letech rozšířila. Součástí opozičních aktivit byly neoficiálně pořádané kulturní akce, bytové semináře, skryté šíření tiskovin samizdatu. Hlavním tématem se stal boj za občanská a lidská práva, který byl inspirován helsinskými jednáními započatými roku 1975. Ústředním dokumentem se stala Charta 77, listina kritizující nedodržování občanských a lidských práv.

Mezi členy disentu byli i židé. Známy se stal v 80. letech ochotnický divadelní soubor složený z mladých lidí, převážně chartistů, který nacvičoval roku 1981 provokativní

⁵¹ Utajovanou akcí komunistického režimu byla od 50. let evidence židovského obyvatelstva. Ta přerostla roku 1971 do akce Pavouk. Ta měla sledovat proces asimilace židů. S StB při této akci spolupracovali i někteří příslušníci židovské obce. Dokumentace byla v prosinci 1989 skartována.

Akce Pavouk, režie Ján Novák, 2008, 13 min., 2008.

Dostupná na: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10209991308-tajne-akce-stb/409235100221001-akce-pavouk/> Poslední přístup: 2.září 2011.

divadelní hru Ester, kterou napsal dramatik a disident, pozdější vrchní pražský rabín Karol Sidon.⁵²

Do disidentského hnutí se zapojilo více či méně pět respondentů. B.H. uvedla, že se příliš neangažovala. Vypomáhala s distribucí samizdatové literatury a „...jenom podepsala petice *Dva tisíce slov, petici za propuštění Václava Havla z vězení a Několik vět. To ale podepsal každý...*“ (B.H.) Samizdat šířila také A.L. a angažovala se i v Helsinském výboru. „...potom jsem byla nějak činná v tzv. Helsinským výboru...“ „No jistěže, psali a šířili jsme samizdat.. Do práce mi přišli zabavit stroje, dokonce, protože se to nějak domáklí, ale o tom nechci mluvit, i to prozrazení totiž je takový, že to nemůžu říct.“ (A.L.)

Nejaktivněji se zapojil M.P.: „... začal jsem navštěvovat všechny možné semináře, hlavně Machovcův seminář, chodil jsem k Havlovi na seminář, a tak dále, a tak dále. Začal jsem žít tímto způsobem a.....“ „...pracoval jsem v rámci výroby samizdatu. Každý ke mně měl tam do toho nakladatelství blízko, takže tam chodili lidi jako Ivan Havel a Petr Pithart a Ruda Slánský a na koho si vzpomenete.“ (M.P.)

Lidé z opozice vykonávali často jen nekvalifikovaná zaměstnání, nesměli cestovat, byli kontrolováni a stále žili pod tlakem. Většinou si zvykli spoléhat hlavně na osobní vazby. V těžkých chvílích jim proto pomohli hlavně jejich přátelé a známí. Pomohli jim sehnat pracovní místo: „...a hrozně těžko jsem sháněla zaměstnání, protože všude věděli, že jsem vyloučená ze strany. No, a pak jsem, to mě tam doporučila, nevím, jestli vám říká něco jméno Rita Klímová. Ona byla potom naše první velvyslankyně v Americe, taky ze Svazu mládeže jsem se s ní znala. Její manžel tam pracoval. A sice, to byl takový obskurní podnik tady v Lysolajích. Tam jsem šla do obchodního oddělení...“ (B.H.) M.P. pak mohl díky svým přátelům a známým ilegálně publikovat: „Vždycky jsem našel někoho, který za mě podepsal smlouvu, takže jsem dělal korektury asi do třech časopisů, redigoval jsem tajně jeden časopis. Nic jsem nesměl pod svým jménem.“ (M.P.)

V normalizační době pokračovaly snahy státu vlivem silné antisionistické komunistické propagandy přisvojit si výsady psát oficiální dějiny. Mnoho intelektuálů, často činných v disentu, se zajímalo o téma sionismu, antisemitismu, judaismu. V samizdatu pak na tato témata vycházely publikace a konaly se bytové semináře. „Ale říkám.... měl jsem ještě i čas dál se nějak zdokonalovat v jazycích, psát a publikovat - tajně v samizdatu o Masarykovi a o Židech a tak dále.“ (M.P.)

⁵² HEITLINGEROVÁ, A.: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945.* Str. 50.

Iniciativa Charty 77 byla podle některých respondentů uzavřená společnost, která do svých kruhů jen těžko pouštěla nové členy. To zmiňovali i respondenti, kteří do ní byli zapojeni. „Já jsem ji (Chartu 77) podepsala, ale hodně pozdě. Ne proto, že bych nechtěla, já bych bývala byla podepsala hned, ale zpočátku si vybírali. Vybírali si osobnosti. A potom sice hodně začali, ale mě to ještě vůbec nenapadlo, až potom jsem byla nějak činná v tzv. Helsinském výboru a tam jsem byla hodně napojená na... vy ji určitě znáte, ona je dost aktivní, ale já si teď nemůžu na její jméno vzpomenout. „Ale my“ jsme o tom nějak mluvily a já jsem říkala –vždyť já vůbec Chartu nepodepsala. A „nerozumím“ –tak jí podepiš. Ale to už bylo na sklonku... to už nebylo hrdinství. To vůbec nic nebylo. To bylo někdy už v roce osmdesátém devátém.“ (A.L.)

Někteří respondenti se o disentu nezmínili nebo uvedli, že do něj nebyli zapojeni hlavně z důvodu, že měli už od 50. let velké problémy s režimem a nechtěli čelit dalším nátlakům. Jiní nechtěli ohrozit vlastní rodinu. „Říkám, já jsem nebyl nějaký hrdina a mě pořád brzdilo to, aby ty děti se nedostaly do konfliktu...“ (M.B.) Někteří respondenti chartisty podezírali z kariérismu. „...jednak jsem je neznala, jednak nejsem žádný kariérista.“ (J.U.) Nebo měli pocit, že lidé z disentu se chtěli hlavně zviditelnit a jejich činy jsou v současnosti zveličovány. „Já si myslím, že se tolik lidí, jen tak vytahuje... a přitom třeba jen brali peníze ze západu... jako je Havel nebo ostatní... dělají z něj hvězdu, přitom bylo mnoho lidí, kteří byli mnohem statečnější a nikdo o nich neví...“ (J.V.)

4.5. Revoluce a počátky demokracie

Sametová revoluce byla další z politických zvratů, která měla následky pro celou židovskou i nežidovskou československou společnost. Do vládních pozic se dostalo mnoho bývalých disidentů. Na to, že bylo dosazování členů do významných funkcí velmi rychlé a často na bázi osobních doporučení, vzpomínal Miloš Pojar, první československý ambasador v Izraeli. „A s Dienstbierem to trvalo pár minut, řekl: „Heleď, chci, abys byl velvyslancem v Izraeli. Pojedeš do Jeruzaléma,“ ale v Jeruzalému není ambasáda, že ano. To se ani tak moc nevědělo. A já jsem říkal: „Počkej, to je na mě nějak strašně kách. Já si to musím trochu rozmyslet.“ Na mě to opravdu padlo jako kufr, najednou velvyslancem do Izraele. No a Dienstbier říká: „Podívej se, co by sis rozmýšlel. Já jsem měl dvě minuty na to, jestli budu ministrem zahraničí. Tak bereš to, nebo to nebereš, tu funkci?“ Já jsem řekl: „No tak Jirko jo, tak to беру.“⁵³

⁵³ Židovské muzeum v Praze, Oddělení šoa, Sběrka rozhovorů s pamětníky, rozhovor č. 0039

Revoluce znamenala návrat demokratických svobod a politického pluralismu, konec všudypřítomné kontroly a omezování ve veřejném i soukromém životě, otevření hranic se západem. Mnozí pamětníci na tu to dobu vzpomínali jako na dobu euforie a nových nadějí. „*To byla taková euforie ohromná. Když jste si představila, že teď už můžete všechno, a dřív teda jenom aby si člověk dával pozor na pus, co říká doma a co říká ve škole.*“ (B.H.)

Respondenti, kteří byli za minulého režimu odsouzeni byli na počátku 90. let amnestováni a rehabilitováni. Emigrant M.O. byl amnestován, a tak po letech navštívil svého bratra a svou rodnou vlast. „*Po roce 1989, kdy jsem si myslel, že se podívám do republiky, protože můj bratr ještě byl, a to byl ten hlavní důvod, proč jsem chtěl přijet do republiky, tak jsem se obrátil na ten děčínský soud, aby mě amnestovali...*“ „*...Děčínský soud na to reagoval velmi promptně a solidně a okamžitě mě amnestovali...*“ (M.O.) M.P. byl okamžitě rehabilitován v nakladatelství, odkud byl roku 1969 let vyloučen. „*...když došlo k revoluci, tak jsem byl hned politicky rehabilitován v nakladatelství, hned jsem byl vzat zpátky do redakce na to svoje místo, od 1. ledna 1990 jsem nastoupil...*“ (M.P.)

Hranice se západem se otevřely a do Československa přijeli lidé, kteří žili v emigraci a byli odsouzeni za nepovolené opuštění republiky. Přátelé a příbuzní se mohli začít znovu navštěvovat a mnozí emigranti se po letech přijeli podívat do rodné země. Na návštěvu přijeli také děti respondentů, kteří po srpnové invazi emigrovali. „*No a pak když přišel teda rok 1989, tak za týden tady byl (syn). Přijel okamžitě jak to šlo, na návštěvu, protože už nechtěl odtamtud jako odcházet, ale tady byl za týden jakmile se to uvolnilo. Takže potom už jsme se navštěvovali...*“ (R.Ž.) Stejně tak narátoři využili příležitosti a jeli navštívit své děti nebo jiné příbuzné na západě. „*Po osmadvadesátém to jsem cestovala. To jsem byla v Anglii, v Německu, každý rok jsem jezdila do toho Švédska za synem ...*“ (E.V.)

Revoluci uvítala většina přeživších židů. Na počátku 90. let se stala aktuální historická témata, která se snažila komunistická propaganda potlačit. Do veřejného povědomí se pomalu dostávalo téma holocaustu. Začala se publikovat svědectví obětí holocaustu. O to se zasazovali i někteří narátoři. Publikovat o holocaustu jim do té doby přišlo nemyslitelné. „*To by předtím asi nebylo možné. To bylo úplně absurdní!*“, „*...Dneska je to více méně zaběhaná součást celého vzdělávacího systému!*“ (A.L.)

Demokratické svobody a politický pluralismus navíc umožnil založení a obnovu mnoha institucí a sdružení. Pamětníci se stali v 90. letech členy Českého svazu bojovníků za svobodu, Sdružení židovských vojáků a odbojářů, Terezínské iniciativy, Společnosti česko-izraelského přátelství, Hidden Child, Křesťansko-židovské společnosti.

Někteří židé dostali po revoluci nazpět v restituci nemovitý majetek,⁵⁴ který jim byl za války arizován, a poté zabaven během komunistického režimu. „*Pokud jde o ten kostel, který jsme měli v tom Českém Brodě, ve kterém jsme bydleli, tak ten jsem dostal zpátky, ale zase to bylo poměrně jednoduché, poněvadž to už byla jiná doba, to už bylo po roce 1989, a na obecním úřadě tu paní, která to měla na starost, tak my jsme se znali ze skauta.*” „*A já jsem přišel samozřejmě a říkal jsem, že bych to chtěl zpátky. A oni říkali: „Jo, samozřejmě, ale podívejte se, my to musíme udělat tak, že my to dáme k soudu, ať to rozhodne soud, poněvadž aby my jsme se zbavili těch lidí, kteří by tady byli proti.“* „*Takže to je jedna taková věc, která vám pomůže v těch nesnázích. A já jsem skutečně ten barák dostal.*“ (O.S)

Jiným nemovitosti získat zpět v restituci nepodařilo. V mnoha případech proto, že nebyli naživu původní majitelé. „*Majetek se nám žádný nevrátil, protože o majetek přišli rodiče, nebo otec přišel už za války, a nebylo možno se o nic hlásit zpátky.*“ (M.P.) Jiní respondenti uvedli, že neměli na domáhání se majetku zpět vlohly ani energii. „*...Jeho rodina (manželova) měla před válkou sklad zboží, obchod s látkami... Já jsem po revoluci žádala o restituci, ale jenom jednou... neumím v tom chodit...*“ (J.V.)

Z revoluce a převratu k demokratickým hodnotám měli všichni pamětníci radost. Uvítali svobody a možnosti, které nová doba přinesla. Někteří uvedli, že je mrzelo, že se této doby nedočkali jejich rodiče, partneři a nejbližší, kteří zemřeli v době komunistického režimu.

5. ŽIDOVSTVÍ

5.1. Židovská výchova v dětství

Většina židovských prarodičů respondentů dodržovala židovské náboženské předpisy. Slavili židovské tradice a svátky, modlili se, chodili „do templu“ a jejich domácnost byla košer. Dodržovat židovské zvyky, tradice a přikázání pro ně bylo každodenní součástí života. Právě od prarodičů měla generace pamětníků v dětství většinou možnost odpozorovat „židovství v praxi“.

⁵⁴ V současné době praxe umožňuje restituce až po roce 1948 a další možnost je pouze v případě, kdy byl proces navrácení před rokem 1948 alespoň zahájen. Mnoho židovských rodin ale s žádostí o navrácení majetku před rokem 1948 nezvládla podat. <http://zidovskelisty.blog.cz/1006/dnes-byla-vyhlasena-restitutni-doporuceni-pro-nemovity-majetek-obeti-nacismu>. Poslední přístup 28. srpna.

Jejich rodiče už byli ve svém vztahu k židovství vlažnější a častěji uzavírali manželství s nežidy, což bylo pro jejich židovské prarodiče někdy těžko přijatelné. Ve 30. letech se zhruba čtvrtina českých židů se oženila nebo vdala mimo víru.⁵⁵ Sedm pamětníků mělo jenom jednoho rodiče žida. Skutečnost, že bylo někdy pro židovské prarodiče těžké přijmout, že jejich dítě vstoupilo do manželství s někým, kdo nebyl židovského původu, naznačila B.H. „...*moji rodiče žili ve smíšeném manželství, čili maminka nebyla židovka a tatínek byl žid.*” *Jen tak z náznaku můžu usuzovat, že zřejmě tátova rodina z toho nebyla příliš nadšená.* „*Vím, že na mou otázku, proč se naši tak pozdě brali, maminka říkala, že táta se oženil, až když zemřela jeho maminka.*“ (B.H.)

Rodiče respondentů se svými dětmi židovské zvyky každodenně nedodržovali, jejich domácnost nebyla košer a do synagogy většina z nich chodila jen na vysoké svátky (Jom kipur a Roš ha-šana). Ostatní židovské svátky (hlavně Chanuku a Pesach) slavili většinou doma nebo u svých prarodičů. „*Trochu jsme chodili k babičce, to byli rodiče mého otce, ti drželi hlavní svátky, tak tam jsme občas na židovské svátky jeli, a dědeček mě občas vzal do synagogy, právě na ty velké svátky. Ale jinak my, jako rodina, jsme ortodoxní nebyli a otec byl, jak jsem říkala, spíš sionista, ale ne zas tak moc žhavý.*“ O tom, že rodiče zbožní nebyli, ale prarodiče ano se zmínili i další respondenti. „*Aspoň to nepropraktikovala, ale rozhodně ta rodina..., jak jsem říkala, strýc se potom zaměřil na chov prasat, takže tam už v tom zdaleka nebyla košer domácnost, v tom Palupíně. Ani to nešlo. Ale babička byla zbožná, dědečka jsem nepoznala.*“ (A.L.)

Většina rodin respondentů na území Čech slavila Vánoce. Tuto oslavu ale nechápali jako křesťanskou. Často nedodržovali všechny tradice, které byly v českých rodinách zvykem. V A.H: rodině například nikdy neměli stromeček. R.S. zase zmínila: „*My jsme slavili, ani ty Vánoce tak moc ne, ale pro naši služku jsme dělali stromeček a tak. A pečivo se samozřejmě peklo. To se slavilo.*“ (R.S.)

Situace byla jiná v židovských rodinách na území Slovenska, Podkarpatské Rusi i ve Volyni.⁵⁶ Židovské náboženské tradice tam dodržovala i generace respondentů a jejich rodičů. Pamětníci ze Slovenska a Volyně zmínili, že podle nich v jejich kraji neexistovalo, aby židé uzavírali sňatek s nežidy. „*Ve Volyni nic takového neexistovalo-smíšené manželství. Nikdo by nepřemýšlel vzít si nežida, to by ty holky ukamenovaly... To*

⁵⁵ GRUBER, R.E.: *Upon the doorposts of thy house : Jewish life in East-Central Europe, yesterday and today.* Str. 40.

⁵⁶ Západní Volyně, odkud pochází J.V., patřila k Polsku, byla ale hojně obydlená Čechy.

náboženství se drželo! Hlavně doma..., doma nejvíc... “ „...držely všechny židovské svátky, dodržovalo se košer... “ (J.V.)

V domácnostech M.B. a J.V. se drželo košer, světil se šábés, pravidelně se chodilo do synagogy a Vánoce se neslavily. *„Drželo se košer...“ “ Bylo košer jídlo. “ „...svátky a sobota se dodržovaly, ale jinak celkem ne... “ „... že by měl nějakého blízkého kamaráda nebo přítele Slováka si nepamatuji. “ (M.B.)*

Sekularizace českých židů souvisela s asimilačními tendencemi první republiky. Lidé se vzdávali své víry, protože *„tenkrát byl velký odklon od církve, všeobecně, nejenom od židovské, i od křesťanské, kterékoliv... “ (O.S.)* Rodič/e čtyř respondentů se vzdali židovství a vystoupili z židovské obce a své děti k židovské víře nevedli. *„Můj otec po válce vystoupil ze židovské⁵⁷ víry a nás, jako děti, nepřihlásil do židovské víry, a sice z toho důvodu, že říkal, že je to osobní volba každého občana a až budeme dospělí, že si můžeme zvolit náboženství jaké budeme chtít... (O.S.)* Rodiče J.F. dali sebe i své děti pokřtít. Ke křesťanské víře ale neinklinovali, cítili se jako asimilanti. *„Skutečně jste byli bez vyznání, anebo byli rodiče vlažní k náboženským otázkám. “ “...dali se pokřtít a i mě dali pokřtít... Hned při narození dokonce. Byli to typičtí asimilanti. “ Já byl luteránského, tedy augsburgského vyznání, ale nikdy se nic nedělo, to byla formalita. Ten vztah k židovství byl samozřejmě známý, jenže nebyl uvědomělý, byl jednom daný tím prostředím ... Nikdy, nebyl jsem vychován nábožensky, v synagoze jsem byl jenom ze zvědavosti, čili nula... “ (J.F.)*

Čeští respondenti vyrůstali v rodinách, kde se nechtěla židovská víra v takové míře jako tomu bylo u jejich prarodičů. Všichni pamětníci, až na jednu, si byli v dětství vědomi toho, že mají židovský původ. V některých rodinách se to připomínalo intenzivněji a jinde méně. Nejdůsledněji si svůj židovský původ ale uvědomili až za druhé světové války, kdy za něj měli být odsouzeni na smrt.

⁵⁷ J.U. matka neřekla, že je židovka. *„Maminka mi neřekla, že jsem Židovka, nikdo mi to neřekl. Ovšem já jsem vypadala furt jako Židovka.... “ No tak asi mi to neřekla proto, že si jako Židovka prožila své, a věděla, jak to chodí u komunistů, že ti na ty Židy taky sedí, ačkoliv jsem to měla na národním výboru v papírech, tak mně to nikdy neřekla. Asi z obavy, abych se nějak nehlásila a neměla maléry. Každá máma chrání svoje děti. Já jsem na to, že jsem Židovka, na to jsem přišla v 57 nebo v 58 letech. A říkám: „No a co, tak jsem Židovka! To není hanba. “ (J.U.)*

5.2. Židovská výchova ve vlastní rodině

Heitlingerová uvádí, že většina přeživších židů v Československu si vzala za manžela žida⁵⁸. Mezi respondenty bylo ale uzavřeno jen pět židovských manželství. Ostatní byla smíšená. Pouze dvě narátorky zmínily, že pro ně bylo důležité, aby si vzaly za manžela žida. „*Ano, pro mě to bylo velice důležité. I když se mě třeba někteří lidé líbili, ale pro mě byla přednost žida. Já jsem si řekla vždycky: vezmu si někoho, kdo zažil to, co já, abysme si v tom rozuměli.*“ (R.S.) Ostatní, kteří do manželství s židem/ židovkou vstoupili, to považovali spíše za náhodu nebo souhru okolností. Někteří naopak zmiňovali, že do manželského svazku se židem/ židovkou naopak vstoupit nechtěli. I přes počáteční nevěli vstoupili do svazku s člověkem židovského původu dva respondenti: „*To je komické. Já jsem si naopak po válce říkal, po těch zkušenostech: „Já Židovku nechci.“ A pak jsem si ji vzal, samozřejmě. Nějak to dopadlo obráceně. Ale nechtěl jsem, programově, aby zas nebyl průser.*“ (J.F.) Stejnou zkušenost měla i J.V.: „*Já jsem říkala po válce, že si nevezmu Žida, protože jsem tolik zkusila, že jsem řekla, že nechci žádného Žida ani vidět. A byl první Žid a já jsem si ho vzala. Je to tak.*“ (J.V)

Ti, kteří zvolili nežidovského partnera, si pak většinou vzali někoho s filosemitským postojem. „*Ne manžel, není Žid, ale má k Židům kladný vztah. A naopak, já vždycky když řeknu: „No, tohleto je Žid“, a tak dále, tak on říká: „Ty jsi taková rasistka! Já to nerozlišuju.*“ (B.H.) Stejnou zkušenost uvedli i další narátoři. „*Toho (manžela), co jsem s ním měla ty děti, tak to nebyl Žid. Ale měl Židy rád, tak, řekněme...*“ (R.Ž.)

Své děti k židovské víře narátoři spíše nevedli. A to hlavně ti, kteří sami nebyli nábožensky vychovávaní. Připadalo jim to nepřírozené „... *jako snažila... já jsem je nevychovávala ve víře, protože jsem ji sama neměla, ale vždycky věděli, že jsem Židovka...*“ (A.H.) „*Když v tom nejste vychovaná odmalička, tak přejít k tomu ortodoxnímu způsobu, to nejde. Nemáte to v sobě.*“ (J.F.)

Často chtěli, aby si jejich děti ne/víru vybraly samy. „*Já jsem jim řekla, že jsou nekřtěnátká, ať si dělají, co chtějí, protože když budou chtít vstoupit do Obce, tak určitě budou mít, vzhledem k tomu, že já jsem Židovka, dveře otevřené, ale já jsem za ten svůj život, a že byl dost tvrdý, poznala jedno – když vás někdo do něčeho nutí, tak je to vždycky špatné.*“ (J.U.) Stejný postoj k výchově zaujal i E.H.: „*Ne, já jsem vychoval své děti tak, aby až dospějí a budou mít rozum, aby si vybrali, jestli chtějí vůbec něco nebo ne. I když já*

⁵⁸ HEITLINGEROVÁ, A.: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945.* Str.75.

patřím mezi nejstarší členy Obce, od narození, to bude za pár dní teprve devadesát let.“
(E.H.)

Respondenti z Volyně a Slovenska, kteří byli vychováni v náboženské víře, pak své děti již nábožensky nevychovávali a doma tradice nedrželi, neboť život je „*naučil být jiný.*“ (J.V.) „*A můj muž byl taky z velké pobožné rodiny z Orlové. Takže on chtěl, abychom drželi košer. Tak jsem říkala manželovi: Podívej se, když už jsem se to naučila (za války, z nouze) jíst a dneska už to i je úplně něco jiného,* „*Prostě já jsem řekla, že nechci.*“ (J.V.) Zmiňovali, že sami si jako židé za války dost vytrpěli a nechtěli, aby za židovský původ pykali i jejich děti. Nechtěli jim nic vnucovat. „*Řekl bych, že jsme... Obě dcery se provdaly za nežidy. Já jim a nikomu nechci nic vnucovat. Já jsem tím potrefený, já se toho už nezbavím, ale abych někoho....,*“ (M.B.) „

Někteří pak u svých dětí vztah k židovství vědomě či nevědomě pěstovali nenáboženským způsobem: „*...roku 1968 jsme poslali děti do Izraele“* „*Byli nadšení, hrozně se jim to líbilo. Byly tam snad celé prázdniny, nebo já nevím, jak dlouho, a dostala k tomu takový dobrý vztah.*“ (B.H.) „*...tak vzhledem k tomu, že já při inventarizaci svých přátel, 99% mých přátel jsou Židé. Nebo 95%. Naprostá většina. Tak stejně tak vlastně ty děti vyrůstaly s dětmi mých přátel, a tak vlastně taky stále byly spolu. Nakonec, většinou se sešly...*“ (A.L.)

Přeživší většinou svým dětem řekli, že mají židovské kořeny. Pro mnohé ale bylo složité dětem vyprávět o holocaustu, o událostech, které sami prožili. V některých rodinách se o tomto tématu mlčelo. „*Na rozdíl od mojí sestry. Ta dokonce začala dělat skupiny a učila lidi, jak mluvit. Já jsem o tom nikdy nějak nemluvila a pamatuju si, že jsem vzala syna jednou právě na cestu do Terezína s Izraelci. Ten tam seděl a díval se na mě, asi jako že jsem spadla z Měsíce.*“ (I.R.) Stejně tak o svém osudu za holocaustu dětem neřekl J.F. „*...ani s mou ženou jsme o tom nemluvili. Chtěli jsme zapomenout. Teprve po smrti své ženy jsem o tom pomalu začal být schopen mluvit a taky jsem tehdy napsal svou knihu vzpomínek...*“ (J.F.)

Někteří svým potomkům o tom, co prožili za války, nikdy neřekli, neboť to nedokázali, namísto toho napsali paměti. „*Oba mají obě ty knížky a mají možnost si to přečíst. Víte, my o tom nikdy nemluvíme, jen někdy té vnučce připomenu, jaké jsem měl na střední škole problémy a ať si toho váží...*“ (M.O.) Šest pamětníků zmínilo, že napsalo holocaustové paměti, některé byly po revoluci publikovány.

Heitlingerová hovoří o dvou dominantních strategiích vůči památce holocaustu- na jedné straně časté, až nadměrné připomínání zkušeností šoa, a na druhé straně téměř úplné

mlčení o nich, což se změnilo, když děti rostly a začínaly klást otázky⁵⁹. Druhá strategie pak u respondentů dominovala.

Děti narátorů mají k židovství rozdílný vztah. Většina z nich nevstoupila do manželství s nikým židovského původu. Polovina respondentů ale přímo nebo nepřímo uvedla, že se jejich děti o židovství zajímají a na svůj původ jsou hrdé. Přihlásili se do židovské obce, „fandí Izraeli“ (P.P.) nebo se učí hebrejsky. O vztahu k židovství svých dětí se zmínila A.H.: „*A jednou jsem ho slyšela mluvit, bavili se s dcerou o „halaše“, „halacha“, a on říká „ségra ty máš kliku, tvoje děti budou Židi a moje ne‘. Takže myslím, že to vypovídá o tom vztahu, kterej k tomu mají.*“ (A.H.)

Někteří pamětníci zaznamenali zájem o židovství i u svých vnuků. Například vnučka R.Ž. psala svou bakalářskou práci o holocaustu, vnučka B.H. vyhledává zábavu, kterou organizuje židovská mládež a velmi ráda jezdí do Izraele, vnuci E.V. chodili do židovského gymnázia. Pamětníky pak většinou těší, když mají jejich potomci o židovství zájem.

5.3. Vztah k židovství v současnosti

K židovství mají pamětníci kladný a více či méně intenzivní vztah a všichni se cítí být židé. Chápu to jako náboženské, kulturní, národnostní, historické, etnické, institucionální nebo sociální sebeurčení.

Většina pak měla potřebu zdůraznit, že nesympatizují s náboženskými, ortodoxními židy, kteří jsou podle nich fanatici. „*Není mi pochopitelné, nebo nechápu ortodoxní Židy, prostě ta ortodoxie, ten fundamentalismus, ať je v jakékoliv církvi, i katolické, nebo takové to pánbičkářství, nebo kdekoliv, to je mi vzdálené.*“ (G.S.) Většina zdůrazňovala, že nejsou věřící a jejich vztah k židovství není založen na náboženském principu. Někteří zmínili, že slaví, spíše symbolicky, významné židovské svátky. „*Neslavím židovské svátky, jen zapálím svíčku na počest mé sestry a mých rodičů...*“ (A.H.) Svůj vztah k židovským náboženským oslavám hezky ilustrovala R.S.: „*My to děláme tak, že se Zuzkou (s dcerou) slavíme židovské svátky, a s Evou (dcerou) ty křesťanské...*“ (R.S.)

Židovství je pro pamětníky pojátkem se svými předky. „*... pociťoval jsem to jenom jako úctu ke své matce...*“ (M.O.) Svůj židovský původ chápou jako etnické dědictví, které jim bylo dáno, aniž by si to sami vybrali. „*...jsem si vědom, že sounáležím, chtě*

⁵⁹ HEITLINGEROVÁ, A.: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Str. 79.

nechtě....“ (E.H.) „Protože moje dcera je židovka po mě, její dcera teda taky, obě její dcery, no a ona má ty tři děti, ta jedna, tak vlastně jsou to židi, podle židovského náboženství.“ (R.Ž.) Respondenti - muži, kteří si vzali nežidovky zmiňovali, že jejich děti už židovský původ skoro nemají.⁶⁰

Respondenti zmínili ve svém vztahu k židovství fakt, že jsou členi židovské obce. Někteří jsou jejími členy od narození, jiní se rozhodli se do ní zapsat až v dospělosti, čímž si chtěli upevnit svoji židovskou identitu. Zapsání se do židovské obce bylo pro většinu stvrzením o vlastním židovství „Když jsem začala pátrat po svých kořenech. Tak jsem zjistila, že o mně mají záznam i na národním výboru, že jsem židovka, a tak jsem si říkala: „Když židovka, tak židovka, a dám se k židům.“ Ne ve zlém, ale... To mi bylo 57 let.“ Tak jsem se stala členkou židovské obce, přihlásila jsem tam i bratra.“ (J.U.)

Narátoři se cítí být židy i z kulturněhistorického hlediska. „Ale já jsem si vlastně tu identitu vybudoval až teď a když jsem se dostal k literatuře, kterou mám k dispozici, tu jsem si koupil až teď. Moje žena mi říkala, proč nepřestoupím k judaismu formálně“ (M.O.) Všichni respondenti se zajímají o židovskou kulturu, studují dějiny židů i Izraele, dívají se na filmy s židovskou tematikou, čtou knihy od židovských autorů nebo chodí do Židovské obce v Praze na přednášky. „Budete se divit, ale já jsem si dokonce nastudoval dějiny celého židovství, takhle tlustou bichli. Martin Gilbert – Dějiny židovského národa.“ (E.H.) Mnozí uvedli, že jsou na židovské významné kulturní osobnosti pyšní.

Židy se cítí být i ze společenského hlediska. „poněvadž mě také za žida považují mí přátelé, a možná i mí nepřátelé...“ (P.P.) Narátoři zmínili, že mají židovské přátele nebo jim je v židovské společnosti dobře. Podle některých existuje s židy na celém světě určité pouto. „Je mi to jedno, jestli se přátelím s židy nebo ne. Ale je pravda, že když zjistím, že je ten dotyčný žid, tak mám k němu určitým způsobem blíže...“ (A.H.)

Důraz na sounáležitost kladla i L.T, pro ní je židovství národnostní sebeurčení. „Já jsem se vždycky cítila jako Židovka. Já jsem se nikdy necítila ani jako Češka, ani jako Angličanka. Tak pro mě je to tak, ale není to ta víra, je to prostě národnost, že patřím k tomu kmeni...“ (L.T.)

⁶⁰ Podle židovského náboženského práva halachy je židem každý člověk, který se narodil židovské matce, která byla sama halachickou židovkou.

Respondenti zdůrazňovali, že se za svůj židovský původ nestydí, někteří uvedli, že jsou na něj hrdí. Jiní se pak stále mají na pozoru před antisemitismem a příliš se lidem o svém původu nesvěřují.

5.4. Židovské organizace a spolky

Za komunismu byl židovský náboženský, společenský nebo kulturní život omezen. Podle historika Petra Broda členové židovské obce, kteří chodili do synagogy nebo slavili židovské svátky, vždy brali na vědomí, že jsou v zájmu státních orgánů a že jejich náboženský život může mít důsledky i zaměstnání apod.⁶¹

Tlak majority v nedemokratických systémech podle Petra Salnera často vedl k úsilí zatajit židovství a začlenit se do majority. Období po roce 1989 nazývá Znovuoživením židovské komunity.⁶² Nově nastolený demokratický režim umožnil rozvoj náboženských, sociálních a kulturních aktivit a vytváření nových židovských sdružení a institucí. Mnohé československé židy v jejich židovské identitě upevnilo členství v židovské obci nebo v jiných židovských sdruženích a organizacích. Českoslovenští přeživší židé se do nich aktivně zapojili hlavně po revoluci a poté, co odešli do penze a měli více volného času.

Židovská obec v Praze, kam mnozí z nich dochází, je velmi příhodným místem pro seniory. Schází se tam na besedy, na přednášky a na další kulturní akce. V rámci židovské obce mohou i sportovat, zajít si na oběd nebo si ho nechat dovést domů. *„Já využívám toho, že je tam plavání, že je tam tělocvik, že se chodí na vycházky, a že je to sympatická společnost, ale jinak nábožensky se nijak nezúčastňuji.“ (E.H.) Prostě se tam cítím dobře. Já tam občas jdu na oběd, chodím tam na trénink paměti, což je teda více méně taková sranda, ale chodím tam ráda. Chodím plavat, no a jezdíme na ty lyže. Já už s tou Obcí jedu nejméně podesáté. (B.H.)*

Členy obce jsou narátoři od narození nebo se jimi stali až v dospělém věku. Často do ní vstoupili v době, kdy cítili potřebu být úžeji spjati s židovstvím nebo s nějakým společenstvím. *„Když manžel zemřel, v roce 1978. A jednou jsme si řekly: „Viš co, půjdeme na Obec a zapíšeme se do Obce.“ Obě jsme tam přišly a tak se nás ptali, jestli máme doklady, že jsme Židi a já říkám: „Proboha, prosím vás, co od nás chcete?“*

⁶¹ BROD, P.: „Židé v poválečném Československu“, in Václav Veber (ed.), *Židé v novodobých dějinách*. Str. 159-160.

⁶² SALNER, P.: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Str. 149.

Obřezané nejsme...“, a tak. Takže nás napsali. Tak od té doby jsme občas chodily na tu Obec...“ (J.V.)

Někteří přeživší se členy obce nikdy nestali. Pět respondentů členy obce nejsou z toho důvodu, že nebyli ke vztahu k židovství vychováni, nechtějí mít k lidem zprostředkovaný vztah na základě vyznání nebo národnosti nebo je před členstvím odradily rozbroje⁶³ uvnitř Pražské židovské obce.

Pro volnočasové aktivity židovských seniorů existuje v Praze mimo jiné i Domov sociální péče Hagibor, který někteří využívají. *„A já teď chodím na ten Hagibor. Tam chodím kromě soboty a neděle každý den...“ (R.S.) „...včera jsem se tady na takové malé slavnosti v kavárně Miriam, to je v Hagiboru. Já jsem tam byl poprvé včera. Je to každou středu odpoledne. No a tam jsem se setkal k mému překvapení s kluky Wienerovými, jak Karel Wiener, tak jeho bratr, dvojče Michal. Já jsem znal jeho rodiče v New Yorku a kluky jsem znal od jejich narození...“ (E.H.)*

Další pamětníci pak zmiňovali, že využívají služby Domácí péče Ezra⁶⁴. Ty seniorům, mimo jiné pomáhají s úklidem, se zdravotní nebo pečovatelskou péčí. Přeživší jsou také aktivní nebo pasivní členi v židovských organizacích, sdružujících židovské oběti druhé světové války jako Tereziánská iniciativa, Sdružení židovských odbojářů, Hidden Child. Někteří jsou členy i v nežidovských válečných organizacích, jako Český svaz bojovníků za svobodu nebo Konfederace politických vězňů. Jiní jsou členové židovských kulturních organizací jako Svaz přátel Izraele nebo Společnost Franze Kafky.

Ve sdruženích byli nebo stále jsou velmi aktivní, pravidelně docházejí na schůze, přispívají do interních časopisů, účastní se besed na školách, oslav v rámci významných výročí, demonstrací. Jiným už to jejich špatný zdravotní stav neumožňuje, ale i ti se stále snaží alespoň nepravidelně docházet na schůzky. Setkáváním se s ostatními členy a podílením se na vytváření židovské kultury si upevňují svůj vztah k židovství. Tyto aktivity jim v penzi navíc smysluplně vyplňují volný čas. *„Na obědy chodím. Na přednášky Židovského muzea chodím, tam naproti. Na akce Franze Kafky chodím, na*

⁶³ Viz například HEITLINGEROVÁ, A.: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Str. 183-186.

⁶⁴ Služby Ezra jsou poskytovány v přirozeném sociálním prostředí osob, při činnostech, které potřebují a se zvláštním zřetelem k potřebám přeživších holocaustu, někdejších obětí nacionálně socialistického násilí, jejichž osobní cíle vychází ze židovských tradic a kořenů. <http://www.dsphagibor.cz/cs/domaci-pece-ezra/> Poslední přístup 2.9.2011.

*schůze Hidden Child chodím, někdy na klub Hidden Child, někdy na ten čaj o čtvrté, nebo co to tam je, někdy. Takže tohle ano, takové právě ty všelijaké kulturní akce...“ (P.P.)
„Právě, chodím mezi legionáře, mezi Volyňské Čechy a chodím na tu Obec. Na Obec chodíme aspoň jednou měsíčně určitě, ale víckrát mi to nevychází, protože my to máme ve stejné dny, čtvrtek nebo tak. Takže takhle je to.“ (J.V.)*

Po revoluci kromě spolků a organizací upevnili narátorům jejich židovskou identitu různé brigády a práce související s židovskou kulturou. Začali pracovat na částečný úvazek v Židovském muzeu v Praze, v nově vzniklém Židovském gymnáziu v Praze. Miloš Pojar, který se stal po revoluci velvyslancem v Izraeli, se zmínil se o tom, jak se mu v novém zaměstnání upevnil vztah k židovství. *„Já jsem samozřejmě nejvíc to židovství začal pociťovat pak v Izraeli, kdy jsem k tomu samozřejmě měl plno vnějších i vnitřních příčin, kdy jsem viděl, jak funguje víceméně plnohodnotný židovský život. Seznámil jsem se tam s tím, jak probíhají svátky, jak probíhají zvyky...“* „Tak tam to moje židovství bylo velice posíleno...“⁶⁵

5.5. Svědectví o holocaustu

V poválečných letech se přeživší židé na trauma z války snažili zapomenout. Nechtěli se k válečné minulosti vracet a někteří o svém osudu už nikdy nepromluvili. Komunistická ideologie se snažila kolektivní historii o osudech židů za druhé světové války zamlčet. Šlo o nastolení nové oficiální historie, která by zahladila mnohonárodnostní charakter země před válkou. Židé i Němci, kteří zde žili, měli být zapomenuti.⁶⁶ Oběti holocaustu byli uvedeni v první řadě jako české nebo slovenské oběti, aniž by bylo zmíněno, že téměř všichni z nich byli židé.

Koncem 50. a v první polovině 60. let dochází k uvolňování poměrů v intelektuální a kulturní oblasti a roste i zájem lidí v Československu o židovskou tematiku. Podle historika Petra Broda je připomínání holocaustu v 50. letech možné v poměrně širokém měřítku, v době normalizace jsou tyto možnosti zúženy. To uvádí mimo jiné na příkladu památníku

⁶⁵ Židovské muzeum v Praze, Oddělení šoa, Sběrka rozhovorů s pamětníky, rozhovor č. 0039

⁶⁶ Např. V propagandistické učebnice dějepisu *Dějiny doby nejnovější* z roku 1954, která pojednává mimo jiné o druhé světové válce a o době poté, nenajdeme ani zmínku o židovských obětech ani o odsunu sudetských Němců. Text je veden v optimistickém, oslavném tónu, heroizující Sovětský svaz a lid. HÁJEK, J.: *Dějiny doby nejnovější : Učební text dějepisu pro 11. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*. SPN: Praha 1954.

v Pinkasově synagoze, jehož vznik sahá do 50. let. V 70. a 80. let byl z politických a ideologických důvodů uzavřen. Rekonstruován pak byl až roku 1996.⁶⁷

Veřejně hovořit o holocaustu bylo podle pamětníků za komunismu „*tabu*.“ (B.H.) O.S. si uvědomil závažnost tohoto problému v 60. letech, když mu bylo umožněno v rámci reformy Pražského jara, vycestovat na západ. „*Byl jsem v Ottawě, u té Hany, kde jsem viděl taky co tam je a tak dále. Viděl jsem, jak celá léta, co my jsme tady nesměli ani..... to je třeba taková doba toho Slánského, nikde říct: „Já jsem byl v koncentráku,“ tak tu o tom radši každý mlčel a nikdo to neříkal....*“ (O.S.) Aktivně pak začal usilovat, aby byli české a slovenské oběti nacismu uznáni a získali finanční odškodnění. Spor o vyrovnání obětí se vlekl ještě deset let po Sametové revoluci.⁶⁸ Mnohé oběti se vyrovnání bohužel nedožili.

Pamětníci se často vlivem doby snažili zapomenout na dobu druhé světové války, kterou strávili v koncentračním táboře, v úkrytu, v sirotčinci, na útěku nebo v partyzánské nebo vojenské jednotce. O svém osudu zpočátku, jak již bylo řečeno, nemluvili většinou ani se svými nejbližšími a ani s těmi, kteří sdíleli podobný osud jako oni. Situace se změnila až po pádu komunismu a nástupu demokratických svobod v zemi, kdy se o holocaustu a jiných historických tématech, která měla být zapomenuta, začalo veřejně hovořit a publikovat. Téma se do centra pozornosti dostalo v devadesátých letech 20. století.

V oblasti připomínání dějin šoa se rozšířily hlavně dva typy aktivit: sběr vzpomínek prostřednictvím různých rozhovorů o holocaustu a publikace memoárové literatury.⁶⁹

Roku 1990 Židovské muzeum v Praze realizovalo projekt nahrávání rozhovorů s československými židy, kteří přežili druhou světovou válku, který realizovaly Anna Lorencová a Anna Hyndráková. Paní Lorencová vzpomínala na počátky nahrávání s oběťmi holocaustu v 90. letech: „*...tohle se tady v muzeu nikdy nedělalo, že takovou dokumentaci bychom mohly udělat. To už jsme měly určitou myšlenku, že bychom to samy nahrávaly, a to jsme jim nabídly. Muzeum to tehdy přijalo, a od té doby to vlastně děláme. Bylo to naprosto naivní. Nevěděly jsme, jak to máme dělat. Napsaly jsme tehdy panu Kohákovi, který byl v Americe, kde jsem krátce předtím byla na návštěvě za dětmi,*

⁶⁷ BROD, P.: Židé v poválečném Československu", in Václav Veber (ed.), *Židé v novodobých dějinách*. Str. 157.

⁶⁸ VIZ STRÁNSKÝ, O.: *Není spravedlnosti na zemi*. Str. 150-162

⁶⁹ NOVOTNÁ, H.: Konstrukce individuální a kolektivní paměti na příkladu židovské menšiny v českých zemích po druhé světové válce. In: Vrzgulová M, Salner P., *Reflexie holokaustu*. Str 60.

a věděla jsem, že on tam nějakou takovou nebo podobnou práci dělá. Tak jsme mu napsaly, on nám poslal nějaké anglické knihy, kterým jsme nerozuměly (tedy já jsem jim nerozuměla), a myslím, že jsme si z toho celkem nic nevzaly. Začaly jsme tím, že jsme zpovídaly své přátele...“⁷⁰

Později začaly nahrávat válečné výpovědi respondentů další zahraniční nebo na našem území nově vzniklé organizace zabývající se výpovědí svědků druhé světové války. Svědectví mnohých obětí holocaustu zazněla v rádiových a televizních pořadech nebo v dokumentárních filmech. Někteří pamětníci o svém válečném osudu za druhé světové války po revoluci napsali a vydali knihu vzpomínek nebo ji o nich napsali jiní autoři. Mnozí se účastnili debat ve školách, kde hovořili o holocaustu. Toto téma je podle většiny v současnosti už dostatečně připomínáno. Někteří narátoři tvrdili, že jim přijde, že je „*dokonce v módě*“ (A.H.) se holocaustem zabývat.

5.6. Vztah k Izraeli

Organizovaná sionistická hnutí se v Čechách a na Moravě objevovala už na přelomu 19. století. Významnou funkci plnily tyto organizace hlavně za druhé světové války, kdy se snažily o masovou emigraci židů z okupovaných území. Mnoho jejich členů pak odjelo s transporty do Terezína, ale ani zde se nevzdávali svého cíle a vedoucí připravovali děti a mládež na život v Palestině v tamějších dílnách a v zemědělství. V Terezíně se ilegálně pořádali sionistické přednášky, semináře a výuka hebrejštiny. Dokonce i v Osvětimi několik vychovatelů pokračovalo ve výuce.⁷¹ Na své členství v sionistické skupině, kterou v dětství v Praze navštěvovala, vzpomínala A.L.: „...*mě poslali někam, do nějakého sionistického kroužku. Ale já jsem tam jednak nikoho neznala, bylo mi to zcela cizí, zpívali hebrejské písně, které jsem neuměla, takže jsem tam byla jen jednou a už jsem tam nešla. Takže tohle se mně vyhnulo, zcela, nikdy, ani po válce, nikdy jsem jako...*“ (A.L.) Tyto organizace navštěvovali i další respondenti. Jiní uvedli, že nikdy do takovýchto skupin nechodili a k sionismu vedeni nebyli.

Po druhé světové válce se velké množství přeživších židů k myšlence sionismu obrátilo. Vytvoření vlastního státu pro ně bylo nadějí, že mají místo, kam se mohou uchýlit před případnou další antisemitskou hrozbou. Izrael vznikl 14. května 1948.

⁷⁰ Židovské muzeum v Praze, Oddělení šoa, Sběrka rozhovorů s pamětníky, rozhovor č. 0020.

⁷¹ Marxová, A.: *Sionismus v Čechách a na Moravě*, In: Roš Chodeš- Leden 1998, str. 10, 11.

Československá vláda stát uznala a podporovala ho i vojensky, prodejem zbraní, vojenským výcvikem.⁷² Polovina československých židů, kteří přežili holocaust, se vystěhovala do Izraele. To i díky tomu, že československá vláda v rámci asimilačních procesů emigraci židů do Palestiny zpočátku podporovala. Mnozí mladí českoslovenští židé odjeli do Palestiny/ Izraele organizovaně, se sionistickými skupinami, kde poté společně žili a většinou se připravovali na založení vlastního kibucu.“ (Viz kap. 3.7. Poválečná emigrace.)

Postoj československé vlády k Izraeli se ale postupně měnil. Ukázalo se, že Izrael zůstane demokracií západního typu, v úzkém vztahu s USA. Sovětská a tedy i československá politika začala směřovat k podpoře arabského světa. To souviselo i se změnou vládního postoje k židům v Československu v 50. letech. (Viz kap. Čistky v 50. letech.) Diplomatische styky s Izraelem navzdory protisionistickým kampaním pokračovaly až do roku 1967. (Brod 1997: 153) Obnoveny byly až s nástupem demokracie.

O porevolučním obnovení diplomatických vztahů vtipně hovořil první československý velvyslanec v Izraeli, Miloš Pojar.⁷³ „*Měl jsem týden na to, abych se připravil, abych vítal Arene na letišti a abych byl součástí delegace, coby dezignovaný velvyslanec, při těch jednáních, která byla velice rychlá. Prostě se řeklo „obnovují se diplomatické styky,“ po třiatdvaceti letech. S izraelskou delegací přijel Viktor Fischl, čili Avigdor Dagan, přijela Táňa Hoffmanová, bývalá redaktorka rozhlasu, pak několik dalších významných izraelských diplomatů, ředitelů odborů, náměstků..... vrchních ředitelů ministerstva, ředitel izraelské banky a tak dále. Takže to bylo první moje setkání s diplomacií.“* „*A někdy 18. dubna jsem letěl do Izraele, poprvé v životě, do Tel Avivu, a 19. dubna jsem předával pověřovací listiny prezidentu Herzogovi. Jediné moje zklamání bylo, že prezidentská garda, o které jsem se domníval, že je složena z žen, jako byla kdysi – to jsem tak věděl z těch zpráv a fotek, co jsem měl – tak to už pak někdy změnili, takže jsou to nyní muži. A já jsem čekal ženskou gardu, že mě tam bude vítat a před ní že budu pochodovat. Tak to bylo moje jediné zklamání, v uvozovkách.“*

Po pádu železné opony mnozí českoslovenští židé využili otevření hranic se západem a vycestovali do Izraele. Některým pamětníkům se podařilo do země vycestovat ještě před revolucí. „*Přijela jsem tam poprvé ještě před revolucí, teď už ale nevím, namouduši, 1964 myslím poprvé. Jo.“* „*Teta, jedna ta mámina sestra, si vzala muže, Jacova Chazana, byl*

⁷² VIZ například KELLER, L. *Účast Československa při zrodu Izraele*. In: Dějiny a současnost. Str. 37-41.

⁷³ Židovské muzeum v Praze, Oddělení šoa, Sběrka rozhovorů s pamětníky, rozhovor č. 0039

člen parlamentu, a znalo ho snad každé malé dítě v Izraeli, protože to byl tak skvělý člověk, a pracoval léta v politice. Když jsem tam byla poprvé, tak byl ještě naživu. Takže když jsem tam teda přijela, tak on čekal na letišti, a bylo to něco úžasného, ten celý pobyt tam, protože on to zorganizoval, že bylo auto k dispozici, a vozili mě od jednoho konce k druhému, na délku i na šířku, takže jsem viděla... byla jsem tam tři neděle, a viděla jsem snad všechno, co stálo za vidění, protože on to zorganizoval tak... No bylo to prostě úžasné. Všechno jsem tam procestovala, všude mě vozili.“ (R.Ž.) Před rokem 1989 se do Izraele dostala i A.L.: „Jednou po osmašedesátém, ještě v devětašedesátém jsem tam byla poprvé. No a potom, když se to otevřelo, tak jsem tam taky jezdila, vždycky jsem byla týden u jedněch příbuzných a týden u Růženky...“ (A.L.)

Jiní do Izraele přijeli až po revoluci soukromě nebo organizovaně, někteří se tam stále vrací. „S Ukrývanými dětmi jsem tam jela. Bylo to levnější, o hodně levnější, a bylo to pěkné...“ (J.U.) Většina z nich má v zemi přátele a příbuzné, kteří tam před nebo po válce emigrovali. „Ta paní zemřela, my jsme jí říkali „této“, tak ta zemřela, ale s ní jsem se setkal v Izraeli, takže jsme s nimi měli takové úzké vztahy. Oni neměli děti a i moje švagrová tam pak jezdila a bratr. Ten kontakt jsme udržovali...“ (M.O.)

Respondenti zmínili, že s Izraelem sympatizují, a většina ho navštívila. Mnozí cítí, že je to země jejich předků, jejich druhý domov. „Cítil jsem se tam jako doma. Cítil jsem se tam dobře, jako mezi svými...“ „Ne tak, že by bylo dobré jídlo, ale taky se tam cítil jako v druhém domově. Dobře jsme se tam cítili...“ (P.P.) „Vlastně jsem si uvědomila, že jsem tam šla hledat něco mateřského, že jsem tam hledala tu maminku, ne přímo, ale symbolicky.“ (L.T.) Čtyři respondenti v Izraeli nikdy nebyli, protože k tomu neměli příležitost nebo se o to příliš nezajímali. Dva pamětníci tam raději jet nechtěli, neboť se báli, že by se jim mohli vrátit smutné vzpomínky na své nejbližší. Izrael je pro mnohé židi velmi osobní místo, kde cítí, že mají své kořeny a kam určitým způsobem patří.

5.7. Antisemitismus

Nacistické konečné řešení židovské otázky si v Protektorátu Čechy a Morava vyžádalo tisíce lidských životů. Po válce se objevily asimilační tendence, snaha vybudovat národní stát Čechů a Slováků. Národnostní menšiny Maďarů a Němců byly deportovány. Ze stejného důvodu pak bylo umožněno židům emigrovat. Polovina československých přeživších se vystěhovala do Palestiny/ Izraele a dalších zemí. V Československu zůstala jen desetina předválečného počtu židů. Ti pak nejčastěji volili strategii asimilace. Nová ideologie se snažila kolektivní historii o osudech židů za druhé světové války zamlčet. Šlo

o nastolení nové oficiální historie, která by zahladila mnohonárodnostní charakter země před válkou. Oběti holocaustu byly uváděny jen jako české a slovenské oběti. Slovo „žid“ jako by se přestalo používat.

V 50. letech dochází k antisemitickým a antisionistickým procesům ve státním aparátu, paradoxně většinou s židovskými funkcionáři, kteří se velmi zasazovali o asimilaci. „„Už zase Židi!““. *Tak to byl i můj pocit při těch procesech, poněvadž to bylo něco příšerného, nelidského. Jestli jsem mluvil o tom absolutním štěstí v tom roce 1945, tak potom najednou přišly ty procesy a vypadalo to trošku jako studená sprcha...*“ (P.P.) Čistky souvisely se změnou sovětského, a tedy i československého vládního postoje vůči státu Izrael, který se vyvíjel proti sovětskému očekávání jako demokracie západního typu. Vlna stalinistického antisemitismu v 50. letech u nás byla skryta pod hesly „antisionismu“ a „kosmopolitismu.“ Židovský původ byl často automaticky spojován i s buržoazním původem jedinců. Židé byli vězněni nebo na ně byli vyvíjeny jiné tlaky: nesměli studovat, přišli o práci, byl jim odebrán byt. „...oni mně řekli, že buržoazní původ. Což byl nesmysl, tatínek byl lékař...“ (A.L.) „...nám vzali byt v roce 1952 s odůvodněním, že jsme buržoazní rodina a takovéhle věci. Taky to mělo nějaký antisemitský charakter...“ (P.P.)

Po krátkém uvolnění koncem 50. a v první polovině 60. let pokračoval v 70. a 80. letech komunistický režim v antisionistickém diskurzu. V normalizační době pokračovaly snahy státu vlivem silné antisionistické komunistické propagandy přisvojit si výsady psát oficiální dějiny. E.H. kvůli židovskému původu přišel v 80. letech o zaměstnání. „*A pak mě tam vyhodili kvůli tomu židovství, to bylo akorát, když jsem šel do penze, čili v šedesáti.*“ „*Já když jsem tam končil, respektive když jsem byl ukončen, jakmile jsem dosáhl penzijního věku, tak mě k Novému roku vypověděli s tím, že vyhazují všechny penzisty, že nemají peníze.*“ „...on mi potom říkal: „Ty to nevíš. Ty si toho nejsi vědom, ale oni tě tady tak pomlouvali do Židů, a tak dále, před tebou ne, ale za tvými zády.“ (E.H.)

U některých přeživších židů se objevoval během komunismu neustálý pocit strachu z antisemitismu. Někteří se s ním setkali v osobní rovině. „*Já jsem dělala 26 let v ZKL (Závodu kuličkových ložisek). Tam dělala nějaká paní Dražanová, jak se jmenovala? Já si vzpomenu. A chodila ke mně na kafe a tak. Jednou přišla, viděla tam ten kříž, a jako že jsem dobrá, že mám kříž, ale že ona nenávidí Židy. A já jsem říkala: „No, a to ti vůbec nevadí, že u Židovky piješ kafe, obědváš a tak?“ (J.U.) B.H. zjistila, že její dcery používají antisemitské nadávky. To byl pro ní impuls, aby jim řekla o svém válečném osudu. „*Já jsem, když byly děti malé, tak jsem o tom nikdy nemluvila. Ani jsem jim neřekla, že jsem byla v Terezíně a prostě co byl holocaust, a tak dále. Tehdy se o tom ani moc nemluvilo.**

Ale pak začaly chodit do školy a jednou jsme někde byli, a najednou je slyším, jak si nadávají, ony samy dvě holky: „Ty Židovko jedna!“, jedna říkala druhé. A já jsem úplně strnula. Tak jsem si je vzala, a teď jsem jim to teprve všechno říkala: „A kde jsi tohle vůbec slyšela?“ A ona říkala: „No děti si ve škole takhle nadávají.“ To chodily snad do první, do druhé třídy, už chodily obě do školy. No tak to jsem teprve jim začala říkat, o co jde, a že teda tohle nesmí. Prostě jsem jim vysvětlila, o co jde...” (B.H.)

Po revoluci se začalo veřejně hovořit o holocaustu, vznikly nebo byly obnoveny mnohé židovské organizace a sdružení. Postkomunistický vývoj židům umožnil, aby zanechali zakrývání své židovské identity.⁷⁴ Přeživší židé začali veřejně hovořit o válečném osudu. Podle respondentů ale antisemitismus v malé nebo ve velké míře nadále existuje. Někteří v sobě mají neustále obavu, že jako židé budou čelit problémům. *„Jak náhle začnou problémy, tak se hledá nějaký viník, na koho to shodit. Myslím si to, že Židé byli tím obětním beránkem po staletí, od středověku, po tisíciletí. A teď je taky takové nebezpečné období. „ (M.B.)*

Mnozí se nejvíce obávají názorů a činů extrémní pravice. *„A kromě toho je tady hrůza z těch neonacistů, a pro mě je to opravdu hrůza, protože v roce 1938 to začínalo taky tak nevinně, nějakými výstřelky, a nakonec co se z toho vyvinulo. A dneska utopí romského kluka v potoce, pak řeknou, že to je jeho vina, že měl umět plavat, a soud těžko shledává důkazy rasistického činu? Takže na mě z toho jde hrůza. Opravdu hrůza, a jsem ráda, že jsem stará.“ (A.H.)* Jiní se pak nechtějí neustálým strachem zatěžovat. *„já jsem asi lehkomyšlně bezstarostná a já teda se vůbec ničeho takového nebojím, vůbec, že by se mě něco takového dotklo, nebo tak. A taky se mi to nikdy nestalo. Maximálně člověk někdy slyší něco v tramvaji nebo tak, ale ani to vlastně ne. Mám štěstí, nějak se mi to vyhýbá. Ale určitě to existuje, samozřejmě, že ano...“ (A.L.)* Všichni si ale myslí, že hrozba antisemitismu v České republice ani na celém světě bohužel nevymizela

5.8. Vztah k Němcům a německé kultuře

Postoj k Němcům a německé kultuře se u většiny československých židů, kteří přežili druhou světovou válku, měnil. Za první republiky byli židé chápáni jako součást německého obyvatelstva. Respondenti zmiňovali, že němčina byla v mnoha případech mateřským jazykem jednoho z jejich rodičů. Mnozí chodili do německých škol, v němčině četli a psali. *„...že maminka v češtině v písemném projevu si nebyla tak jistá. Mám tady*

⁷⁴ HEITLINGEROVÁ, A.: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 194.* Str. 53.

takovej lístek, kde píše, že „merunký“ s dlouhým ů. Ale chyby nedělala, ale školy měla německý....“ (A.H.)

Jejich děti (generace narátorů) se tento jazyk pak většinou také naučily doma, ve škole, od německé vychovatelky, v jazykovém kroužku nebo na tzv. handlu - několikaměsíčním pobytu v Německu. Někdy si němčinu zdokonalily v koncentračních táborech. *„Německy jsem se vlastně neučila, dva roky jenom v židovské škole a to jsem sabotovala a taky jsem měla z němčiny čtyřku. Ale já mám pocit, že když to musí bejt, tak že... Pak v lágru jsem tu němčinu slyšela kolem sebe...“ (A.H.)*

Respondenti často zmiňovali, že němčinu používali jejich rodiče, když chtěli, aby jim nerozuměli. Proto se jí mnozí rychle snažili naučit. *„A to byl asi důvod, proč jsem se tu němčinu naučila, protože jsem chtěla vědět, co oni (rodiče) o nás říkají...“ (L.T.)*

Postoj k Němcům a jejich kultuře a jazyku se ve většině židovských rodin změnil nástupem nacismu. Po válce se protiněmecká nálada umocnila v celém Československu, což mělo za následek násilný odsun německého obyvatelstva. Důraz byl přikládán na soudržnost s českým a slovenským národem. To se týkalo i německých židů v Československu. Přeživší židé, jejichž mateřštinou byla němčina, se „automaticky dostávali do oboru platnosti retribučních dekretů. V mnoha případech následoval boj o navrácení státní příslušnosti.“⁷⁵ Problémy měli v československé protiněmecky naladěné společnosti i kvůli silnému německému přízvuku v češtině. *„...maminka neuměla dobře česky v té době, a tudíž všechno vyřizování na úřadech, a nebylo toho málo – doklady zařídit, všechno co člověk normálně si ani neuvědomuje, že to má, no tak to se všechno muselo zařídit, a to jsem všechno dělala já, protože maminka v té době nemohla ani pusu otevřít, protože němčina nebyla zrovna vítaná, že jo. Ona mluvila česky, ale s takovým docela těžkým přízvukem, a bylo poznat že teda ta němčina tam v pozadí je. (R.Ž)*

Židé po nacistických hrůzách zaujali po válce k německé kultuře a jazyku negativní postoj. S poválečným odsunem Němců většinou souhlasili. Těsně po válce cítili většinou určitý pocit zadostiučinění. *„Já jsem měl na ty Němce pifku, takže s tím odsunem jsem souhlasil, i když jsem věděl, že třeba tenhle Willy, ten můj kamarád, byl ročník 1930, takže na frontě nebyl....“ (P.P)*

O.S. jako jediný zmínil, že odsun Sudetských Němců odsuzoval. A to hlavně z toho důvodu, že hned po válce, na vojně, s odsunem Němců pomáhal. Setkal se s obyčejnými

⁷⁵ BROD, P.: Židé v poválečném Československu", in Václav Veber (ed.), *Židé v novodobých dějinách*. Str.154.

lidmi, kteří nechápali, proč musí odejít. Nevěděli, co byly koncentrační tábory. „*Jedna se ptala, proč musí odejít. A já jsem vyhrnul rukáv, ukázal jsem jí číslo na předloktí, a říkal jsem jim, že jsem byl v koncentráku v Auschwitzu, a jestli vědí, co to je, proto že musí odejít. A ony říkaly: „Co to je Auschwitz? My nevíme, co to je.“ Takže z toho jsem poznal, a dodneška to říkám, a dodneška tomu věřím, že to tak je, že ty hrozné věci se vždycky zatajovaly a nikdy si to vlastně nevymysleli ti obyčejní lidé.*“ (O.S.)

U některých se postupem času názor na odsun zmírnil. „*Takže ta pifka na Němce se nějak zmírnila, ale že bych jim nějak velice fandil, tak to ne.*“ „*Já jsem o tom moc přemýšlel (zda by měli Sudetští Němci přijet na slavnost vesnice Želízy, kde před odsunem žili). Asi by to nebylo dobré, ale patřili by tam, marná sláva. Spoustu těch domů postavili a žili tam po staletí, ale nevím, jak by to s těmi místními dopadlo, když by si dal pár štamprliček, jestli by nevypukl nějaký konflikt....*“ (P.P.)

Někteří narátoři doposud zastávají názor, že odsun Němců byl v pořádku. „*... oni si takhle začali, oni tohle udělali. Vždyť kolik těch lidí utíkalo z toho pohraničí, těch Čechů! A taky všechen ten majetek, a tak dále, to si všechno přivlastnili. Tak ať se nediví. Já to teda odsuzuju, když někdo dělal takové věci!*“ (B.H.)

S odstupem času se skoro u všech změnil postoj k Němcům, k jejich kultuře, k jazyku, k zemi. Důležitá byla ve změně názorů osobní zkušenost s Němci. „*...ale když pak žijete v Německu, tak se taky seznámíte s lidmi, kteří taky prodělali válku. Já jsem tam pak šila pro nějakou paní a ta měla slepce z války a ten měl sedm bratrů a ti všichni padli. Rozumíte? V domě bydlela taky stará paní, která taky pak nějak adoptovala chlapečka, ta taky ztratila syna. Tak člověk pak přišel do kontaktu s lidmi, kteří též trpěli. Už to pak vidíte nějak úpalně jinak. A ta mládež už je prakticky taky jiná.*“ (I.R.) U J.F. se jeho názor také změnil: „*...bylo to jednu dobu, to ano, hned po válce, a pak jsem si říkal: „To je blbost. To je volovina. Vždyť budeš trestat jazyk, proč?“ Kolik mám tady německých knih!*“ (J.F.)

Někteří přeživší židé zlost a nesympatii k Němcům ale do dnešních dnů nepřekonali. „*Němce nenávidím, protože nemůžu přejít... Ne. Nemůžu to překonat.*“ (J.V.)

6. KAŽDODENNÍ ŽIVOT

6.1. Přátelé

Židé, kteří přežili holocaust, často nemají přátele z dětství, neboť mnozí z nich zahynuli v koncentračních táborech. V lágrech si většinou našli nové přátele na celý život. „*No to byla epidemie v třiačtyřicátém roce, ano. To tam vzniklo jedno moje trvalé přátelství. To*

bylo infekční oddělení ve Vrchlabských kasárnách...“ „Takže jsme tam byly delší dobu a vedle mě ležela nějaká Růženka „Vogelová“, s kterou jsem tam navázala naprosto... pak když nás pustili odtamtud, tak zase jsme se vrátily do toho „L410“, ale ještě ne mezi ostatní děvčata, ale byl rekonvalescenční pokoj těch tyfáků. Tak to už jsme se stěhovaly spolu, potom už se to zrušilo, potom jsme byly se zdravýma, ale už jsme byly stále spolu.“ (A.L.)

S nežidovskými kamarády z dětství se po válce opět setkali, někteří si s nimi ale nerozuměli, neboť zažili traumatické události, kteří by si jejich vrstevníci mohli jen těžko představit. Čerstvě po válce se proto obvykle scházeli s lidmi, které postihl podobný osud. V některých případech je společná tragická minulost spojila. *„...udržujou spolu dobrý vztahy a já s oběma. Tak s tou kamarádkou, s tou Hanou, ona byla teda v Terezíně dokonce, ale já ji znám, pač jsme spolu bydlely (po válce) v tý Lublaňský (v sirotčinci) a tam jsme se skamarádily.“ (A.H.)* Někteří narátoři zmínili, že se s nimi po válce nežidé nechtěli stýkat. *„Tak po válce jsme se vůbec s nikým jiným nemohli stýkat... Teda oni se nestýkali s náma...“ (I.R.)*

O.S. pak uvedl, že hned po válce vyhledal své nežidovské přátele ze skautského oddílu, se kterými se přátelil už před válkou. *„...jsem se tam zase pustil do toho skautingu, poněvadž to všechno na mě velice krutě zapůsobilo, ten stav, ve kterém jsem přijel. Takže jsem se věnoval tomu skautingu. A taky, dá se říct, že už v červnu nebo červenci toho roku návratu jsem už vedl skautský tábor na Šumavě.“ (O.S.)*

Polovina přeživších židů po válce z Československa emigrovala. Přátelé a známí mnohých narátorů odjeli do zahraničí, kde se usadili. Ti, kteří zůstali v Československu se s nimi snažili udržet kontakt nebo alespoň s jejich rodinami. Někteří se znovu potkali až po revoluci. *„Moje nejlepší kamarádka v lágru, ti emigrovali v osmašedesátém do Ameriky, ale ona zemřela, myslím, v devadesátém roce nebo v jednadevadesátém, a já jsem tam potom několik let jezdila do tý její rodiny. Jo, mám.. a některý přátelé se objevili zas ještě po převratu...“ (A.H.)*

Postupem času se respondenti začali přátelit nebo intenzivněji stýkat i s lidmi z různého prostředí, nejen s těmi, se kterými je spojovala holocaustová minulost. Seznámili se s nimi v prostředí, ve kterém se každodenně pohybovali. Pamětníci měli známé a přátele z vojny, ze školy, z práce, z chaty, ze sousedství, z legálních i nelegálních organizací, kterými byli členy ze skautského oddílu, z Komunistického svazu mládeže, z disentu.

Po revoluci - s otevřením hranic - se mnozí setkali s přáteli a známými, které už dlouhou dobu neviděli, neboť žili v zahraničí. Stávalo se, že se setkali s lidmi, které dříve neznali,

kteří ale byli přáteli jejich rodičů nebo jiných příbuzných. Tím, že mnozí respondenti přišli o velkou část své rodiny, si váží rodinných přátel. Tato více generační rodinná přátelství jsou jim velmi vzácná a udržují je i z úcty k vlastním rodičům a prarodičům.

6.2. Povolání

Respondenti byli po válce velmi mladí a většinou neměli žádné pracovní zkušenosti. Nebyli kvalifikovaní, a tak si po válce mnozí nejdříve doplňovali vzdělání. Někteří se začali věnovat činnosti, kterou se zabývali před válkou, případně za války. „*Já jsem se vyučila švadlenou. To tenkrát nebylo v módě, aby děvče mělo nějaké zaměstnání.*“ „*Já jsem pak v Izraeli pracovala většinou pro konzuláty, pro lidi z konzulátu. Ale než jsem odjela z Anglie, já jsem se pak vrátila samozřejmě z Izraele do Anglie, a začala jsem se učit stříhání ve velkém, v konfekci.*“ (I.R.) „*Nebyl jsem ani vyučený a maturita byla celá moje výzbroj. Po chvilce přemýšlení jsem si řekl: „Ale co! Hrál jsem ochotnický v Terezíně divadlo, tak budu dělat divadlo.“! Vzal jsem si do hlavy, že ze mě bude herec nebo režisér. Nastoupili jsme, parta několika lidí z Terezína, do kladenského divadla...*“ (J.F.)

Předválečný zvyk „*převzít po rodičích obchod, nebo byznys*“ (I.R.) židé po válce většinou už nenásledovali, neboť jejich podniky byly nacisty zarizovány a často nedošlo k jejich vrácení do roku 1948. Mnoho z nich o rodiče přišla. Někteří rodiče narátorů se snažili podnik znovu zprovoznit nebo vykonávat činnost, které se věnovali před válkou. To se jim ale z různých důvodů nepodařilo. „*Táta byl nemocný, pak se snažil ještě nějak ten obchod v tom Liberci dát dohromady, ale to vůbec nešlo, protože po té válce žádné zboží takzvané nebylo.*“ (B.H.) „*Šel zpátky do toho podniku, jenže potom přišel únor 1948 a ty vazby s Persií se začaly nějak postupně trhat. Táta samozřejmě byl takový, byl Žid, byl inženýr, byl takový bohémský, tak se nějak do té nové doby nehodil.*“ (P.P.)

Většina respondentů nastoupila do prvního zaměstnání až po roce 1948. Jejich volba práce tedy už nebyla natolik svobodná, neboť soukromá řemesla, maloobchod a soukromé živnosti byli zlikvidováni. Začali pracovat ve státních podnicích. V jednom zaměstnání pak často zůstali po celý život. Časté změny povolání nebyly zvykem. „*Tak jsem byl u těch vojáků, a tam jsem prakticky sloužil jednadvacet let, projektoval jsem pro ně.*“ (O.S.) „*V té Krči jsem byla rok, a byla jsem tam docela nešťastná, ale pak se naskytlá taková náhoda, že kolegyně, která pracovala v Podolí, chtěla do Krče, protože tam bydlela, tak jsme si to vyměnily. Tenkrát to nebyl problém. Tak jsme si to prostě, když s tím šéfové souhlasili,*

prohodily, a já jsem šla do Podolí. No a v tom Podolí jsem vydržela třiapadesát let. Ted' jsem dva roky v důchodu...“ (R.Ž.)

Během čistek v 50. letech někteří respondenti nebo jejich příbuzní, přišli o pracovní místo. *„Pak samozřejmě, to mi bylo tak třiadvacet, jsem začala chodit s manželem, otěhotněla jsem, jak to tak bývá, a v té době mě z toho Rudého práva vyhodili. To už jsem měla tedy velké břicho. Řekli mi, že jsem buržoazního původu a že mám příbuzné v zahraničí.“ (B.H.)* Další formou nátlaku ze strany režimu bylo, že dostali pracovní umístěnku daleko od domova, v neobydlených pohraničních oblastech. *„Dostal jsem umístěnku do okresu Senina v Prešovském kraji...“ „...pro Brňáky to bylo trochu z ruky“ (M.O.)*

V 60. letech se otevřely hranice se západem a mnozí využili možnosti pracovní stáže v zahraničí. Někteří se po srpnové invazi 1968 už nevrátili. *„...politická situace v té předdubčekovské a dubčekovské době se uvolňovala, tak mě do východní Afriky pustili. Tam jsem jel legálně na tři roky. Rodinu jsem měl sebou, manželku a dvě děti, a můj syn ani nedokončil první třídu obecné školy. Dcera byla o něco starší, ta byla snad ve čtvrté třídě. Tam nás zastihl, v Africe, nebo odjeli jsme tam v roce 1967 a tam nás zastihl rok 1968 a tam jsem se rozhodl, že se do republiky nevrátím a požádal jsem v Austrálii o přistěhovalecké povolení a současně jsem požádal o práci veterináře.“ (M.O.)*

Respondenti, kteří se po invazi vojsk Varšavské smlouvy nechali vyloučit z KS, přišli o zaměstnání. Narátoři často zmiňovali, že jim pracovní místo dohodli přátelé nebo známí. A to v dobách socialismu i po Sametové revoluci. Mnozí využili židovských vazeb. Práci jim nebo jejich dětem často pomohli sehnat rodinní přátelé, staří přátelé z lágrů nebo židé se kterými se seznámili po válce a spojoval je podobný osud. *„...byla jsem taková dost bezradná. Ale pomohli mi kamarádi, jak to tak bývá, kteří pracovali v redakci Rudého práva. M. W., jestli jste o něm někdy slyšela. To byl takový novinář, který se potom hodně angažoval v roce 1968. Dělal takové zajímavé pořady i v rozhlasě. A tenhle M.W., to byl takový náš dobrý kamarád, se kterým jsme se znaly z Terezína, a ještě jiní tam byli, ještě nějaký zase jeho známý. No prostě mně pomohli, že jsem se dostala do toho Rudého práva, že tam budu dělat fotoreportérku.“ (B.H.)* I.R. poté, co se vrátila z emigrace do České republiky pomohl sehnat práci syn její židovské zesnulé přítelkyně. *„...Jeho matka pak umřela a on mi řekl, že kdykoliv budu něco potřebovat, tak abych se na něj obrátila.“ A já mu říkám: „Práci.“ A on mně řekl: „Co byste chtěla dělat?“ Já jsem řekla: „Podívejte se. Vy tady vždycky máte nějaké známé z Ameriky, kteří potřebují provádět, tak*

pravděpodobně něco takového. “ A on mi řekl: „Chtěla byste zpátky do muzea?“ A já jsem řekla: „No, asi ano.“ (I.R.)

V době socialismu si někteří narátoři, hlavně muži, vedle hlavního zaměstnání našli často ještě druhé neoficiální. Zmiňovali, že chtěli lépe zajistit rodinu. Tři si přivydělávali překlady. „...*takže jsem dělal korektury asi do třech časopisů, redigoval jsem tajně jeden časopis. Nic jsem nesměl pod svým jménem. Překládal jsem do časopisů menší věci, nebo i do knih různá resumé nebo obsahy a tak dále, abych si přivydělal, protože ten plat jsem měl samozřejmě nízký...*“ (M.P.)

Přeživší měli podle Zákona 255/ 1946 ⁷⁶ Sb. nárok jít dříve do důchodu. Toho využili hlavně ti, kteří byli ve špatném fyzickém a psychickém stavu. Mnozí nadále pracovali nejen kvůli finančnímu příjmu, ale protože je to bavilo a chtěli být nadále aktivní. „*Tak já jsem šla, když mi bylo asi 53 let, protože měla jsem dvě děti a započítali nám ten Terezín. Prostě hrozně brzo. A chtěla jsem samozřejmě ještě jít někam pracovat, nechtěla jsem zůstat doma, a hrozně těžko jsem sháněla zaměstnání...*“ (B.H.)

Po revoluci se lidem otevřely nové pracovní možnosti. Někteří židé se začali angažovali na vytváření a ožívání židovské kultury. Pamětníci začali pracovat pro Židovské muzeum v Praze, pro Židovském gymnáziu v Praze, začali publikovat knihy a vést přednášky s holocaustovou tematikou nebo se začali intenzivněji zasazovat za finanční odškodné československým obětem nacismu.

Většina pamětníků se naučila cizí jazyky, neboť v dětství chodili do jazykového gymnázia, mnozí také mluvili německy. (Viz kap. 5.8. Vztah k Němcům a německé kultuře) Cizí jazyky se začali učit také kvůli přátelům a příbuzným v zahraničí, aby se domluvili s jejich dětmi nebo partnery, kteří se nikdy česky nenaučili. Mnozí se naučili cizí jazyk v emigraci. Tyto znalosti během pracovního života mnozí v Československu využili, neboť „...*u nás byl absolutní nedostatek lidí, kteří kvalitně ovládají jazyky...*“ (R.S.) Během života se díky jazykovým znalostem živili (nebo jen částečně živili) jako průvodci, překladatelé, korektoři, pracovali v rádiovém zahraničním vysílání, v zahraničním obchodě. Po revoluci, když se otevřely hranice se západem pak mohli ještě více využít svého kosmopolitismu- znalosti cizích jazyků a vazeb se zahraničím. Neměli k tomu ale bohužel již tolik sil, jako v produktivním věku.

⁷⁶ <http://www.abscr.cz/data/pdf/normy/zakon255-1946.pdf>, poslední přístup 2.září 2011.

6.3. Volný čas

Před válkou židovské děti v Československu hojně navštěvovaly různé sportovní a umělecké kroužky. V rámci asimilačních tendencí za první republiky mnoho židů chodilo do skauta a do Sokola. Někteří se stali členy sionistických organizací, kde se učily hebrejsky a připravovaly se na život v kibucech v Palestině. S nástupem nacismu pak tyto aktivity ustaly.

Po válce se někteří přidali k sionistickým skupinám mládeže a odjeli do Izraele. Některým se díky mládežnickým nežidovským organizacím znovu podařilo zařadit do společnosti. Mnozí pamětníci se po válce stali členi Svazu mládeže. *„Já jsem vstoupila do té strany, nejdřív do Svazu mládeže. Jednak tam vstoupili všichni mí přátelé, jednak jsem měla představu, že to jsou ty kom... osvobodili nás Rusové, o procesech nebo tak jsem neměla ponětí a měla jsem pocit, že to je jediná síla, která zamezí tomu, aby se to kdy mohlo opakovat. A jednak oni o mě stáli. Jinak o mě nikdo nestál.“ (A.H.)*

V produktivním věku si 16 narátorů založilo rodinu. Chodili do práce a na volnočasové aktivity neměli příliš mnoho času. Volné dny se mnozí snažili trávit s rodinou v přírodě. Víkendy a prázdniny často trávili na chalupách. V mnoha případech šlo o chalupy, které po válce získali po odsunutých Němcích. Získat tato obydlí bylo většinou velmi snadné. *„To ne, tenkrát se to ještě nekupovalo. Tenkrát se to... to se kupovalo až mnohem později. To se jen tak zabralo prostě. Jenom se to řeklo na Národním výboru, že tuhle chalupu.... „Jo, samozřejmě.“ Oni byli rádi, když tam někdo si to vůbec vzal.“ (R.Ž.) „No a sousedy jsme měli Němce, co tam zůstali, co o sobě tvrdili, že byli socialisté, socdemáci, a proto nebyli odsunutí. A já jsem se s nimi dobře stýkal, protože oni mi tam hodně pomáhali, když jsme tu chalupu koupili. Ono to bylo víc než vybydlené, ale co člověk mohl chtít za pět tisíc korun, když jsem to koupil v roce 1946! To je neuvěřitelné. Ono to stálo o mnohonásobek víc od té doby.“ (E.H.)*

Do zahraničí příliš nejezdili. V 60. letech se většinou snažili využít možnosti cestovat na západ. Výhodou pro židovské rodiny bylo, že měli na západě příbuzní a přátelé. Pokud získali výjezdní doložku, odjeli někteří s rodinou na rekreaci do spřátelených zemí východního bloku. Častou destinací bylo Bulharsko, Jugoslávie, Maďarsko a NDR. Stávalo se, že se tam setkali se svými příbuznými, kteří emigrovali. M.O. jako emigrant se v Bulharsku setkal se svým bratrem, který žil v Československu. *„... (bratr) mi napsal, že dostal rekreaci do Bulharska, někam na Zlaté Pisky nebo co, a já jsem se v té době zúčastnil nějaké konference v Dublinu v Irsku, byl jsem tam s manželkou a s tím velkým*

rizikem, že pojedeme do Bulharska, sice na Australský pas, jsme se v Bulharsku setkali znovu...“(M.O.)

Po sametové revoluci se situace změnila. Pro mnohé se cestování stalo koníčkem. Pokud na to měli síly a prostředky, snažili se vyjet na západ, kde navštívili své přátele a příbuzné. S některými se od konce války viděli poprvé.

Demokratické svobody navíc umožnily obnovení a založení židovských organizací. Mnozí se stali členy různých organizací sdružující židovské a nežidovské válečné oběti. Někteří začali docházet na Židovskou obec v Praze a navštěvovat tamější aktivity. (Viz kap. 5.4. Židovské organizace a spolky.)

Většina respondentů se na sklonku života začala zajímat o židovskou kulturu a historii. Už z podstaty věci se zaměřují na historii evropských židů za druhé světové války. Někteří se stali odborníci v tomto oboru. Spolupracují na publikacích a na výrobě pořadů a filmů s touto tematikou. O holocaustu vedou přednášky a debaty, účastní se českých i mezinárodních projektů s holocaustovou tematikou. Pro většinu z nich se téma šoa stalo paradoxně koníčkem.

IV.

7. ZÁVĚR

Českoslovenští židé, kteří byli v době holocaustu ještě děti nebo mladí lidé, se museli většinou po válce osamostatnit, neboť mnozí z jejich příbuzných a blízké rodiny přišli o život. Ti, kteří ještě nebyli svéprávní byli umístěni do dětských domovů nebo se jich ujali jejich vzdálení příbuzní. Židé si po holocaustu vážili i vzdálených příbuzných a navzájem se podporovali.

Po válce si mladí přeživší byli vědomi toho, že je důležité, aby si doplnili vzdělání, neboť během války nesměli chodit do školy. Mnoho z nich absolvovalo často nedostačující školní rychlokursy. Ti, kteří k tomu měli vhodné podmínky, se pak rozhodli ve studiu pokračovat. Mnozí ale zůstali sami, bez rodičů a bez zázemí. Ti se často rozhodli pro emigraci. Po válce polovina z přeživších československých židů emigrovala. Československo v rámci potlačení mnohonárodnostního charakteru země emigraci podporovalo. Většina z emigrujících židů odešla do Palestiny, pozdějšího státu Izrael. Mnozí odjeli organizovaně, v sionistických skupinách mládeže.

Židé, kteří se rozhodli zůstat v Československu, většinou zvolili alternativu asimilace. Mnozí z nich se upnuli k poválečným ideálům komunismu. Věřili, že to je ta nejvhodnější cesta, aby se už neopakovaly hrůzy šoa. První pochyby o správnosti nastoleného režimu

začali někteří pociťovat v 50. letech, kdy došlo k prvním antisemitským procesům, paradoxně v první řadě s židy, kteří se nejvíce zasazovali o asimilaci do československé společnosti. Antisemitské postihy probíhaly pod maskou antisionistických hesel a souvisely se změnou postoje sovětské, a tedy i české vlády k Izraeli, který se začal ubírat cestou západní demokracie. Přesto ale židé z partaje v této době nevystoupili, a to často ani v případě, že se s antisemitismem setkali osobně.

Mnozí židé věřili v reformy 60. let a doufali v nastolení lepšího socialismu. Využili otevření hranic se západem a vyjeli navštívit své známé a příbuzné. Mnozí se dostali na západ díky pracovním a studijním stážím, které jim byly v rámci reformů nabídnuty.

Vlivem silných židovských emigračních vln před válkou a těsně po válce měli mnoho přátel a příbuzných v zahraničí. Cestování pro ně bylo snazší i z toho důvodu, že mluvili cizími jazyky. Srpnová okupace roku 1968 byla pro většinu z nich šokem a zmařením všech nadějí. Na emigraci se v této době mnozí z generace přeživších cítili již staří. Skoro všichni židé ji ale zvažovali. Pro emigraci se pak rozhodli mnohé děti přeživších, kterým v těžkých začátcích často pomohli rodinní přátelé a příbuzní na západě.

Po krátké přestávce v 60. letech pak za normalizace opět pokračoval komunistický antisemitský, asimilační diskurz. Téma holocaustu bylo stále tabu. Namísto o židovských obětech šoa se hovořilo pouze o obětech druhé světové války. Přeživší o svém specifickém osudu za války veřejně nadále nehovořili. Tomuto tématu se dostalo oficiální pozornosti až po sametové revoluci roku 1989. S nástupem demokratických svobod se přeživší začali tomuto tématu, které mělo být zapomenuto intenzivně věnovat. Začali publikovat vzpomínky, poskytovat na toto téma rozhovory, účastnili se debat o holocaustu ve školách. Mnozí se po revoluci stali členy nově vzniklých nebo obnovených židovských i nežidovských organizací a hnutí sdružujících lidi, kteří přežili druhou světovou válku. V důchodu začali intenzivněji využívat služeb židovské obce a dalších židovských sdružení a organizací nabízející seniorům množství aktivit.

Po revoluci také využili otevření hranic se západem. Pokud na to ještě měli sílu, začali cestovat a setkávat se s lidmi, které od konce války neviděli nebo je vůbec dříve neznali. Až v 90. letech někteří poznali nové příbuzné a rodinné přátelé. Přeživší ztratili velké množství příbuzných, a tak si těchto vztahů velmi vážili. Pro mnohé je pak velkým zadostiučiněním a pýchou, že si založili vlastní rodinu a mají děti, vnuky a pravnučky. Již zesnulý rodinný přítel Artur Radvanský, který prošel mnoha lágry, vždycky říkal: „A já mám vždycky takovou radost. Dívám se na ty moje děti a vnuky a říkám si: „Ten Hitler to nevyhrál!“

Použité zdroje

Rozhovory

E.V., rozhovory vedené: 13.12.2010 (Adéla Skálová), 14.1. 2010 (Adéla Skálová)

E.H., rozhovory vedené: 19.6.2003 (Anna Lorencová), 24.11. 2010 (Adéla Skálová), 3.12. 2010 (Adéla Skálová)

O.S., rozhovory vedené: 12.11.1992 (Anna Lorencová), 26. 1. 2011 (Adéla Skálová), 2. 2. 2011 (Adéla Skálová), 30.3.2011 (Adéla Skálová)

J.F., rozhovory vedené: 12. 2. 1993 (Anna Hyndráková), 30.9.2010 (Adéla Skálová), 15.10.2010 (Adéla Skálová)

I.R., rozhovory vedené: 21.7.1997 (Anna Lorencová), 12.10.2010 (Adéla Skálová), 22.10.2010 (Adéla Skálová)

J.V., rozhovory vedené: 30. 6. 2004 (Anna Lorencová), 2.6. 2010 (Adéla Skálová), 24. 6. 2010 (Adéla Skálová)

A.L., rozhovory vedené: 9.7.2003 (Pavla Neuner), 13.10.2010 (Adéla Skálová), 27.10.2010 (Adéla Skálová)

B.H., rozhovory vedené: datum neuvedeno (Anna Hyndráková), 18. 1. 2011 (Adéla Skálová), 7. 2. 2011 (Adéla Skálová)

P.P., rozhovory vedené: 2.12.2010 (Adéla Skálová), 11.12.2010 (Adéla Skálová)

A.H., rozhovory vedené: datum neuvedeno (Pavla Neunert), 19.10.2010 (Adéla Skálová)

M.B., rozhovory vedené: 1.9.2001 (Anna Lorencová), 23.5. 2010 (Adéla Skálová), 25.5.2010 (Adéla Skálová), 8. 6. 2010 (Adéla Skálová)

L.T., rozhovor vedený 27. 12. 2010 (Adéla Skálová)

M.O., rozhovor vedený 23.6. 2010 (Adéla Skálová)

R.Ž., rozhovory vedené 10. 12. 1992 (Anna Hyndráková), 3. 2. 2011 (Adéla Skálová)

R.S., rozhovory vedené: 27. 11. 2008 (Anna Lorencová) 5.2.2011 (Adéla Skálová)

G.S., rozhovor vedený 12.11.2010 (Adéla Skálová)

J.U., rozhovory vedené: 20.10.2000 (Anna Hyndráková), 18.6.2010 (Adéla Skálová)
26.10.2010 (Adéla Skálová)

M.P., rozhovory vedené: 4. 5. 1998 (Anna Lorencová), 1.1.2011 (Adéla Skálová),
8.3. 2011 (Adéla Skálová), 15.3.2011 (Adéla Skálová)

Židovské muzeum v Praze, Oddělení šoa, Sběrka rozhovorů s pamětníky, rozhovor č. 0020,
rozhovor s Annou Lorencovou.

Židovské muzeum v Praze, Oddělení šoa, Sběrka rozhovorů s pamětníky, rozhovor č. 0039,
rozhovor s Milošem Pojarem.

Židovské muzeum v Praze, Oddělení šoa, Sběrka rozhovorů s pamětníky, rozhovor č. 0042,
rozhovor s Milošem Pickem.

Sekundární zdroje

BROD, P.: Židé v poválečném Československu. In: Václav Veber (ed.), *Židé v novodobých dějinách*. UK: Praha 1997.

BROD P., *Dvě emigrační vlny židů z Československa*. Přednáška prezentovaná na
Konferenci krajané a kultura, Národní muzeum Praha, 6.-8. září 2010.

Dostupné na: <http://www.zahranicnicesi.com/docs/brod-exil.pdf>, poslední přístup 24. srpna
2011.

CUHRA, J., ELLINGER, J., GJURIČOVÁ, A., SMETANA, V.: *České země v evropských dějinách, díl čtvrtý* od roku 1918.

GRUBER, R.E. *Upon the doorposts of thy house : Jewish life in East-Central Europe, yesterday and today*. John Wiley & Sons: New York 1994.

HÁJEK, J.: *Dějiny doby nejnovější : Učební text dějepisu pro 11. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*. SPN: Praha 1954.

HANKOVÁ, M.: Změna postoje vládnoucích orgánů ČSR k židovské komunitě po roce 1948 na příkladu vystěhovalců. In: *Židé v Čechách. Sborník ze semináře konaného 24. a 25. října 2006 v Liberci*. Židovské muzeum v Praze: Praha 2007.

HEITLINGEROVÁ, A. : *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945*. G plus G: Praha 2007.

HRADSKÁ, K.: Slovník použitých historických a judaistických termínů. In: Salner, P.: *Přežili holocaust*. Veda: Bratislava 1997.

KELLNER, L.: Účast Československa při zrodu Izraele. In: *Dějiny a současnost*. č. 6, Červen 1992, str. 37-41.

MARXOVÁ, A.: Sionismus v Čechách a na Moravě. In: *Rosh Chodech*. Leden 1998, str. 10-11.

NOVOTNÁ, H. Konstrukce individuální a kolektivní paměti na příkladu židovské menšiny v českých zemích po druhé světové válce. In: Vrzgulová M, Salner P., *Reflexie holocaustu*. Ústav etnologie SAV: Bratislava 2010.

NOVOTNÁ H. 2006: Židé a česká společnost v letech 1945-1968 ve světle dobového tisku. In: Bittnerová D., Moravcová M., *Etnické komunity v české společnosti*. Ermat: Praha 2006.

NOVOTNÁ, H.: Židé vzpomínají na druhou republiku. Obraz druhé republiky v memoárech židovských autorů z českých zemí. In: *Židovská menšina za druhé republiky. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním cS centru Židovského muzea v Praze v lednu až červnu 2007*. Židovské muzeum v Praze: Praha 2007.

SALNER, P.: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*, Zing Print: Bratislava 2000.

Sbírka zákonů a vyhlášení republiky Československé, 31. prosince 1946. Zákon 255/ 1946. Zákon ze dne 19. prosince 1946, O příslušnících československé armády v zahraničí a o některých jiných účastnících národního boje za osvobození. Dostupné na: <http://www.abscr.cz/data/pdf/normy/zakon255-1946.pdf>, poslední přístup: 28. srpna 2011.

SCHMIDTOVÁ-HARTMANOVÁ E. Ztráty československého židovského obyvatelstva 1938-1945. In: Rothkirchenová L., Schmidtová-Hartmannová E., Dagan A., Šimečka M., *Osud židů v protektorátu 1939-1945*. Trizonia: Praha 1991.

ŠIMEČKA M. Původ nejistoty, In: Rothkirchenová L., Schmidtová-Hartmannová E., Dagan A., Šimečka M., *Osud židů v protektorátu 1939-1945*. Trizonia: Praha 1991.

VANĚK M., MUCKE P., PELIKÁNOVÁ H.: *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR: Praha 2007.

KURLANSKY, M., 1968: *Rok, který otřásl světem*. Slovart: Praha 2007.

PAŽOUT, J.: *Mocným navzdory; Studentské hnutí v 60. letech 20. století*. Prostor: Praha 2008.

Filmové prameny a webové stránky:

Akce Pavouk, režie Ján Novák, 2008, 13 min., 2008.

Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10209991308-tajne-akce-stb/409235100221001-akce-pavouk/> Poslední přístup: 2.září 2011.

Domácí péče Ezra.

Dostupné na: <http://www.dsphagibor.cz/cs/domaci-pece-ezra/> Poslední přístup 2.9.2011.

Předpisy vydané o židech a židovských míšencích ze dne 7.března 1942.

Dostupné na: http://www.holocaust.cz/cz2/resources/documents/laws/narizeni_19420307, poslední přístup 27. srpna 2011.

Přemysl Pitter.

Dostupné na: <http://www.holocaust.cz/cz2/history/people/pitter>. Poslední přístup 24. srpna 2011

The United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA).

Dostupné na: <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005685>, poslední přístup 22. srpna 2011.

Beletrie:

FISHER, J.: *Šest skoků do budoucnosti*. Idea servis: Praha 1998.

KLÍMA, I.: *Moje šílené století*. Academia: Praha 2009.

KLÍMA, I.: *Moje šílené století II: 1967-1989*. Academia: Praha 2010.

STRÁNSKÝ, O.: *Není spravedlnosti na zemi*. Zdeněk Susa: Středokluky 2002.